752 / 528

19/17 г.
Ф II 19227

1915-1917

23

ВОЙНИШКИ СБОРНИКЪ НА ШИПЧЕНЦИ

ИЗДАНИЕ НА 23 ШИПЧЕНСКИ П. ПОЛКЪ

452 — 528

Б. № 551.

ВОЙНИШКИ

СБОРНИКЪ НА ШИПЧЕНЦИ

1915—1917

ИЗДАДЕНЪ ОТЪ 23 ПѢХОТЕНЪ
ШИПЧЕНСКИ ПОЛКЪ ВЪ ПОЛЗА
НА СИРАЦИТѢ НА ЗАГИНАЛИТѢ
ВЪ ВОЙНАТА ШИПЧЕНЦИ
РЕДАКТИРАЛЪ ТОД. ХРИСТОВЪ.

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1917

Государ. публичная
Историческая
Библиотека СССР
№ 12420
М

Негово Величество Царя.
† Нейно Величество Царицата.
Негово Царско Височество Прѣстолонаслѣдника.

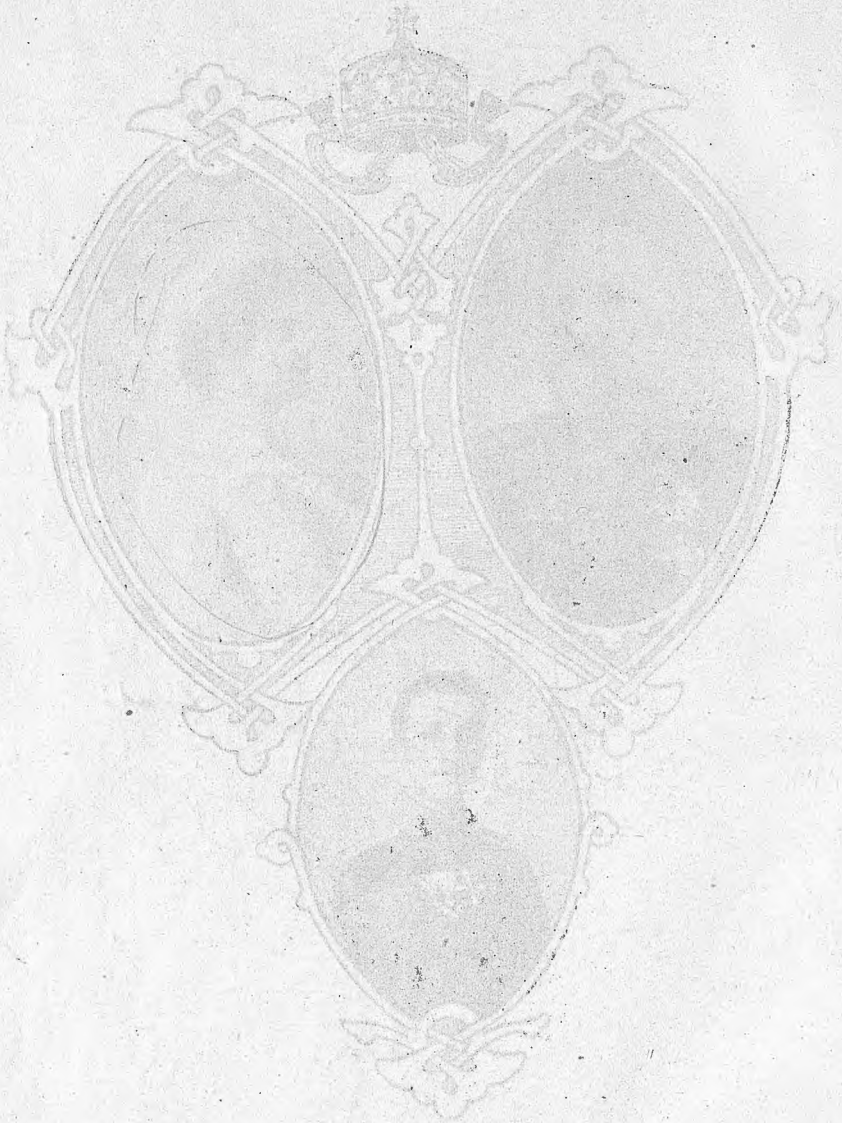

Генералъ-Лейтенантъ Жековъ
Главнокомандующъ дѣйствующата армия.

Генералъ-майоръ Богдановъ

Началникъ на 8 тунджанска дивизия.

Полковникъ Торомановъ
командиръ на 2/8 бригада.

Подполковникъ Пошевъ
командиръ на 23 п. полкъ.

Прѣдговоръ.

Сборникътъ на 23 пѣхотенъ Шипченски полкъ нѣма претенцията нито да дава историята на нашата велика война за национално обединение, нито да изнася специално особнитѣ заслуги на полка. Това е работа на утрѣшния день слѣдъ мира. Тогава само, когато подвигътъ на нашия народъ мине въ спокойното освѣтление на перспективата, ние ще имаме неговата история и неговата оцѣнка.

Сега, когато войната е още на нашитѣ плѣщи, Шипченци поднасятъ своя сборникъ — замисленъ край брѣговетѣ на легендарното и вълшебно Охридско езеро и въ тишината на кипариситѣ при „Св. Наумъ" — на всички, които искатъ да прочетатъ, какъ тѣ сѫ изнесли своя усиленъ маршъ отъ върховетѣ на родния Балканъ до непристѫпнитѣ и диви албански планини, какъ сѫ се справяли съ страданията на войната, какъ сѫ живѣли подъ непрѣстанната угроза на смъртьта и какъ сѫ умирали, за да бѫдатъ вѣрни на дѣлото на своя народъ. И това тѣ правятъ, защото сѫ убѣдени, четѣхната книга, колкото и непретенциозна да е, има своята висока цѣна, ако не за всички, то поне за ония, които живѣха и живѣятъ съ полка или за близкитѣ на ония, които умрѣха славно въ неговитѣ редове. Това тѣ правятъ, за да почетатъ свѣтлата паметь на своитѣ паднали другари — офицери и войници, — завѣтътъ на които непрѣкѫснато слѣдва полка и окриля неговия духъ.

Въ сборника на шипченци нѣма литература: — въ него има разказани съ наивни до нѣкѫдѣ подробности събития и боеве, бѣгло и откѫслечно нафърляни описания на походи и епизоди, съ непосрѣдственость и простота уловени настроения... Защото така се пише, така само може да се пише въ окопи и землянки, кѫдѣто абсолютния покой е невъзможность и нервитѣ сѫ въ непрѣкѫснато напрѣжение.

Шипченци ще бѫдатъ доволни, ако сѫ успѣли да отразятъ въ своята книга макаръ отдѣлни моменти отъ великото дѣло на своя народъ.

Генералъ-майоръ Пашиновъ
бившъ командиръ на 2/8 бригада.

Полковникъ Маневъ Петъръ
командиръ на 23 п. полкъ
до м. май 1917 г.

Текстъ. Подп. К. Георгиевъ — Музика М. Шекерджиевъ

МАРШЪ на 23-ти п. Шипчански полкъ

за мжжки хоръ

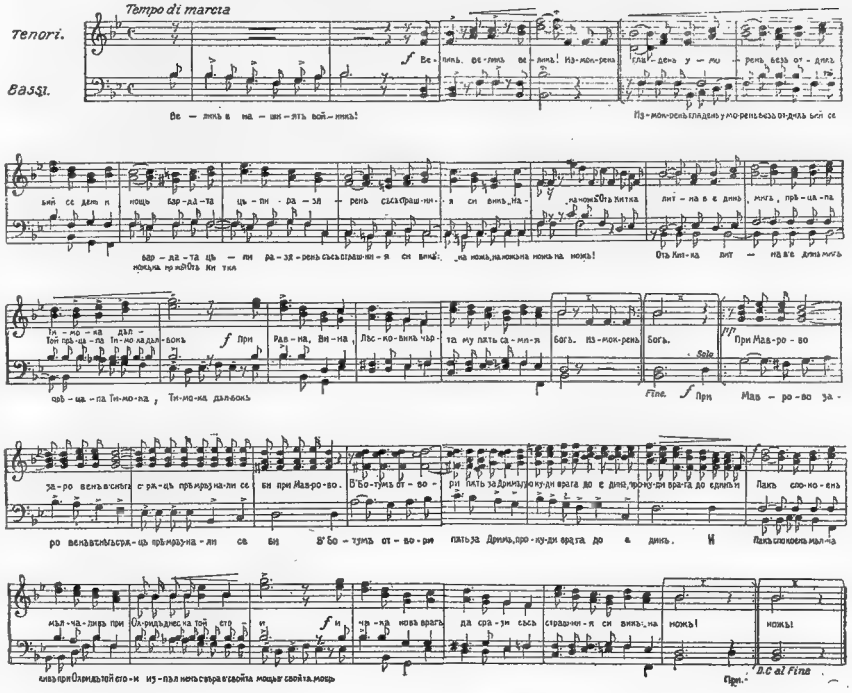

Великъ е нашия войникъ!
Измокренъ, гладенъ, уморенъ,
Безъ отдихъ бий се день и нощь,
Бърдата цѣпи разяренъ
Съсъ страшния си викъ „на ножъ“.

Отъ „Китка“ литна въ единъ мигъ,
Прѣцапа Тимока Дълбокъ,
Прѣзъ Равна, Вина, Орѣшацъ,
Прѣзъ Шуманъ, Топла, Лѣсковикъ
Чърта му пжть самия Богъ!

При Маврово заровенъ въ снѣгъ,
Съ ржцѣ примързнали се би,
Въ Ботумъ отвори пжть за Дринъ,
При Струга сѣтний станъ разби —
Прокуди врага до единъ.

И пакъ спокоенъ, мълчаливъ
При Охридъ, Прѣспа днесъ стои
Изпълненъ съ вѣра въ свойта мощь
Новъ врагъ той чака да срази
Съсъ страшния си викъ „на ножъ“.

† Подпоручикъ П. Миховъ.

Първиятъ бой.

(Атаката на „Китка").

— Сърбитѣ най-послѣ отстжпили!

— Нимà! Кой Ви каза?

— Токущо получиха въ станцията телеграма отъ София. Всички искания на нашето правителство приети. Никакви резерви, работата се урежда по най-сигуренъ начинъ.

— Дано е истина. Дано е дошълъ на сърбитѣ най-сетнѣ ума въ главата,

Прѣкаралиятъ г. Майоръ Н. който съобщаваше послѣднята новина на нѣколко отъ най-младитѣ офицери на полка, си замина съ коня изъ калнитѣ улици на Бѣлградчикъ, за да догони ешалона си и се изгуби изъ безкрайния волски обозъ, който бѣше вече задръстилъ и безъ това тѣсния и неугледенъ градъ.

Вече десеть дена какъ полка бѣше излѣзълъ отъ Казанлъкъ и отначало на желѣзницата, а послѣ пѣшъ бѣше достигналъ послѣдния градъ прѣдъ сръбската граница и чакаше развитието на събитията. Дружинитѣ, които бѣха на бивакъ около града бѣха киснали 3—4 дни въ мокритѣ землянки и най-страшния имъ противникъ бѣ дъжда, който сѣкашъ съвсѣмъ нѣмаше намѣрение да спре. И когато на 27 септември, недѣля, слънцето весело се показа надъ живописнитѣ бѣлградчишки скали, всички войници и офицери дигнаха палаткитѣ, прострѣха дрехитѣ и голѣми команди тръгнаха къмъ дерето да се ператъ и кжпятъ.

Нашата, I дружина, бѣше току надъ самия градъ, сгушила бивака си до висока отвѣсна каменна стѣна.

Слѣдъ пладнѣ къмъ 2 часа въ бивака бѣше мъртва тишина: повечето отъ хората бѣха на рѣката или въ града, а малцината останали при палаткитѣ се припичаха дрѣмливо на слънцето. Нѣколко души бѣхме слѣзли въ града, вече изпълненъ отъ маса свѣтъ, който се тъпчеше изъ магазинитѣ и купуваше всевъзможни дреболии, потрѣбни за походъ. Са-

пунъ, кибритъ, писалки, карти, марки, върви, тютюнъ, ножчета, платъ за партянки, свѣщи — всичко това въ най-скоро врѣме изчезна отъ рафтоветѣ на търговцитѣ, и много отъ тѣхъ вече затварѣха, защото нѣмаше какво да продаватъ. Но и прѣдъ затворенитѣ кепенци се трупаха мнозина и очакваха, че нѣкоя милостива ржка ще ги отвори и ще имъ поднесе желанитѣ цървули или лой, или тютюнъ

Въ 2 часа движението изъ улицитѣ бѣ достигнало върха си. Обози минаваха за Салашъ — послѣдното село до границата или се връщаха отъ тамъ, закъснѣли войници достигаха частитѣ си, всевъзможни физиономии и всевъзможни униформи, кои пѣшъ, кои на коне се мѣрваха прѣдъ погледа и бързо отминаваха.

Най-важни бѣха артелчицитѣ, които яхнали напрѣки самаритѣ на разтоваренитѣ си коне, се връщаха отъ границата да занесатъ хлѣбъ и . . . . да донесатъ новини. Голѣми групи се трупатъ около тѣхъ и съ благоговѣние изслушватъ „бюлетина“ имъ. И понеже отъ София вече нѣколко дни не иде никакъвъ вѣстникъ, материялъ за дипломация и политика нѣма. Пъкъ и когато си на границата въ надвечерието на една война, която по фаталенъ опитъ всички смѣтаха, че не ще ни избѣгне, повече те интересува отъ всичко друго, колко войски иматъ ония оттатъкъ, какъ сж разположени, къмъ кждѣ се движатъ и т. н..

„Стратегията“ имено бѣше завладѣла умоветѣ на всички и за туй свѣдѣнията на артелчицитѣ минаваха бързо отъ уста на уста. А тия свѣдѣния бѣха, че сърбитѣ иматъ слаби части прѣдъ насъ, че много отъ тѣхнитѣ войници бѣгатъ при насъ, че тъй щѣли да направятъ всички македонци, съ които е пълна войската на Кралъ Петра. Тия новини се приематъ съ радость, но отъ горчивия опитъ всѣки гледа съ недовѣрие и извѣстно стѣснение стѣга всѣкиму сърцето.

Ето защо нѣколкото думи, хвърлени набързо отъ минаващия Майоръ Н. внесоха извѣсно оживление и успокоение всрѣдъ насъ.

Сѣднали на столове прѣдъ Военния Клубъ, ние си почивахме слѣдъ нѣколко дневна усилена работа по уреждане на ротитѣ и домобилизирването имъ и досегашния разговоръ за липса на платница, за недостигъ на коне, за нужда отъ чай и захаръ, за бъркотии въ личнитѣ списъци на ротитѣ

† Подпоручикъ Миховъ Паскалъ.

прѣмина по старъ навикъ въ коментарии на политическото положение. И понеже слънцето днесъ свѣтѣше великолѣпно, понеже бѣше празникъ и понеже бѣхме съ новитѣ си дрехи и прѣкарвахме часове на отмора, всички смѣтнахме, че сърбитѣ наистина сж отстжпили най-послѣ, че инакъ тѣ аслж и не биха могли да направятъ, и сега бѣхме загрижени повече, дали врѣмето ще бжде по-дълго като днесь хубаво, да можемъ да прѣкараме днитѣ, които ни дѣлятъ отъ завръщането по родни домове, по-поетично всрѣдъ възхитителнитѣ околности.

Само далечното бумтене на топове откъмъ Дунава внасяше дисонансъ въ това спокойно настроение. Впрочемъ тия гърмежи се чуватъ споредъ гражданитѣ вече година врѣме и тѣ вече сж имъ обръгнали. А обръгнахме имъ и ние, защото вече цѣла седмица ги чуваме. Пъкъ колкото до идването тая зарань на командующия I Армия въ Бѣлградчикъ, то нѣма важно значение: генерала инспектира границата. Жално само, че автомобилътъ му трѣбва да затъва изъ такива кални пжтища. Па и шофьоритѣ — до адютантитѣ на генерала кой може да припре! — разправятъ успокоителни работи. Никаква война, всички сж уплашени отъ българската мобилизация и падатъ вече на аманъ. Но изведнажъ разговорътъ се прѣкжсна. Отначало нерѣшително, а послѣ ясно и отчетливо прѣфърчаха надъ града звуцитѣ на силенъ тржбенъ сигналъ.

— Тревога!

— Ей ги, трима тржбача, горѣ на скалата.

Наистина трима тржбача, горѣ на скалата до нашата дружина, надуватъ бузитѣ си и свирятъ тревога.

Часътъ бѣ $2^3/_4$ слѣдъ пладнѣ.

Часътъ е точно 3.

Пушки на ре-е-мъкъ!

По четири на дѣс-но!

И колоната се проточи изъ стръмния друмъ.

Какъ стана това бързо сбиране на дружинитѣ — и сега мжчно си обяснявамъ. Наистина, учили бѣхме нѣкога, че по сигнала „тревога“ за $^1/_4$ часъ всички трѣба да бждемъ въ оржжие и готови за походъ, но мжчно вѣрвахме, че това може да се изпълни дори, когато всички сж въ казармата.

И като знаехме нашата прословута непохватность (нали и до сега се срамимъ за нея прѣдъ германцитѣ), никой отъ насъ, които стоехме нѣкога надъ уставитѣ, не би смѣтналъ за възможно това, което стана него день. И сега още прѣдъ очитѣ ми смѫтно се движатъ фигури, които развалятъ палатки,

нареждатъ раници, сбиратъ багажи, тичатъ отъ града къмъ бивака и по пѫтя се стѣгатъ, товарятъ и сѣдлаятъ коне. И за 15 минути на мѣстото, което токущо прѣдставяше цѣло селище, не остана нищо друго, а само нѣколко тъмни редици, които слѣдъ горнитѣ команди се размърдаха и скоро изчезнаха отъ тамъ.

Още четвъртъ часъ и I дружина вече минава прѣзъ града. А сбирането на цѣлия полкъ въ обща колона стана чакъ извънъ града.

Кждѣ отивахме, никой точно незнаеше. Но посоката на движението не бѣше изненада — сѣкой се сѣщаше, че отиваме на границата. И когато поехме пжтя за Салашъ, усѣтихме, че замириса вече на барутъ. Но защо тъй бързо ни вдигнаха! Сърбитѣ ли сж нападнали, лоши извѣстия ли сж получени — никой неможеше да каже. На всѣки случай нѣколко ободрителни думи, пуснати отъ нѣкои офицери и войници и засмѣното и шеговито държане на мнозина, внесоха успокоение и въ душитѣ на по-смутенитѣ, та въ крайнитѣ махали на Бѣлградчикъ, когато челото на дружината бѣше вече вънъ на полето, нѣкои роти дори запѣха. И сега чувамъ звучнитѣ думи „Моряцитѣ пѣятъ, пируватъ“, които бѣха подйели нѣколко габровци и на които цѣлата рота скоро взе да приглаша.

А между това дълга колона се протегли изъ пжтя. На минаване край артилерийския бивакъ видѣхме какъ всички тичатъ насамъ-натамъ и не слѣдъ малко задъ дружината ни се вмъкна цѣла полска батарея отъ 5-и Артилерийски полкъ.

— Ха, значи I дружина е авангардъ.

Ето и II дружина е на бойна дистанция задъ насъ. Това вече не е обикновенъ походъ.

Почва вече да се смръква. Пжтя става все по-труденъ, а небето постепенно се заоблачва и скоро не остава нийдѣ синьо мѣсто по него. Но водачитѣ ни отклоняватъ отъ пжтя и ни помъкватъ въ дѣсно. Питаме ги, кждѣ отиваме, и тѣ ни отговарятъ, че вече сме оставили пжтя за Салашъ и ни посочватъ салашкото дефиле (Кадж-боазъ) влѣво. Пакъ отъ тѣхъ научаваме, че 12-и Балкански полкъ, който е билъ въ с. Салашъ е тръгналъ за височинитѣ на границата. Но кждѣ ще спремъ и какво ще правимъ, знае само командиря на полка, а вѣроятно и командиря на дружината. Обаче да ги пита човѣкъ не може: когато му дойде врѣмето, тѣ сами ще кажатъ. Наближаваме с. Раяновци. Вече се мръква. И когато цѣлата дружина вече е минала една рѣкичка и пълзи по едни стръмни склонове, даватъ почивка.

— Ротнитѣ командири при командиря на дружината!

— Да се прѣгледа още сега да нѣма много масло въ затворитѣ! Всѣки да си постеле кърпичка на колѣнѣтѣ и да си провѣри пушката!

Още нѣколко секунди и тракъ, тракъ, так. . . . . заглуши всичко. А когато частитѣ на затвора вече сѫ на колѣнѣтѣ на войницитѣ, сѫщиятъ шумъ се чу нѣйдѣ задъ насъ.

Гледаме втора дружина сѫщо спрѣна на почивка, $^1/_2$ км. задъ насъ и прави по подражание сѫщото. А слѣдъ това други по-далечни звукове ни показаха, че електрическия токъ е миналъ вече по цѣлия полкъ.

— Ами гдѣ е артилерията?

— Търси пѫть нѣйдѣ въ лѣво. Отъ тукъ неможе по никой начинъ да мине.

Прѣгледътъ на пушкитѣ е вече свършенъ.

— Готови ли сѫ всички.

— Готови.

— Стани!

И дружинитѣ пакъ се проточиха нагорѣ по стръмната височина. А слѣдъ малко почна да ръми, въздуха се замъгли и скоро тъмна нощь прибра въ скута си нѣколко хиляди души, които мълчаливо вървѣха вече петь часа.

* * *

Какво стана слѣдъ това, мѫчно може да разправи човѣкъ. Усилениятъ нощенъ маршъ, който прѣдшествува боя при „Китка“, ще остане за дълго врѣме въ паметьта на всинца ни като кошмаръ отъ който човѣкъ дълго врѣме неможе да се отърве.

Полкътъ вървѣше безъ спиръ. Минахме едно село, разположено въ единъ каленъ долъ, отъ който трѣбаше да поемемъ пакъ възъ единъ стръменъ баиръ. Пълна тъмнина царуваше навредъ и краката не знаяха кѫдѣ стѫпватъ. Никакъвъ пѫть. Често пѫти колоната се скѫсваше и наставаше лутаница, отъ която и сега ми настръхва косата. Водачитѣ сѫ въ челото на колоната и откѫснешъ ли се, кой ще ти посочи пѫтя? И това ставаше въ срѣдата на челната дружина! А какво сѫ правили другитѣ дружини! Какъ се е влачила изъ доловетѣ прѣзъ тая тъмна нощь опашката на полка — единъ Богъ знае. А знаятъ го много добрѣ и офицеритѣ и войни-

цитѣ, които разправятъ, че тоя походъ нѣма равенъ на себе. Нѣкждѣ калътъ ставаше тъй голѣмъ, че на почивкитѣ, доколкото такива можеха да иматъ и по-заднитѣ роти при това обърквване и разтѣгане на колоната, никой неможеше да намѣри мѣсто да седне. А отъ водата изъ деретата цървулитѣ бѣха се разкиснали и краката бѣха се страшно изранили. Дъжда едва поспирва, за да почне отново да ръми. Отначало имаше фенери, но скоро свѣщитѣ, които бѣхме взели, се свършиха, много отъ фенеритѣ се изпотрошиха и по-голѣма часть отъ хората вървѣха, както попадне, безъ пжть и цѣль, като гледаха само да не се откжснатъ отъ прѣднитѣ роти, защото знаеха, какъвъ ужасъ бѣ да се загуби връзката и какво лутане наставаше тогава. И отъ страхъ да не се изпусне гърба на другаря, нѣйдѣ ставаше такова струпване и сблъсване, че неможеше да се говори за никаква дистанция и правилность.

Отначало бѣше казано, че 1-а и 2-а роти трѣбва да бждатъ на 200 крачки прѣдъ 3-а и 4-а рота, за да прѣдставятъ нѣщо като прѣденъ отрядъ. Но какъ се пази 200 крачки дистанция въ тая адска тъмнина изъ тия страхотни долове? Отначало се опитахме да сторимъ това, но хората, разставени за свръзка, въ най-скоро врѣме тъй се объркаха, щото стана нужда 3-а рота най-бързо да се залѣпи за гърба на 2-а, та да се избѣгне скжсването на колоната. Но докато намѣри тоя гърбъ, 3-а рота се лута $^1/_2$ часъ и войницитѣ, които бѣха на чело на ротата помнятъ добрѣ, какво прѣживѣха прѣзъ тия 30 минути. Командиря на полка, който вървѣше на чело на колоната заедно съ командиря на дружината, на нѣколко пжти се спира, повръща се назадъ, изпраща адютанти съ фенери и едва поддържаше свръзката между отдѣлнитѣ роти и дружини.

Стана вече срѣднощь, хората не бѣха вечеряли и слѣдъ 9 часовъ непосиленъ вървежъ едва влачеха краката си. Стигаме още едно село. Кое е то? Раяновци ли, Ошане ли, не помня добрѣ. Даватъ по-длъжка почивка за да се настигнатъ и посъбератъ ротитѣ. Войницитѣ налѣгали край едно дере въ мократа трѣва и въ една тѣсна улица въ тъмнината буквално неможе да се помине: на всѣка стжпка човѣкъ набутва съ краката си ранецъ или пушка, нѣкой

коремъ или глава. Конетѣ пръхтятъ и едва се държатъ на краката си. И тѣ сѫ на сѫщия халъ като хората.

Още малко и пакъ се чува отъ другия край на селото:

Стани!

Безкрайната жива върволица отново потегля и се движи мълчаливо и таинствено изъ планината. Пѫтя става все по-стръменъ. Нагазваме вече въ едра гора и шумътъ на дъждовнитѣ капки, които се събиратъ по листата и се отронватъ отъ тамъ като едри сълзи, скрива съвсѣмъ слабитѣ стѫпки върху послания съ опадала шума пѫть. Но пѫть въ сѫщность нѣма! Гората е еднакво рѣдка или еднакво честа на всѣкѫдѣ. Пѫтеката е покрита съ жълти листа и, изтървешъ ли гърба на другаря си отпрѣдъ, бѣше! Иди го търси. На два-три пѫти така се скѫсвахме, но послѣдното скѫсване — къмъ 3 часа сутринята — ще остане паметно за ротнитѣ командири отъ I дружина.

До гората хората вървѣха кое какъ. Но тука умората — слѣдъ 12 часово непрѣкѫснато пѫтуване — достигна върха си. Мнозина войници чакаха да видятъ нѣкой легналъ на пѫтя, за да се изопнатъ до него, като мислятъ че има почивка. И много пѫти не можеше да се разбере, дали наистина е дадена почивка отъ прѣднитѣ части или налѣгалитѣ сѫ направили това отъ прѣумора. Трѣбваше да се пита, да се привдигатъ изпоналѣгалитѣ и да се продължи движението. А това бѣше такава сизифова работа! Има да се благодари и много на офицеритѣ и на мнозина по-бодри и по-весели войници, които съумѣха въ тия трудни минути да намѣрятъ нѣщо смѣшно и шеговито въ това тежко положение и да накаратъ всички за мигъ да забравятъ умората. Остроумни закачки, духовити подмѣтания, а понѣкога и горчиви ирония инжектираха капналата колона и тя автоматически вървѣше безспирно все по-нагорѣ и по-нагорѣ изъ планината.

Но въ гората свръзката на прѣднитѣ роти съ заднитѣ стана вече невъзможна.

Къмъ 3 часа дъжда се усили и шумътъ му заглуши всичко. Тъмнината е все още адска. Никакъвъ фенеръ, никаква цигара не дава свѣтлина. Изведнажъ се намираме всрѣдъ една тълпа отъ хора, кои налѣгали, кои прави. Отъ ядосанитѣ разговори и възклицания разбираме, че на срѣдата на 1-а рота има скѫсване. Кѫдѣ е челото на колоната, никой

не може да каже. Докато опашката на ротата се чуди и мае, какво да прави, хората отъ другитѣ роти я настигатъ и се чудятъ, защо всички стоятъ на едно мѣсто. Ето вече цѣлата дружина или по-право части отъ 4-тѣ роти сѫ събрани вкупомъ въ тъмната гора. Ротнитѣ командири напусто се мѫчатъ да разбератъ, кѫдѣ е посоката на движението и избиратъ на посоки едно направление, което обаче не дава никакъвъ резултатъ. Не остава нищо друго, освѣнъ да се почака, докато изотпрѣдъ пратятъ хора да ни търсятъ. Чакаме около 20—30 минути, никой не иде. А въ това врѣме става скѫсване и по-отзадъ. Донасятъ, че много войници изпоостанали и изпоналѣгали, та не се знае почивка ли има, или не, а другитѣ дружини сѫ се спрѣли.

— Трѣбва да съберемъ хората, та тогава да търсимъ 1-а рота!

И командиря на 4-а рота съ своя полусчупенъ фенеръ тръгва къмъ опашката на дружината. Съ ободрявания, па и съ глъчка нѣйдѣ, ротитѣ отъ дружината сѫ докарани въ извѣстенъ редъ. За това обаче бѣше потрѣбенъ цѣлъ часъ, прѣзъ който хората се доизмориха съвсѣмъ, безъ да спечелятъ ни крачка напрѣдъ. Обаче тоя часъ все пакъ не бѣше загубенъ — тая задръжка се оказа послѣ отъ голѣмо значение за неимовѣрно разтегналата се колона, която рискуваше да чуе първитѣ пушки безъ да е събрана по-близко.

— Кѫдѣ е 1-а рота бе? Кѫдѣ сте бе? чува се викъ отъ горѣ. Това сѫ войници пратени отъ командиря на дружината да ни търсятъ. Слава Богу. И това прѣмеждие си отиде!

Движението продължава напрѣдъ. Часа е $4^1/_2$, едвамъ се развидѣлява. На една полянка всрѣдъ гората виждаме дружинния командиръ, адютанта му и командира на 1-а рота, които ни очакватъ, Кѫдѣ сме, не знаемъ. Сега ще научимъ и ще разберемъ, кѫдѣ отиваме.

— Пукъ-патъ! пукъ-патъ! транъ, транъ! И екота на пушкитѣ постави мигомъ всички на щрекъ.

Стой!

— Ротнитѣ командири при менъ! И докато заднитѣ взводове и роти се притеглятъ изъ стръмната гора къмъ челото на дружината, майора дава нареждания за боя, които сѫ много, извънмѣрно много кратки:

— Втора рота въ срѣдата, по пжтя! Първа рота въ дѣсно, трета въ лѣво, четвърта — подръжка! Крайнитѣ роти да иматъ въ страни патрули! По мѣстата си и напрѣдъ!

Ротитѣ бързо заематъ мѣстата си и сжщеврѣменно дочакватъ и прибиратъ изоставенитѣ си хора, които, ако и капнали до прѣди малко съвсѣмъ, сега, стреснати отъ слабата видѣлина и отъ честия пукотъ, бързо настигатъ взводоветѣ си и се нареждатъ въ тѣхъ.

За нѣколко мига походниятъ редъ се прѣвръща въ боенъ, а слѣдъ малко и взводоветѣ минаватъ отъ колони въ вериги. Пръщене на сухи клоне, команди и глъчка показватъ, че дружината бързо се пръсва на единъ доста широкъ фронтъ и настжпва напрѣдъ. Видѣлината, но заедно съ нея и дъжда, се усилва отъ мигъ на мигъ. Гората е забулена съ мъгла и едвамъ се вижда на нѣколко десетки крачки напрѣдъ. Дружината върви безспирно напрѣдъ и въ сжщото врѣме се раздава вдѣсно и влѣво, поради което между нѣкои роти настава и смѣсване. Пукота се увеличава. Веригитѣ настигатъ патрулитѣ си, мъглата се поприв дигва за мигъ и изведнажъ виждаме, че сме вече излѣзли отъ гората, нагазили сме въ дълбока папратъ, а прѣдъ насъ на около 200 крачки едва се очертава въ замъгления въздухъ една височина, отъ която излизатъ непрѣстанно дълги до 1 метръ огънчета, прилични на голѣми електрически искри.

— Напрѣдъ, слѣдъ менъ! Напрѣдъ! командуватъ ротнитѣ, взводнитѣ и отдѣльонни командири.

Още нѣколко десетки крачки и се показва доста ясно единъ връхъ, на който сж се наредили много хора, и, кой стоешкомъ, кой на колѣнѣ стрѣлятъ непрѣкжснато. Плющенето на куршумитѣ показва и на неопитното ухо, че се стрѣля съ бердани.

— Ето сърбитѣ!

Въ това врѣме командиря на дружината взема една пушка, излиза най-напрѣдъ и рамо до рамо съ командиря на 2-а рота повежда дружината въ атака. Сигналътъ на 2-а рота и нейния викъ „на ножъ, ура!“ се подйема отъ всички роти, дружината полетява буквално като хала, безъ да я спиратъ убититѣ и раненитѣ, които оставатъ на мѣстото си. Нѣколко купи сѣно бързо биватъ прѣминати и противника е само на нѣколко крачки. Ясно се виждатъ изправени надъ сръбския

редутъ офицеритѣ, които гнѣвно ни се заканватъ съ стиснати юмруци и викатъ на войницитѣ си:

— Биете бре, брача, биете! И пукотътъ става още по страшенъ, никой не отстжпва, въпрѣки вихреното ни настжпление. Остава послѣдното срѣдство. Ножоветѣ се кръстосватъ и едва тогава сърбитѣ почватъ да излизатъ на много мѣста изъ окопитѣ и да бѣгатъ. А нѣкои по-упорити, не се даватъ ефтино. Но скоро цѣлата дружина е на върха, нѣкои роти го прѣминаватъ и се спущатъ къмъ дола. Вече хубаво се е съмнало, мъглата се пораздигва още малко, за да покаже, че при атаката ротитѣ сж се доста разбъркали и трѣба да се уредятъ. Това става за единъ мигъ, командиря на дружината дава разпорежданията си, излѣзлитѣ много напрѣдъ роти се повръщатъ и всички се окопаватъ на заетата височина. Гърмежи речи не се чуватъ вече. Въ това врѣме и втора дружина, която въ врѣме на атаката се е движила въ гората, се явява при първа дружина, а скоро и цѣлия полкъ се окрѣпва здраво на завладѣния върхъ.

За нѣколко минути настава тишина и само труповетѣ на 87 сърби, между които единъ майоръ и 1 поручикъ, до единъ промушени на ножъ, ни показватъ, че прѣди малко тукъ е имало бой.

* * *

Тъй, безъ да пукне наша пушка, за по-малко отъ половинъ часъ бѣ заета прочутата „Китка“ — височина, която командува всички околни върхове и прѣдставя ключа на Салашкия или Кадъбоазкия проходъ. Послѣдниятъ свързва Бѣлградчикъ съ Кралево Село (Нови-ханъ, въ долината на Тимокъ) и слѣдъ Връшка Чука и Св. Никола е важното мѣсто, прѣзъ което се съобщаватъ България и Сърбия. Прѣзъ съюзнишката война сърбитѣ отъ тамъ сж минали, за да нахълтатъ въ нашата земя, а завладѣването тогава на Китка отъ нашитѣ войски, когато искали да пропъдятъ сърбитѣ, имъ е струвало стотини жертви и сума врѣме. Като знаеше много добрѣ, и отъ здравия смисъль на нѣщата и отъ горчивия опитъ, грамадното значение на върха „Китка“, нашето командуване напълно основателно почна силно да се безспокои, като видѣ, че тоя върхъ и околнитѣ му височини Коритска глава, Расовити камъкъ, Янчинъ дѣлъ и други се заематъ и усилватъ постоянно отъ нови сръбски войски, които бѣха почнали да ни

прѣдизвикватъ. За по-голѣма сигурность тоя връхъ, който се намира буквално само на нѣколко крачки далечъ отъ нашия граниченъ постъ, трѣбаше да се заеме. И тая задача се падна на нашата 2-а бригада отъ Тунджанската Дивизия, въ единъ моментъ, когато другитѣ бригади бѣха далечъ въ

България, а на границата бѣхме само ние, шипченци и балканци. И толкова повече бѣше важно да се свърши тая работа, колкото се може по-бързо и безъ отлагане.

Заповѣдьта на бригадния командиръ на 27 септемврий гласѣше: „утрѣ Китка трѣба да бжде въ ржцѣтѣ ни". Двата

полка настжпиха въ 2 колони и авангарднитѣ имъ дружини трѣбаше на 28 септември, сутриньта прѣди да се съмне, да атакуватъ върха, който бѣше добрѣ заетъ и силно укрѣпенъ. Обаче поради далечното разстояние, лошото врѣме и невъзможния пжть, тая задача не бѣше лека. Какъ стана отиването до границата на нашия полкъ видѣхме по-горѣ. Още по-лошо изглежда да е било положението на 12-и балкански полкъ, който сжщо много се объркалъ прѣзъ нощьта и сутриньта прѣдъ Китка достига отъ цѣлата 1-а дружина само 1 взводъ и половина. Дружинниятъ командиръ се опиталъ да атакува отъ другата страна върха съ тая шепа войници, но билъ контра атакуванъ, прѣди да наближи още, отъ сърбитѣ. И когато командиря на нашата 1-а дружина (отъ Шипченския полкъ) праща патраули да разбератъ, дѣ сж балканци, донасятъ му, че тѣ сж заградени отъ сърбитѣ и немогатъ да се откопчатъ. За мигъ нашия командиръ схваща сериозностьта на положението и, безъ да дочака резултата на малката рекогнисцировка, за която адютанта на дружината бѣше излѣзълъ напрѣдъ съ два патрула, излиза самъ набързо при нашия постъ, ориентирва се самъ за нѣколко мига, повръща се мигновено при дружината, дава поменатата горѣ лаконична заповѣдь на ротитѣ и ги повежда самъ въ атака.

Благодарение на свѣткавичния ударъ, сърбитѣ, макаръ да се съпротивляваха упорито и да се държаха храбро, бѣха буквално пометени. Безъ това разсъмването щѣше да ни свари въ гората и, раздигне ли се тъмата и мъглата, опитай се тогава да настжпишъ по съвсѣмъ открития и стръменъ склонъ! А и неприятелската артилерия, която ни обстрѣлва прѣзъ цѣлия день слѣдъ като бѣхме вече се закрѣпили на върха и ни причини, въпрѣки това, доста загуби, нѣмаше да ни остави безнаказано да се явимъ въ сръбския редутъ, ако бѣхме малко позакъснѣли. А нашата артилерия, забравихъ да спомена, още вечерьта се видѣ въ невъзможность да ни съпровожда и остана долу прѣдъ височинитѣ. На другия день вмѣсто нея дойде планинска артилерия, но самата атака се извърши и безъ нито единъ топовенъ гърмежъ отъ наша страна. Ненадѣйностьта бѣше голѣма и за нашитѣ дружини отзадъ, които останаха смаяни, като се научиха, че докато тѣ сж се движили задъ насъ въ срѣдата и опашката на походната колона, челната дружина е завладѣла върха като е повалила въ редута, който го овѣнчава, близо 100 сърби.

„Китка“.

Посвѣтено на I дружина.

Катъ първа побѣда надъ врагъ вѣроломенъ,
Сърдца ни изпълняшъ ти, Китка, съ възторгъ.
На бойове страшни ти живъ си днесъ споменъ,
Ти — първа усмивка на нашия Богъ!

„Ура“ гръмовито се първомъ разнесе
Надъ твоитѣ стръмни бърда отъ гранитъ.
Врага то изплаши, душа му потресе
И хукна да бѣга отъ ридъ той на ридъ.

Слѣдъ тебе се нижатъ побѣди безбройни,
На храбритѣ пѫть се далече откри.
Ти бѣ туй начало на подвизи стройни,
Ти първа извика на Сърбия: „мри!“

К. Г.

Н. Беневъ.

Граница.

Ние сме вече пѫтници по безкрайната пѫтека на дълга и доброволнитѣ страдания. Села и градове, хълмове и полета оставатъ задъ насъ и нови хоризонти се очъртаватъ напрѣдѣ ни. День и нощь, подъ лѫчитѣ на слънцето и подъ сълзитѣ на мрачното небе, ние все вървимъ и все повече се приближаваме до урѣченото мѣсто. А то е вече близко, тъй близко, че послѣднитѣ планински ридове които ни дѣлятъ отъ него се виждатъ. Изъ пѫтя се движатъ върволици отъ хора, кола, орждия — всички мълчаливо и рѣшително насочени за тамъ — за границата. Какъвъ страненъ фокусъ е тя!

Просто редъ отъ върхове, долини, рѣки и въ сѫщото врѣме необикновенно мѣсто, което само съ трепетъ и тревожно мълчание може да се доближи. А нали тя не е нѣщо повече отъ една условна черта въ земното пространство? Нали тя е бѣлѣгъ, който никога не е ималъ качеството на устойчивость и вѣчность? Да, — и все пакъ, веднажъ начъртана, тя става прѣграда между двѣ идеи, два свѣта, двѣ стихии.

Ние вървимъ день и нощь, вървимъ по пѫть и безъ пѫть и все по-дълбоко нагазваме долинитѣ на лобното мѣсто. Отоколо мъгли се спущатъ върху живитѣ колони и като студенитѣ пипала на чудовище искатъ да ги омотаятъ, небето непрѣкѫснато рони дребни сълзи, земята кипва въ влага и каль — а ние все вървимъ, ние трѣба да вървимъ, за да заличимъ една условна черта, която ни прѣчи да видимъ слънцето въ пълния му блѣсъкъ.

Балканътъ възправилъ исполински плѣщи, строго мълчи. Подъ свода на вѣковнитѣ му гори е тъмно, тихо, таинствено. Мъглитѣ се влачатъ като огромни безформени призраци изъ мрѣжата на клонитѣ, а сълзитѣ на нощьта съ ритмиченъ шепотъ падатъ отъ листъ на листъ.

Блѣди есенни цвѣтя страхливо надничатъ задъ дебелитѣ стебла на дърветата и сѣкашъ молятъ минувачитѣ по стръмната пѫтека да ги откѫснатъ, да накичатъ съ тѣхъ глави

и пушки, за да ги изнесатъ поне така на слънцето. Тѣ тъй много, тъй отдавна жадуватъ за него и тѣхната жажда е смъртьта имъ — тѣ, роденитѣ подъ сѣнката на границата цвѣтя.

Наистина — мрачно и хладно е подъ тази чужда сѣнка. Тя пълзи като змия и раздѣля недѣлимото отъ вѣкове, тя смразява и трови великата душа на единъ малъкъ народъ.

Но ние идемъ! Идатъ съ неотразимъ стремежъ — мрачни и рѣшителни воини. И тѣхниятъ завѣтъ е да огрѣятъ и стоплятъ смразенитѣ кжтове на българската душа, тѣхната воля е да заличатъ нелѣпата черта на разединението.

Ние идемъ!

И ето — подема се мощенъ гръмъ наоколо. Затрѣщява стихия изъ балканскитѣ усои и нейното ехо прѣкжсва морния сънь на долинитѣ. Тамъ ни чакатъ, тамъ се молятъ за насъ хиляди сърдца. — Вихрушка отъ призрачни мъгли, дъждовни пръски, мъртви листа и блѣди есенни цвѣтя се завива изъ гората и сѣкашъ бърза да затрупа единъ мъртвецъ. Той бѣше и сега вече не е! Той бѣше и сега вече нѣма да бжде!

Затихва стихията. А ние все вървимъ и вървимъ по пжтя на дълга и доброволното страдание. Прѣдъ насъ се възправятъ планини и върхове огрѣни отъ ранно есенно слънце . . . Ние ще ги стигнемъ.

Далечъ задъ насъ остана границата.

Поручикъ Д. Чапкъновъ.

Кръщение.

Къмъ 11 часа прѣзъ нощьта бивакътъ почти утихна и потъна въ тихъ моренъ сънь. Само тукъ — тамѣ се чуватъ тихи разговори на незаспали войници.

— Бате Пеньо бе, не си ли още заспалъ? — се чува отъ една палатка на първия взводъ отъ първа рота.

— Не, мжча се да заспа, отговаря нѣкой съ дрезгавъ гласъ.

— Менъ пъкъ никакъ не ми се спи.

— А пъкъ то трѣбва да се спи, моето момче, защото рано ще ни дигнатъ, а може и по тревога.

Разговаряха младши-подофицеръ Пеню Няголовъ — ветеранъ отъ балканската война и редника Захари, момче отъ послѣдния 39 наборъ.

— Ами ние не сме ли вече на границата бе? — иска Захари да продължи разговора.

— На границата, ами кждѣ?

— Сърбитѣ и тѣ ли?

— Може и тѣ да сж, мжчи се да отбѣгне разговора младшиятъ, като силно се прозява.

— Съ турцитѣ така ли бѣше? Ей така, вие и тѣ на границата?

— Ами, че какъ може друго яче да бжде, едва отвръща Пеню. Прѣзъ дупката на платнището падатъ нѣколко капки дъждъ право на лицето му.

— Ехъ, че умразно врѣме... нѣма да прѣстане мръсния дъждъ. Заарчо, я се посбери да се махна отъ тази дупка... цапъ, цапъ — право на носа ми.

— Бате Пеньо бе, ами вий виждахте ли ги? любопитствува още Захари, като се отмѣства.

— Кои?

— Турцитѣ.

— Е, тѣ се крияха, разбира се, както и ние...

Дневалниятъ мина край палатката, окашля се и отмина на татъкъ. За малко разговорътъ спрѣ.

— Като се обяви войната вие изведнъжъ ли ги нападнахте?

— Кои, турцитѣ ли? Изведнъжъ ами, какъ може друго яче?

— Тебе не те ли бѣше страхъ?

— Отъ какво да ме е страхъ?

— На тъй, отъ куршумитѣ!

— Разбира се, най-напрѣдъ сѐ има малко страхъ.

— Послѣ не те ли бѣше страхъ?

— Е, послѣ свикнешъ и вървишъ... прибѣгвашъ

— И турцитѣ стрѣлятъ, нали?

— Разбира се откриватъ огънь и убиватъ или раняватъ...

— Много ли?

— Нѣкога, като се попадне, то се знае, че много...

Захари тихо въздъхна и незнаеше какво по-вече да пита. А пъкъ мисъльта за боя не му даваше мира, откакъ отъ нѣколко дни бѣше явно, че войната съ сърбитѣ ще се обяви.

— Бате Пеньо бе, като ранятъ много ли боли?

— Никакъ, ти не се бой. Така като съ игла само гаче те боднатъ. Вижъ, гранатата лошо — разкжсва месото..... Чупи кокала и боли много.

— Пази Боже!... въздъхна Захари.

— А пъкъ ако куршумътъ олучи право въ главата, нищо не усѣщашъ — цапъ и свърши!...

— Ей, стига сте ръмжали бре, обади се нѣкой отъ другия край на палатката.

— Шт... спи вече, смигна въ тъмното младшиятъ, като се поокашля и заврѣ въ сламата. Захари дълго още не можа да заспи. Най-послѣ отъ умора сънътъ надви и полусъненъ той прошепна: „Та цапъ и свърши, а“?...

Никой не отговори и той заспа.

* * *

Късно слѣдъ полунощь двама конника донесоха нѣкаква заповѣдь. Разбудиха адютанта на полка, послѣ и командиря. — Двамата по два пжти я прочетоха.

— Даа... „Тъкмо въ 7 часа прѣди пладнѣ да се мине границата“, дочиташе командиря втори пѫть заповѣдьта.

Въ 6 часа първа дружина бѣ вече построена, а другитѣ разваляха палаткитѣ и скътаваха шинелитѣ. Дружиниятъ командирь на кратко обясни задачата на ротнитѣ комадири, като ги извика прѣдъ фронта, а на войницитѣ, слѣдъ като помисли малко и бутна два-три пѫти съ шпоритѣ си коня, каза: Войници, работата е тамъ, че тѣзи свинари пакъ ще трѣбва да се биятъ. Азъ вѣрвамъ че мѫжки ще се държите! По-вече какво да каже, той не помисли. Смутено, изненадано ротитѣ недружно му отговориха: „Ще се стараемъ, Господинъ Майоръ!...

Мълкомъ не вкракъ тръгватъ войницитѣ. По вечето понѣколко пѫти се прѣкръстватъ и шепнатъ нѣщо...

* * *

Безшумно ротата доближава границата, а взвода изпратенъ напрѣдъ бѣ вече я миналъ. Патраулнитѣ двойки незабѣлѣзано се промъкваха прѣзъ дракитѣ, спираха се задънѣкое хълмче, оглеждаха и пакъ се скриваха въ храсталака.

Младшиятъ Пеню Няголовъ и Захари като дѣснофлангови бѣха въ патраулъ.

— Не се показвай, наведи се — ха сега, прибѣгай, долу главата!... учеше младшиятъ Захаря.

Най-послѣ сърбитѣ забѣлѣзаха патраула и нѣколко пушки пропукаха. Захари комуто се счу, че куршумитѣ свирнаха край самото му ухо, сви се и легна на земята. Младшиятъ прибѣгна до единъ синоръ, закри се и извади табакерата, като бавно си засвива цигара.

— Тука, бре момче, невиждашъ ли синора?! Навеждай се и тичай!...

Захари стана и съ свѣткавична бързина се прилѣпи до синора.

— Кѫдѣ да е не се лѣга....., трѣбва да търсишъ закритие, съвсѣмъ спокойно мърмореше младшиятъ, като си палѣше цигарата.

— Мене пъкъ ми се счу, че тъй край самото ми ухо свирна, задъханъ едва заговори Захари.

— То така се счува, когато хвърчатъ далечъ, а пъкъ на близо нѣма и да го чуешъ! . . .

— Тебе никакъ ли не те е страхъ?

— Пъкъ и ти не се плаши, така само по-вече ще се объркашъ.

— Ти видѣ ли ги бе, бате, Пеньо? запита Захари доста вече успокоенъ.

— Кои, сърбитѣ ли? Ей тамъ сж на могилата и по вълѣво. Куршумитѣ по-често засвириха. Стрѣляха по взвода, който се бѣше пръсналъ въ верига и настжпаше. Още по-назадъ въ лѣво и въ дѣсно настжпиха и другитѣ взводове.

— На линията на патраулитѣ да се открие огънь, викаше съ силенъ гласъ поручика.

— Я чакай и азъ да имъ пукна до като не се е обадила артилерията, каза младшиятъ, като се измъкна надъ синора.

— Съ 800, Зааре, обърна се той . . . но въ сжщия мигъ единъ куршумъ го жулна въ ржката и той бързо се свлече задъ синора.

— Удариха ме кучетата . . . Привържи ме Заарчо . . . много боли . . . . трѣбва да е ржкошатъ . . . . Слисанъ и уплашенъ, Захари заприв ързва другаря си, както бѣха имъ показали въ ротата. Младшиятъ едва поохкваше, като си сложи главата на колѣното му.

Слѣдъ малко почнаха отнѣкждѣ да биятъ въ флангъ. Обади се и артилерията, отначало сръбската, послѣ нашата. Вече Захари въръзваше привързката, когато единъ куршумъ мина край самия него и удари младшиятъ право въ главата. Звукътъ отъ удара наистина приличаше на едно кратко ужасяюще „цапъ“. . . .

— Охъ, свърши! едва простена Пеньо и веднага издъхна....

Отъ малката рана бликна топла алена кръвь и облѣ колѣната на обезумѣлия отъ ужасъ Захари. Треперящъ, той бавно сложи окървавената глава на земята, зажумя и се сви въ синора. . . .

Взводоветѣ настжпватъ, прибѣгватъ . . . Първата верига залѣпва до синора. — „800 . . . почни“! крѣщи взводния и веригата открива вихровъ огънь. Захари, свитъ, треперящъ, нищо не чува и не смѣе да си отвори очитѣ.

— Ей, ставай, Захари . . . вика му взводния — какво си се сврѣлъ?

— Убиха батя Пеня, едва се съвзема Захари.

— Стрѣляй . . . стрѣляй . . . право по окопа! . . . .

И безъ да се обърне къмъ убития, Захари се измъкна задъ синора и легналъ открива огънь. Стрѣлбата го увлича, успокоява го! Той се примѣрва добрѣ, сѫщо както на плаца, спусна ударника и дига главата да види да ли е ударилъ. Веригитѣ се изравниха, а нѣкои прибѣгнаха напрѣдъ. Като лудъ прѣдъ веригата бѣга и Захари. Залѣга, открива огънь и очитѣ му се наливатъ съ кръвь. Куршумитѣ не свирятъ вече край ушитѣ му — страхътъ замѣненъ съ странна ярость... Сърбитѣ не дочакватъ удара, скачатъ отъ окопитѣ и хукватъ назадъ.

— Бѣгатъ . . . Бѣгатъ, чува се по цѣлата линия . . . Захари скоква, тича, спъва се и бързо самъ се изкачва на върха на могилата и открива огънь по бѣгащитѣ сърби. Късно слѣдъ него се изкачи на могилата и цѣлия взводъ. Сърбитѣ вече се закриваха, но Захари продължава да стрѣля.

— Я, стига . . . Закриха се вече, го тупа ласкаво по рамото взводниятъ му.

— Слушамъ, Господинъ подпоручикъ, отговори той, като се обърна и усмихна. Блѣдото му лице и налѣтитѣ съ кръвь очи, даваха на това кротко и страхливо, прѣди единъ часъ, момче ожесточенъ, звѣрски видъ.

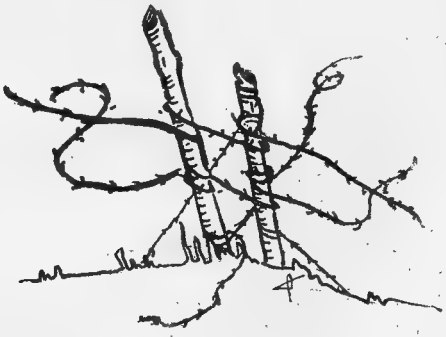

† Подпоручикъ П. Миховъ.

Втора дружина минава Тимокъ.

„Видѣхъ, какъ смѣло прѣминаха Тимока Шипченци. Гордѣя се съ подвига имъ и се надѣвамъ, че и за напрѣдъ ще бждатъ все тъй доблестни и храбри". (Телефонограма отъ Н-ка на 8-ма пѣх. Тунджанска дивизия до К-ря на 2-ра бригада, отъ 9 октомврий 1915 год.).

„Китка" падна. Сжщата участь постигна скоро още нѣколко височини, и полковетѣ на дивизията, току-що дошли отъ Тракия, се закатериха по стръмнитѣ планини на границата, кждѣто сърбитѣ, вчепкали се по урви и скали, чакаха да ги изринватъ отъ окопъ въ окопъ.

Нашиятъ полкъ биде оттегленъ при Салашъ на почивка, както си казвахме ние, или оставенъ за маневрени войски на дивизията, както гласѣше заповѣдьта на генерала. Смѣтахме, че иматъ довѣрие въ насъ, та ни задържатъ за нѣкой рѣшителенъ моментъ, гордѣехме се съ това и слѣдъ нѣколкодневнитѣ уморителни боеве по бърда и чуки спокойно очаквахме реда си отново да се нахвърлимъ срѣщу врага, все тъй задружно, както до сега. Но събитията се развиха тъй, че дружинитѣ бѣха изискани една по една и хвърлени на разни мѣста, та полка дѣйствува разкжсано цѣли двѣ седмици—за голѣма досада на всинца ни, които копнѣехме да се видимъ сбрани наедно, да си побъбримъ и да си сподѣлимъ радоститѣ и теглата. Прѣзъ това врѣме всѣка дружина, всѣка рота се отличи съ нѣкое геройско дѣло, но подвигътъ, който прѣдставя най-интересна и поучителна въ всѣко отношение военна операция, е безъ съмнѣние форсирането на р. Тимокъ, което извърши втора дружина отъ нашия полкъ на 9 октомврий 1915 год.

Още когато почивахме при с. Салашъ и едвамъ долавяхме изъ мъглата бумтенето на топоветѣ въ прохода, често се сбирахме въ мокритѣ палатки и се мжчехме да отгатнемъ, какъ ще се развиятъ военнитѣ дѣйствия на нашата дивизия. Че прохода ще бжде овладѣнъ лесно и въ най-скоро врѣме

—въ това никой не се съмнѣваше. Но слѣдъ него идеше долината на Тимокъ и самата рѣка, та разговоритѣ ставаха по-загрижени. Знаехме, че сърбитѣ ще дадатъ на рѣката голѣмо сражение и че сѫ се приготвили тамъ добрѣ. А пъкъ и чули бѣхме, че рѣката е придошла и че нѣкои части отъ съсѣдната ни въ дѣсно 6 дивизия се помѫчили да я минатъ безуспѣшно, та всичко това усилваше нашата грижа. Вънъ отъ това, операцията, наречена отъ военнитѣ книги „переправа“ се изтъква всѣкога като нѣщо много важно, нѣщо комай свещенно, та нашитѣ страхове бѣха напълно оправдани. Но когато човѣкъ се плаши отъ една работа, по-лесно я свършва, казва нашата пословица. И минаването на рѣката подъ най-силния пушеченъ и артилерийски огънь на противника, заелъ силни позиции, се извърши тъй бързо, планомѣрно и сравнително лесно, че съ него справедливо могатъ да се гордѣятъ командира на бригадата, който непосрѣдного рѫководѣше, и шипченцитѣ отъ втора дружина, които го изпълниха.

Обаче за тоя бой не се ни говори, ни писа нийдѣ. Много ясно защо! Защото загубитѣ бѣха сравнително малко и защото насилването на рѣката стана като че много лесно. Трѣбаше да има неуспѣхъ, връщане назадъ, колосални жертви! Тогава навсѣкѫдѣ щѣхме да четемъ за „тимошкитѣ герои“. А прѣвръщането на тоя еднодневенъ бой въ затегнато и шумно сражение можеше да стане сигурно, стига само настойчивостьта и рѣшителностьта на началници и войници да бѣше съ единъ градусъ по-слаба. И дали въ сѫщность минаването на рѣката стана тъй просто и лесно, ще кажатъ войницитѣ отъ втората дружина, а тъй сѫщо и тѣхнитѣ началници, както и другаритѣ имъ отъ трета рота, които съ спрѣнъ дъхъ слѣдѣха отблизо всѣка тѣхна крачка къмъ Тимока и всѣка тѣхна стѫпка изъ мѫтнитѣ му води.

Трета рота бѣше се спуснала прѣзъ изтеклата нощь отъ височинитѣ и бѣше заела гарата Кралево село, въ срѣдата на Тимошката долина и на около 2 клм. източно отъ самата рѣка. До прѣдния день боеветѣ се водѣха изъ планинитѣ на граничния вододѣлъ, кѫдѣто сърбитѣ отстѫпваха крачка по крачка и ни създаваха голѣми главоболия, та слизането макаръ и само на слаби наши части въ долината бѣше едно облекчение. Откѫснати отъ баиритѣ, сърбитѣ, които

пазѣха непосрѣдно прохода, се оттеглиха прѣзъ нощьта срѣщу 9 октомврий отвъдъ Тимока и се окопаха по височинитѣ до самия него, тъй близо до рѣката, че можаха да хвърлятъ съ ржка камъни въ нея. Обаче другитѣ тѣхни дружини още си стояха на мѣстата по високитѣ ридове, та, като се намъкнахме къмъ рѣката, бѣхме направили единъ чорапъ, който се вдаваше далечъ на западъ. Но въпрѣки това още на 9 октомври една дружина отъ балканския полкъ се спусна къмъ гарата, и патрулитѣ ѝ скоро изпълзѣха къмъ рѣката. Не се мина много, и щаба на бригадата се изтърси на самата гара, а доде стане пладнѣ, рѣката биде набързо огледана; патрулитѣ се счепкаха здравата прѣзъ рѣката, и бригадния командиръ рѣши да мине рѣката още слѣдъ обѣдъ сжщия день. Ние, третата рота, останахме до вечерьта около гарата и можахме да се любуваме на това минаване като на театрално прѣдставление.

Още призори сърбитѣ подушиха, че на гарата има хора и почнаха да я обстрѣлватъ непрѣкжснато съ шрапнели и гранати. Когато нехайнитѣ войници вземаха да швъкатъ по-често насамъ-натамъ огъня се усилваше и ги караше да оратъ по очи и бързо да се завиратъ кой-дѣто свърне—изъ курницитѣ на гарата или при влагалището. Колкото до пѣхотнитѣ куршуми, които изпращаха насамъ окопанитѣ отвъдъ рѣката сърби, тѣ не плашеха никого. Кой се плаши отъ мѣрникъ 2000?

— Я дайте стълбата отъ чакалнята! Тамамъ сме намѣрили болъ мастило.

За какъвъ дяволъ му е пъкъ на този телефонистъ стълбата? Нали жицата е вече прѣкарана?

Но стълбата се изправя на фасада и прѣдъ очитѣ на сърбитѣ по нея се изкачва единъ отъ телефониститѣ на бригадата съ огромно стъкло мастило и малка четка въ ржка. И всички се усмихватъ, разбрали вече тая смѣла шега и гледатъ какъ съ малки поправки надписа „Кралево село“ се обърна въ „Царево село“. Но сърбитѣ се ядосаха и не допустнаха слѣдъ това сжщата метаморфоза и на страничнитѣ стѣни на зданието.

По обѣдъ на гарата дойде и щаба на 12 Балкански полкъ, а слѣдъ малко първата дружина на тоя полкъ прѣмина желѣзнопжтната линия и се насочи къмъ с. Дрѣновецъ —

тъкмо насрѣща, дѣто сърбитѣ яко се бѣха настанили. Скоротънкитѣ вериги се спуснаха къмъ рѣката и се разсѣха на едно голѣмо пространство. Артилерията ни, разположена задъ Кралево село, забумтѣ по сръбскитѣ окопи, и подъ нейната закрила балканци се попрѣмѣстиха напрѣдъ, но понататъшното имъ движение стана много трудно — сърбитѣ очестиха стрѣлбата си и ги накараха да се заковатъ на мѣстата си. Една тѣхна батарея откъмъ с. Върбица сѫщо почна да безпокои пѣхотнитѣ ни вериги, като не забравяше да дразни и нашитѣ батареи. Положението стана малко досадно. Равнината между гарата и рѣката опустѣ. Никакво мърдане на нашитѣ вериги, никакво настѫпване. Боятъ се затегна. Часоветѣ текатъ, деньтъ е малъкъ и нѣма да усѣти човѣкъ, кога ще си отиде. А рѣката до довечера трѣбва да бѫде мината — инакъ сърбитѣ ще докаратъ още подкрѣпления, ще се натъкмятъ още по-добрѣ по високитѣ и стръмни склонове отсрѣща, и върви ги изкарвай тогава отъ окопитѣ имъ. А нашата артилерия . . . Ехъ! Защо да се сърдимъ на артилериститѣ си? Нима тѣ себиха по-лошо отъ насъ? — Снаряди, снаряди нѣма! Ето дѣ е мѫката. Колко гранати и шрапнели имаме изобщо ние? Пъкъ и тия, които имаме, подъ рѫка ли сѫ всѣкога въ самата батарея? Гледашъ, гърлата зареватъ, неприятелската позиция се забуля съ димъ, сърдцата на пѣхотинцитѣ се сгрѣватъ и тѣ тичатъ напрѣдъ, но . . . това е само за нѣколко мига. Огъня, ако не спрѣ съвсѣмъ, намалѣва чувствително, сърбитѣ се окопитватъ, надигатъ си отново главитѣ и спокойно продължаватъ убийствената си стрѣлба. Че пъкъ защо да не стрѣлятъ спокойно? Окопитѣ имъ сѫ дълбоки и високо надъ дола, а прѣдъ тѣхъ е мѫтна буйна рѣка, която тъй хубаво ги пази отъ нашитѣ настѫпващи роти.

Командирътъ на бригадата и тоя на балканския полкъ сѫ се изправили на перона, нѣколко стотинъ крачки задъ веригитѣ, и съ бинокли въ рѫцѣ слѣдятъ, какъ върви боя. Сърбитѣ добрѣ виждатъ тоя перонъ, прѣвърнатъ на театрална ложа, и не прѣставатъ да го обсипватъ съ снаряди. Една граната се блъсва шумно о единъ купъ каменни вѫглища при чешмата до самата гара. За мигъ очитѣ се обръщатъ инстиктивно къмъ нея, наскоро пъкъ се връщатъ къмъ рѣката, която дѣли два врага. А рѣката е пуста. Близо до нея сѫ нашитѣ вериги, близо до нея мърдатъ тукъ-тамъ

наши хора изъ върбалака, но още никой не е нагазилъ въ нейнитѣ води.

Една фигура тича поприведена насамъ, качва се на насипа при гарата, прѣскача тичешкомъ релситѣ и застава на перона:

— Стигнахме вече до рѣката, г-нъ полковникъ, но какъ да я минемъ! Дълбока много, пъкъ сърбитѣ стрѣлятъ безспиръ.

— Виждамъ самъ, но рѣката трѣбва да се мине! Ей сега артилерията ще открие ураганъ и не ще спрѣ, до дѣ не минатъ ротитѣ. Кажете на дружинния командиръ да вземе имената на първитѣ храбърци, които се прѣхвърлятъ отвъдъ, за да ги прѣдставя тутакси за награда.

И адютантътъ отново навежда фигурата си и отново се изгубва въ равнината.

А въ това врѣме командиря на бригадата дава бързи заповѣди на батареитѣ и тѣ откриватъ силенъ огънь срѣщу сръбскитѣ окопи и срѣщу тѣхната артилерия, скрита нѣйдѣ отзадъ.

Но балканци пакъ немогатъ да минатъ. И човѣку се свива сърдцето, като гледа тая шепа хора, върху която се сипятъ градъ куршуми изъ високитѣ окопи надъ с. Дрѣновецъ. Двата щаба нервно гледатъ къмъ Тимока и се чудятъ, какво още трѣбва да се направи, за да се изпълни започнатата работа . . .

Но слѣдъ малко на гарата се явява запъхтѣнъ конникъ и рапортува отсѣчено:

— Господинъ полковникъ, втора дружина отъ 23 Шипченски полкъ пристигна задъ селото!

Многоочакваната дружина, която бѣ поискана за подкрѣпление, най-послѣ иде! Надѣваха ѝ се отъ 2—3 часа, но не бѣха сигурни, че ще дойде, и се мжчеха да свършатъ работата безъ нея. Сега рѣката ще се мине непрѣменно! И на гарата настава силно оживление. Правятъ се бързи съображения за посоката, по която ще бжде пусната прѣсната дружина, даватъ се разпореждания на батареитѣ. Още малко, и втора дружина вече е между училището и гарата.

Командирьтъ на бригадата е цѣлъ въ движение. Увѣреностьта въ побѣдата отново силно засвѣтва въ погледа му. Съ пословичния си полуразкопчанъ шинелъ и съ овисналъ на врата бинокълъ, той излиза малко настрана, поглежда

къмъ срѣщнитѣ брѣгове и казва на нѣколко офицера и войника, които се мѣрватъ отпрѣдѣ му:

— Гледайте, какъ ще направимъ сега една германска атака!

И нови заповѣди до батарейнитѣ командири да засилятъ огъня и да намѣрятъ непрѣменно въ най-скоро врѣме неприятелската артилерия. А ротитѣ отъ дружината на 23-й полкъ вече се прѣхвърлятъ бързо една по една до гарата. Всѣки взводъ се настанява задъ едно отъ малкитѣ здания и отъ тукъ мигновено излиза на релситѣ, мигновено се пръсва въ верига, спуща се отъ насипа и изчезва въ мочурливата равнина.

Бригадниятъ командиръ, който заедно съ тоя на дружината, трѣбва да опжтва всѣки ротенъ командиръ, да наблюдава за излѣзлитѣ напрѣдъ роти, да търси съ погледъ, кои неприятелски окопи най-силно безспокоятъ нашитѣ, та да насочва по тѣхъ и огъня на орждията — при тая сложна работа пакъ намира врѣме да надникне задъ чакалната на гарата и задъ влагалището, отдѣто взводоветѣ се готвятъ да се пръснатъ въ верига, и да каже по нѣколко думи на всѣки, ама буквално на всѣки взводъ. Него, като бившъ командиръ на полка, го познаватъ всички, и думитѣ му падатъ на мѣсто. Какви сж тия думи, едвали ги помни нѣкой. Тѣ не сж гръмки фрази, не сж риторически обрати, но тѣ говорятъ направо въ сърдцата на тия хора, които допрѣди малко естествено омърлушени и неспокойни поради неизбѣжното смущение прѣдъ неизвѣстностьта и прѣдъ новата важна работа, сега за мигъ се ободряватъ, погледътъ имъ се оживѣва и, когато имъ казватъ, че ще трѣбва при рѣката да си дигнатъ шинелитѣ, колкото се може по-високо, тѣ почватъ още отъ тукъ да ги дигатъ, съ думитѣ: — Хайде, по-скоро да газимъ, додѣто орждията не сж спрѣли.

И редица слѣдъ редица бързо се спущатъ къмъ рѣката. Мочуритѣ, рѣкичкитѣ и вадитѣ, храсталакътъ и камъща не ги спиратъ. Не само не ги спиратъ, тѣ дори не разбъркватъ реда имъ. Движението става тъй правилно, тъй редовно, че човѣкъ не вѣрва на очитѣ си. Всички офицери и войници на мѣстата си, взводоветѣ и ротитѣ точно на опрѣдѣленитѣ отъ мирно врѣме разстояния — всичко това прави впечатление на едно обикновенно полково или дружинно учение, а не на

единъ бой. И загледанъ тъй човѣкъ къмъ тия тънки линии, които вървятъ като вълнички една слѣдъ друга, не чува вече грохота на топоветѣ и плющенето на куршумитѣ, а му се струва, че въ ушитѣ му звучи военната музика, и душата му се прѣнася далечъ нѣйдѣ въ казанлъшкото поле, дѣто полкътъ е правилъ своитѣ упражнения и паради.

Да, такова правилно движение рѣдко се случва. То се смѣта за шаблонъ, който поради сложнитѣ условия на боя не може да се употрѣби на война, а се прилага само въ врѣме на маневритѣ. Обаче тука картината е досущъ такава, каквато прѣдставяше новозагорското поле прѣзъ голѣмитѣ лѣтни маневри въ 1910 година. Само че вмѣсто димни ялови изстрѣли, които тогава условно обозначаваха, дѣ е артилерията, сега се пукаха шрапнели и гранати и орѣха земята картечници. И тия сѫщитѣ хора, които нѣкога удивиха свѣта съ лудешкото си нахвърляне срѣщу стоманенитѣ фортове на Одринъ, сега смаяха противника съ своя редъ и дисциплина при настѫпването.

Сърбитѣ, оглушели отъ ада, който имъ изсипватъ надъ главитѣ нашитѣ орѫдия, немогатъ да стрѣлятъ точно и това използуватъ нашитѣ, като не се спиратъ на едно мѣсто повече отъ нѣколко секунди, които имъ трѣбватъ да си отдъхнатъ малко при тоя неудържимъ устремъ напрѣдъ. Но малко прѣди смрачаване неприятелскитѣ окопи видимо пакъ оживѣватъ и пакъ започватъ своята омръзнала вече на всички пѣсень. Подръжки ли сѫ имъ дошли, частитѣ ли си сѫ размѣстили по-удобно или нашата артилерия не ги олучва вече тъй добрѣ — кой знае защо, но тѣ усилватъ ужасно огъня си, и нашитѣ се сепватъ, спиратъ се, залѣгатъ тъкмо когато сѫ до рѣката, на нѣколко крачки само до нея, дѣто сѫ найсилно изложени. Сърбитѣ се съвзематъ още по-вече и лудо увеличаватъ стрѣлбата си. Минаватъ минута, двѣ, петь, десеть. Въ рѣката още никой отъ нашитѣ не е нагазилъ, а вече се мръква! А пъкъ рѣката ща се мине, трѣбва да се мине!

И командиря на бригадата отново тича като ожиленъ на перона, отдѣто вижда тъй добрѣ всичко, що става отпрѣдъ, отново дава заповѣди и се сърди на телефониститѣ, които сега, именно сега не могатъ да извикатъ батареитѣ поради кой знае каква дяволска поврѣда на апарата или линията. Но да сѫ живи кавалериститѣ отъ разѣзда, които се спо-

тайватъ съ конетѣ нѣколко крачки отзадъ. Единъ слѣдъ другъ тѣ прѣпускатъ прѣзглава къмъ нашата артилерийска позиция и носятъ тамъ кжси заповѣди:

— Отсрѣща на жълтия синей картечницата!

— Въ дѣсно, при Върбица кривия окопъ съ траверситѣ!

— Тамъ по-долу задъ кжщитѣ въ дола!

— Гаубицитѣ да не мълчатъ, а да удрятъ, каквото могатъ да видятъ!

А най-честата заповѣдь е:

— Ураганъ, непрѣкъснатъ ураганъ!

Единъ свѣнливъ кавалеристъ хвърчи съ коня си насамъ, спира се, навежда си главата и плахо съобщава:

— Снарядитѣ имъ сж на свършване.

— Какво? Тичай при батарейния командиръ и му кажи да не спира урагана! Съсѣчи го, ако прѣкжсне огъня!

Ясно е, че сега е най-критичния моментъ на боя. Една малка пауза — и рѣката не ще бжде мината. Ето защо не трѣбва да се пестятъ ни снаряди, ни нищо. И хората и гранатитѣ сж потрѣбни сега. Утрѣ отъ тѣхъ не ще има нужда, тогава ще бжде късно вече. И топоветѣ отново усилватъ своя вихъръ, пръсканията на шрапнелитѣ образуватъ цѣлъ облакъ надъ отсрѣщното село. Нѣколко кжщи се запалватъ и придаватъ зловѣща тържественость на картината. А нашата дружина мигомъ се вдига напрѣдъ, първитѣ роти достигатъ рѣката и нагазватъ въ нея. Нѣколко души се обръщатъ въ водата, и труповетѣ имъ отминаватъ надолу, но никой не си обръща погледа къмъ тѣхъ. Всѣки гледа да се докопа за отвъдния брѣгъ. Взводоветѣ бързо минаватъ дълбокитѣ до гърди води, залѣгатъ до селото и откриватъ силенъ огънь по височинитѣ. А въ това врѣме на телефона при гарата прѣдаватъ:

— Дивизията, алло, дивизията... Въ тоя... слушай... въ тоя моментъ втора дружина отъ шипченския полкъ минава рѣката Тимокъ.

Скоро повечето хора отъ балканци и отъ нашата 2-а дружина сж оттатъкъ. Тѣ вече влизатъ въ селото, което гори, и се настаняватъ въ първитѣ окопи надъ дола, отдѣто сърбитѣ вече сж одраскали. Всички, които гледатъ отзадъ, си отдъхватъ съ облекчение. Но слѣдъ малко откъмъ рѣката

Превързочен пункт.

се дочуватъ отначало глухо, а послѣ все по-ясно и по отчетливо думитѣ:

— Артилерията да не стрѣля . . ., артилерията да не стрѣляя . . .!

Тоя викъ се подйема отъ стотини гласове и цѣлата мѣстность кънти отъ тая зловеща заповѣдь. Но батареитѣ ни не я чуватъ: паднали въ екстазъ, тѣ не забѣлѣзали въ сдрача, че нашитѣ вече сж отвъдъ, и думкатъ ли, думкатъ, за да се оттърватъ и отъ послѣднитѣ си снаряди. Бързо имъ пращатъ заповѣдь да спратъ, но додѣ я получатъ, сърцата на всички сж свити: артилерията ни бие нашитѣ хора! Телефона, разбира се, пакъ се разваля именно въ тоя моментъ, та става нужда да се сигнализира съ единъ чаршафъ, измъкнатъ набързо отъ гарата и дигнатъ на покрива отъ единъ войникъ. Гърмежитѣ единъ по единъ спиратъ. Само гаубичната ни батарея и една далечна сръбска батарея още се дразнятъ една друга отдалечъ прѣзъ рѣката като два нестригани селски песа.

Вече се мръква хубаво. Боятъ прѣстава, и не слѣдъ много врѣме единъ хубавъ полуобръчъ отъ огньове по отсрѣщнитѣ височини показва позициитѣ, които сж заели балканската и нашата дружина. По голѣмината на огньоветѣ се вижда, че нашитѣ хубавичко сж цапали изъ рѣката и силно сж се измокрили.

А въ това врѣме командиря на бригадата, който току що е пратилъ заповѣдь на командиря на втора дружина да поеме командуването на частитѣ отвъдъ Тимокъ и е донесълъ за положението въ щаба на дивизията, сѣда на единъ столъ прѣдъ чакалнята на гарата до командиря на Балканския полкъ, закопчава шинела си и уморено, но весело и другарски му говори:

— Е, видѣ ли какъ се форсира рѣка?

А. Страшимировъ.

Старопланинци.[1]

Буди се тревога въ душата ми: отивамъ въ долинитѣ на запустенето. А азъ бихъ искалъ да остана вѣрующъ: да бжда топълъ срѣдъ гробницитѣ и пожарищата, макаръ да сж тѣ и на най-заслуженото отмжщение. Но ще ми помогне народътъ ми. Азъ ще мисля за прѣкрасното и доброто въ него, и той ще ми помогне.

Тренътъ скоро ще тръгне по брѣга на Морава, но сърдцето ми е вече прѣко планини, въ долинитѣ на Стрема и Тунджа.

Тамъ розитѣ цъвтятъ и небето се опира о Мара-Гидикъ.

Челото на Стара планина открито гледа далечъ червения югъ. И подъ него алѣятъ розитѣ, които сж напоени съ кръвь, съ много кръвь.

Тя, кръвьта, се е дигнала на вълни високо по планината на моя родъ: паметницитѣ почватъ отъ полето на розитѣ, отъ Хаинето, Шипка и Шейново, и възлизатъ до Св. Никола — върхътъ на славата и смъртьта.

Азъ го виждамъ, върхътъ на себеотричането, обичамъ го и го постигамъ съ душата си.

Но Мара Гидикъ е по-високо. Той е на небето и съ открито чело гледа далечъ червения югъ. А подъ него тече животътъ въ долината на розитѣ: всѣки май бере тукъ кървави цвѣтове...

И нѣма страхъ въ душитѣ на хората отъ българската Розова долина, защото сж въ кърви тѣ отъ вѣкове: въ кърви.

* * *

Камбанни звонове, барабани, призивни тржби. — Родината ни зове, момчета, зове ни Мара Гидикъ!

---

[1]) Съ съгласието на г. А. Страшимировъ ние заемаме настоящата му работа отъ неговата книга „Войни и освобождение“.

И оголиха се цвѣтнитѣ лѣхи по долината на розитѣ, покриха се съ кървяни китки гърдитѣ на снажни левенти: потегли отново на бой многохилядна брань.

И Балканътъ зашумѣ...

Пожарното зарево е на югъ, но на сѣверъ е днесъ врагътъ — прѣзъ Шипка, кждѣто пръстьта е осѣяна съ човѣшки кости и е осветена съ незиблеми паметници. Какъ ще мине хилядната брань сега прѣзъ тѣхъ и какъ ще се откжснатъ юнашкитѣ души отъ тѣхъ?

Закърши се вълна въ чернитѣ редици на полка: ура! ура!...

Изтръпнаха началницитѣ: ротитѣ се разсипаха и като ята гължби, накацаха по безчисленитѣ паметници... обсипватъ ги съ китки отъ гжрдитѣ си... съ цвѣтята, къпани въ сълзи отъ тѣхнитѣ майки и сестри, отъ тѣхнитѣ жени и дѣца[1]...

Какво вършатъ тѣзъ, изпитани на Айвазъ баба, войски? Какво става въ душата на тоя, давенъ прѣзъ вѣкове въ кърви, народъ?

Но проговори нѣкой. И стихнаха небесата.

— Така, братя. Съ сълзи и съ цвѣтя сж посрѣщали нашитѣ майки войнството, което покри земята ни съ коститѣ си. И съ цвѣтята — сълзи на нашитѣ жени и дѣца ние днесъ оставяме паметницитѣ на това войнство, за да отминемъ по своя пжть. Защото надъ майки и бащи, надъ жени и дѣца, надъ освободители и освободени — надъ самата кръвь въ нашитѣ жили — стои *той!*

И показалецътъ на буйния мжжъ насочи горящитѣ погледи на хилядната брань къмъ гордото въ сининитѣ — и открито за вѣчни вѣкове — чело на Стара планина.

Мара Гидикъ се издигаше надъ всичко, високо въ небето, до Бога...

* * *

27 септемврий. Привечерь надъ Бѣлоградчикъ затржби тревога. Построиха се пълчищата и потеглиха. Небето бѣше сърдито: настжпи кромешна нощь, молнии зацѣпиха мрака и зафуча буря съ пороенъ дъждь. Въ късна нощь начал-

---

[1]) Казанлъшкитѣ войски, минавайки прѣзъ Шипка есенесъ за къмъ Сърбия, отрупали паметницитѣ и братскитѣ могили съ китки си.

ницитѣ спрѣха частитѣ: заповѣдь е дошла, да се раздадатъ патрони.

— Не е ли обявена войната?

Не, нѣма такъва заповѣдь. И каза нѣкой:

— Ако не е обявена, ще я обявимъ. Тази нощь ще я обявимъ — ние!

— Кой говори тамъ?

— Азъ, г-нъ майоръ.

— Какво каза?

— Да обявимъ война на Сърбия. Ние да обявимъ.

— Много ли мразишъ сърбитѣ?

Говорящиятъ се спотаи. Но обади се другъ въ мрака:

— Да бѣха заклали и най-милото ми . . . моя първенецъ да бѣха заклали, г-нъ майоръ . . . не щѣхъ да се бия тъй, както ще се бия сега!

— Защо?

Изъ редицитѣ се запрѣмѣтаха въ мрака страшни думи.

— Убиха ни радостьта тѣ!

— Съ вѣроломство я убиха!

— Очи нѣмахме да се върнемъ при женитѣ и дѣцата си, г-нъ майоръ!

. . . Бучеше бурята въ нощьта и бушуваше тя въ гърдитѣ на кръвно уязвенитѣ старопланинци. Пълзѣха тѣ — нѣми и зли — по страшната „Китка“ и слухтѣха съ турени на пушки ножове: сърбитѣ и сега вѣроломно навлѣзли въ земята ни . . . и сега!

— Късно прѣзъ нощьта непрогледни мракъ се разби, като стъкло. То не бѣше викъ, макаръ да бѣ ура: разкриха се прѣизподнитѣ, И сразена бѣше сръбската брань до кракъ.

Зараньта надъ кървавата „Китка“ се развѣваше знамето на Мара Гидикъ. Тукъ прѣзъ съюзнишката война бѣха паднали триста български трупа . . .

При полимета лежаха повалени сръбски майоръ и побѣлѣлъ субалтьоръ. До тѣхъ стоеше възправенъ снаженъ старопланинецъ — габровски фабрикантъ: посивѣлъ, винаги засмѣнъ и любвеобиленъ баща. Бачо Петъръ бѣше видѣлъ много кръвь: той командуваше на Чаталджа ротата ломчени, на която връхлетѣха 600-тѣ турци, избрани да пробиятъ българския фронтъ и да проникнатъ до София . . . Тѣ тогава бѣха сразени отъ 212-тѣ ломчени. — И габровскиятъ

фабрикантъ бѣше видѣлъ много кръвь . . . Той сега четѣше писмо, намѣрено въ убития сръбски майоръ, — прѣдсмъртни редове до жена, до дѣца . . . Сълзи играеха въ гължбовитѣ очи на старопланинеца. Но изведнажъ той отсѣче кораво лице, подхвърли писмото на войницитѣ си и припаса револвера, който сжщо бѣше зелъ отъ убития сръбски майоръ.

— Сега — азъ пакъ ще убивамъ. . . ще убивамъ! каза жестокосърдо стариятъ войнъ.

А до тукъ той вървѣше срѣщу сърбитѣ безъ револверъ — тоя добрякъ!

Писмото се понесе въ взвода и зеленѣеха руменитѣ лица на българитѣ отъ розовата долина. Сръбскиятъ майоръ сключваше своитѣ прѣдсмъртни редове до жена си съ тъмно, съ непонятно кръвожадство: „Цѣлуни нашия първенецъ и му кажи, че ние сега ще довършимъ рода на бугарашитѣ“. . . Старопланинцитѣ не постигаха тàзи свирѣпость. Тѣ плюеха единъ слѣдъ други и мълвѣха: „Ий чи народъ, бей: бащи да тровятъ душитѣ на дѣцата си съ човѣкоядство“!

* * *

9 октомври. Небето е все още сърдито, мъгливитѣ дни сж по-тъмни отъ облачни лунни нощи, нерѣдко молнии цѣпятъ непрогледното небе и бури виятъ въ доловетѣ, а люти студове скрежатъ горнитѣ карпи.

Въ с. Салашъ, прѣдъ Бѣли Тимокъ, сж проснали снаги изморенитѣ старопланинци. Отъ десеть дни тѣ прѣхвърлятъ чукаръ слѣдъ чукаръ, къртятъ противника си отъ скалитѣ му, — отъ 10 дни, безъ почивка, почти безъ топла храна, безъ артилерия, за която тукъ нѣма пжть, защото липсватъ и кози пжтеки. . .

Навелъ се е до огнище въ схлупенъ домъ ениченинътъ Никола Нейковъ. Съсрѣдоточено той шари съ моливъ своя портфейлъ. Пжтя си ли чертае тоя селенинъ, бѣлѣжки ли зема за нѣщо ново, видѣно въ Сърбия, или си води дневникъ, за да четатъ нѣкога дѣца и внуци? Не, мраченъ е юнакътъ отъ долината на кървитѣ; вчера убиха най-вѣрния му другàрь отъ взвода, а утрѣ е, може би, неговъ редъ: сега завѣщанието си пише той. . .

„Съ сълзи на очи и съ треперяща ржка, скжпа другарко и съпруго, въ името на привързаностьта къмъ васъ, мои мили, догдѣ съмъ живъ и догдѣ се чувствувамъ здравъ, ще ви дамъ нѣкои наставления, необходими за менъ, като баща и като мжжъ на васъ, незабравими. Кога да тръгнемъ това, което пиша, не можеше да се каже, не бѣхъ въ положение да го кажа или да го напиша, защото всичко на всичко ни оставаха нѣколко дни и напослѣдъкъ часове, да ни раздѣлятъ за винаги — и рѣшихъ да не ги прѣкарвамъ въ плачъ.

„Данке, не казвамъ, че нѣщо съмъ ви оставилъ, но това що имамъ е на лице. Пари имаме около 1400 лв., а други, които има да се взематъ, сж написани на тефтера, само тѣзи не съмъ писалъ. Това не сж твой капиталъ. Това сж на сина ми. Данке, ти може да се ползувашъ отъ тѣхъ, само ако изгледашъ най-скжпото за менъ, това е Нейко, добрѣ трѣбва да се гледа, не като сираче, винаги облеченъ и добрѣ прѣчистенъ, догдѣ е малъкъ.

II-ро. Щомъ като тръгне на училище, пакъ сжщо — стѣгнатъ, прѣчистенъ. Воловаръ и овчарь нѣма да става, аргатинъ никакъ и при най-лошъ животъ за тебе. Най-малкото ще свърши срѣдно образование.

„Данке, ти може и да се оженишъ, вий сте млада, това азъ зная. Но кога сте вдовица, едно да имашъ прѣдъ видъ, че имашъ дѣте, за което живота трѣбва да посвѣтишъ и догдѣ порастне, трѣбва да върви гордо, отъ нищо да не се срамува. Ще ти се моля, моя мила, да не се срамувашъ и въ черната земя. Нейко е горделиво, та високо да гледа, като баща си, дори сираче, догдѣ е живъ. Скжпа и незабравима, да знаешъ, че като писахъ тѣзи редове, молива съ сълзи съмъ мокрилъ, — равносилно на кого ги четешъ...

Туй, което имамъ, завѣщавамъ го на моя мили синъ *Нейко Николовъ Нейковъ* подъ ржководството на майка му, до гдѣто не се е оженила. Щомъ като се ожени —

За брата ми Иванъ нѣкой лафъ:

Иване, ти ще си главниятъ ржководитель и възпитатель на моя синъ Нейко Николовъ. Ако майка му е добра като майка, има право на туй, което й се пада.

«Формално завѣщание:

Подписвамъ азъ: Никола Нейковъ.

„Забѣлѣжка: Безъ разлика на народность, уважаеми другарю, който си пръвъ да земешъ този портфейлъ слѣдъ моето нещастие, което ме е стигнало, ще ви се моля да го прѣдадете на моя братъ отъ 2-а рота Стефанъ Нейковъ и 4-а рота Георги Нейковъ отъ с. Енина.

„Другарю, въ случай, че не сте отъ 23 полкъ, то да го изпратите за дома на Никола Нейковъ, с. Енина, Казанлъшко.

„Ако вие, другарю, не сте и отъ редоветѣ на българската армия, ще ви моля, това сѫщото да сторите и вие. Който стори това, сърдечно благодаря“.

. . . . . .

...Никола Нейковъ е социалистъ; цѣлиятъ свѣтъ — турци, гърци, сърби, — цѣлиятъ свѣтъ му сѫ „другари“...

* * *

10 октомври. Втора дружина форсира Бѣли Тимокъ. На срѣща сѫ тритѣ укрѣпени гребена Дрѣновецъ — Търновецъ — Дебелица. Защищаватъ ги сърбитѣ съ четири полски орѫдия и съ много картечници. „Ще чакаме артилерията си, момчета“ — обявяватъ началницитѣ. Но артилерията я нѣма, тя е назадъ, далечъ задъ чукари. „Да ги ударимъ бе, тѣхната...“ — ежатъ се вече старопланинцитѣ. Слѣдъ малко всѣки мълви на другаря си: „Не може да чакаме, трѣбва да се бърза: да свършимъ съ Сърбия, докато не сѫ ни нагазили власитѣ, тѣхната“....

Да, да, не може да се чака. Къмъ 2-ра дружина се присъединяватъ 3-а, която сѫщо е минала Бѣли Тимокъ и се вдава напрѣдъ. Води я самъ дружинниятъ. Той ги е водилъ и на Одринъ — срѣщу Айвазъ-баба въ страшнитѣ дни. Тамъ габровецътъ-майръ (Рачо Христовъ) е билъ пронизанъ отъ куршумъ въ гърдитѣ надъ сърцето. Лежалъ е 40 дни неподвиженъ, понесълъ кървоизлиянията и навилъ на смъртьта. А послѣ гангренясали и двѣтѣ страни, прѣзъ които е миналъ куршумътъ. Но той, габровецътъ, пакъ изтраялъ мѣсеци мъртвешки режимъ и навилъ. Умиралъ човѣкътъ дважди, та е добъръ приятель съ смъртьта.

— Така, момчета, — смѣе се сега той на юнацитѣ си. — За мѫка е роденъ българинътъ, но тукъ ще има и малко слава! Гледайте само топоветѣ, тѣхъ бийте: земемъ ли ги, ще бѣгатъ!

И вдава се дружинниятъ напрѣдъ, къмъ сръбскитѣ орждия; прибѣгватъ редицитѣ и обстрѣлватъ съ залпове хлътнатината слѣдъ сръбския гребенъ, — отъ тамъ жари артилерийския огънь, въ това сж всички убѣдени, то е тъй близо!

Но стжписватъ се веригитѣ, Никола Нейковъ ениченинътъ, изправилъ се далечъ на дѣсно, реве гороломно:

— Ей ги бе хе-е, орждията! Дръжте ги! — сочи той съвсѣмъ на страни.

И повлича редицитѣ съ ураганно ура. — Задъ една могила на дѣсно сърбитѣ сж вече впрѣгнали съ волове двѣтѣ си прѣдни полски орждия и ще ги изтеглятъ, защото българитѣ сж помамени къмъ хлътнатината по гребена. Сега сръбското прикритие прѣдъ могилата жари съ залпове повлеченитѣ отъ Никола Нейковъ наши вериги. Тѣ се поколебаватъ, залегватъ съ честъ огънь, но скоро се виждатъ пакъ силни и съ ново ура прѣгазватъ прикритието. .

Тѣ не смѣтатъ, колко сж останали, тѣзи дѣца на балканитѣ и на вѣковетѣ!

Никола Нейковъ отъ Енина е написалъ снощи завѣщанието си — прочее, приключилъ си е смѣткитѣ съ свѣта и сега лети — лети къмъ грамадното сръбско орждие, настига го и се мѣта като овчарски песъ на него, сѣкашъ живъ вълкъ е напрѣдѣ му... Да, да, ениченинътъ е върху самото орждие — срѣдъ пѣящитѣ куршуми... И се изправя руменъ и окървавенъ, каквато е и родната му долина прѣзъ всѣки май.

— Слизай отъ тамъ, бе, — викатъ му всички удивени.

Но безумниятъ българинъ сега реве като въ дѣтскитѣ побоища нѣкога:

— Зимахме ги, м.... имъ свинарска! Наши сж вече, бей! Да живѣе България — ура-а-а!

... Не бѣше ли казалъ майорътъ, че не само мжката е дадена за българина, но че тукъ ще има и малко слава? А балканцитѣ сж вече засѣгнати отъ тоя новъ вѣтъръ — малкото слава...

Между това, сърбитѣ, видѣли такъвъ прицѣлъ върху плѣненото си орждие, сипнаха залпове, ще го удавятъ въ олово...

Нейковъ е удивенъ: това прѣчи на възторга му и го зашеметява. Скова се той, възправенъ надъ орждието, но изеднажъ дѣсницата му дигна пушката на горѣ.

— Убивайте, вашата . . .! — изрева енинченинътъ и пусна куршумъ-ракетъ въ небето.

— Слизай отъ тамъ, дяволе! зарева отъ веригитѣ и самъ дружинниятъ командиръ. — Ще те прѣбиятъ на халость, бре!

— Еднажъ се мре! — ревѣше сега по свой редъ енинченинътъ и вече стрѣляше въ сърбитѣ, възправенъ надъ орждието и разпѣрилъ на правъ жгълъ лакътъ — крило. — Да убиватъ: за туй сме тукъ!

Човѣкътъ сега е непокоренъ: нали цѣлъ животъ — и цѣла вѣчность — сж го учили, да бжде безстрашенъ?

Но и майорътъ знае своето. Той се втурва къмъ орждието и насочва револвера си къмъ Нейкова.

Кому възразявашъ, твоята . . .! Ще те прѣчукамъ като куче! Слизай!

. . . Късно е, уви! Сипва се, като градушка, новъ сръбски залпъ отъ високо нѣйдѣ, енинченинътъ се хваща за гърдитѣ, погледва мжтно дружинния си командиръ и се поваля като снопъ.

— Тю, язъкъ за дѣцата му! — промълвя все още сърдитъ майорътъ и лети пакъ срѣдъ веригитѣ.

. . . . . .

— А юнакъ човѣкъ! — разказва майорътъ послѣ, слѣдъ сражението, спрѣлъ прѣдъ трупа на загиналия.

И четатъ всички . . . намѣреното завѣщание.

* * *

12 октомврий. Банкетъ е, — топла храна дадоха днесъ, топла храна слѣдъ дни — вѣкове . . . Вдѣтинени сж снажнитѣ мжже. И тълкуватъ завѣщанието на Никола Нейковъ.

— „Хмъ, воловаръ и аргатъ нѣма да става“, — усмихва се младъ учитель, хвърлилъ гордо глава назадъ.

— Азъ само него имамъ, моя първенецъ! — цъка дългомустакатъ и съ дебелъ вратъ павелченинъ. — Тъй ами!

— Данке, ти може да се оженишъ, вий сте млада, ама . . . — мънка нѣкой въ група и буди отсѣченъ сухъ смѣхъ.

— Е, знайно: да е на паметъ жената, докато е вдовица! Дѣцата ни трѣбва да отраснатъ съ дигнати на горѣ глави . . .

И мръщатъ се, мълчатъ.

— А спулай му, знаилъ да гу каже! — промълвя послѣ голобрадъ младоженецъ и меланхолно се хили.

— Кое, Боне?

Почивка.

— 'н'ва, дѣту мокрилъ съ сълзи мулива . . . Тя може да гу чите и на куго да е . . . било чи гу чите и на втория си мжжъ . . . а да знае!

— Така е. Спулай му. Пъкъ юнакъ мжжъ, брей! Кату се възправи на топа . . . сърце, ти казвамъ!

— Хмъ, сърце . . . часътъ му е ударилъ, — намѣси се тъменъ Кжню Антиповъ отъ Шипка.

Той е нѣщо мраченъ днесъ — Кжню Антиповъ. Не че е билъ нѣкога съвсѣмъ веселъ човѣкътъ, но днесъ е досущъ, като махмуренъ. Биха го разпитали другаритѣ му, но не смѣятъ: Кжню Антиповъ е вълкъ. Той е единъ въ полка. Въ съюзническата война казанлъчени бѣха злѣ притиснати отъ сърбитѣ на 17 юни при Щипъ. Трѣбваше на ржцѣ да се изнесе една картечница върху недостжпенъ яръ. Старопланинцитѣ изнесоха картечницата, но съ лафета работата бѣше по-мжчна, той изостана. А всѣка минута бѣ скжпа, трѣбваше да се бърза и подпоручикътъ — голобрадо и лудо — крѣсна:

— Нѣма ли нѣкой да се прѣжали да стане лафетъ?

Живъ човѣкъ да стане лафетъ: въ него да стрѣлятъ орждия, картечници и роти! Войницитѣ изтръпнаха . . .

И загледаха Кжня Антиповъ. Не че го знаеха до тогава, но го чувствуваха. Така Кжню — блѣденъ и черъ — излѣзе напрѣдъ:

— Азъ, г-нъ подпоручикъ!

Голобрадото опрѣдѣли мѣсто и Антиповъ, приклѣкналъ на ржцѣ, скова картечницата на плѣщитѣ си. Когато сръбскиятъ огънь се усилваше твърдѣ много, той, Кжню Антиповъ, пропълзяваше по командата на подпоручика, — мѣнѣше си мѣстото . . .

Войницитѣ бѣха притаили дъхъ, — замрѣли сж сърдцата имъ: страшно е да гледашъ, какъ ще застрѣлятъ човѣкъ, какъ ще го прѣвърнатъ на ръшето!

А тъкмо тукъ Кжню ги разсмѣ . . . разсмѣ всички срѣдъ най-страшния огънь! Тя е едничката *смѣшка,* запомнена отъ него въ ротата. Слѣдъ една сръбска бризантна граната, която изрови цѣлъ кладенецъ прѣдъ картечницата, токо подъ носа на Кжня Антиповъ, той изви високо гласъ:

— Брей, пакъ не ме у-би-ха! Кажете имъ — тѣхната свинарска — да побързатъ, м . . . че злъчката ми се пръсна отъ страхове! . . .

. . . А не го убиха тогава. Види се, не бѣше му дошелъ часътъ!

Кжня Антиповъ послѣ наградиха съ 500 лева, като пръвъ герой въ дивизията. Той ги изпрати на сестра си. — ималъ вдовица сестра. Защо сж пари на вълкъ?

* * *

16 октомври. Шипченци атакуваха Вина — укрѣпено мѣсто, съ артилерия, съ три реда бодливъ телъ. Момчетата бѣха бодри, тѣ вчера имаха топла храна. На атаката — прѣзъ теловетѣ — летѣха и тѣзъ, които бѣха обосѣли. А тѣ сж вече много . . . Но летѣха, че бѣха бодри: вчера артилерията настигна най-послѣ полка и днесъ тя навакса пропустнатитѣ дни по чукаритѣ.

Боятъ при Вина се ознаменува съ събитие, което дълбоко развълнува полка. Още при първитѣ прибѣжки, нефеленъ сръбски куршумъ рекушира въ нѣкакви камъне, запъпра като майски бръмбаръ и удари Кжня Антиповъ въ кръста. Страшниятъ вълкъ вчера бѣше мраченъ. . . . Той си пипна раната сега, каза „убиха ме“, а послѣ си направи цигара. И до вечерьта умрѣ. Цѣлиятъ полкъ се изреди, да види трупа. И не можеха да се примирятъ. Тцъ, тцъ, да го убие нефеленъ рекуширалъ куршумъ , . . тцъ! Но единъ философъ отъ Шейново отсѣче спокойно:

— Какви сж зацъкали! Смърть. Като рѣче, ще те намѣри и въ женски поли.

* * *

17 октомврий. Непроницаема мъгла, шинелитѣ сж натежали, влага пронизва и коститѣ. Шипченци атакуваха височината Главичица при Орѣшецъ и плѣниха шестима бѣлограждани съ висше образование. Тѣ треперѣха ужасени: учили бѣха народа си и вѣрваха, че българитѣ колятъ. Но ги обкржжиха 50 души казанлъчени сжщо съ висше образование и тѣ трѣбваше да се успокоятъ.

* * *

23 октомврий. Отъ 19-ий насамъ бѣха бурни дни: води се непрѣкжсванъ бой при Огнищникъ при Тумба, и прѣдъ

Соколъ баня. Сраженията бѣха упорити и мжчителни, срѣдъ мъгли и при гладъ.

Старопланинцитѣ сж съвсѣмъ обосѣли, а нощитѣ сж ледени и зарань нозѣтѣ се лепятъ о заскрежената земя.

Все пакъ до сълзи се трогнаха изстраданитѣ юнаци: единъ отъ плѣненитѣ сърби пригърна едного шипченеца и се зацѣлуваха като родни братя. Нѣкога емигрантъ шипченецъ билъ въ легиона на Раковски, оженилъ се въ Бѣлградъ и скоропостижно се поминалъ при първа мжжка рожба. Възстанишкиятъ синъ отрасналъ, навѣстилъ прѣди десетилѣтие Розовата долина и открилъ въ Шипка братанцитѣ си. Тѣ си пишели до — до вѣроломството. Сега двамата братовчеди поплакаха, отпуснали глави на гърди...

* * *

26 октомврий. Прѣмалятъ вече снажнитѣ старопланинци: на 24 се води бой при Чутлукъ, а на 25 при Алексинацъ. И тоя бой трая до мръкване днесъ.

— Ще изкапимъ, — говорятъ мрачно суровитѣ мжже, почернѣли отъ студъ и гладъ. — Бива, бива, но и толкова... Поне да има коматъ хлѣбъ".

Но всички виждатъ: обозътъ не може да ги настигне, пъкъ и мре добитъкътъ. Послѣдното впрочемъ радва нѣкои: дератъ кожитѣ и си правятъ цървули...

„Не се така воюва", — мълви брадясалъ учитель, който моли да направятъ и нему цървули. — Той е бивалъ въ чужбина, та знае, какъ се воюва.

— Така зеръ, — отвръща мустакатъ либералъ отъ Куленската махла и скланя да направи на учителя цървули.— Кугату ставате депутати да не лаете на аба... Да видишъ сега, чи трѣбва... на, многу трѣбва!

Днесъ биде заловенъ сръбски патраулъ. Петима хора, изостанали нѣйдѣ изъ горитѣ и на врѣмето били отминати отъ нашитѣ войски.

Тѣ щурили по чукаритѣ, но гладътъ ги принудилъ да нападнатъ единъ нашъ офицерски ординарецъ, който носѣлъ провизии. Сега ги бѣха взели за мародери и ще ги разстрѣлятъ: трѣбвало е да се прѣдадатъ на войскитѣ ни... А какъ ще се прѣдадатъ? Внушено имъ е, че ще бждатъ изклани... Бѣднитѣ хора!

Наежиха се старопланинцитѣ: не може така да се убиватъ хората, не е право!

— Какъ да не е право, бе? Шовинисти такива, не сѫ искали да се прѣдадатъ! Тръгнали въ тила ни, можеха да произведатъ цѣла паника! — вика бившъ стражарь.

— Да се избиятъ м... — шовинисти такива! — обаждатъ се и много други.

Но вопия единътъ отъ заловенитѣ:

— Я сумъ радникъ, брача, социалъ-демократъ!

Ба, работникъ и при туй социалистъ! — Обкржжиха го 50—100—200 „другари“ отъ Габрово, Казанлъкъ Енина...

— Био сумъ у Бугарска, брача, у Софиу! — гърлѣше обужасенъ сръбскиятъ „другарь“. — Познао сумъ Джорджиа Кирковъ, Янкула Сакузовъ, есть, Бо'ми.

Не, „другарь“ е човѣкътъ: не бива да мре. И за храбростьта на българскитѣ другари, майорътъ прости сръбския такъвъ, а край него и другитѣ отъ заловения патраулъ. Какъ тържествуваха дѣцата отъ долината на розитѣ, гладни сега, боси и изнурени, но вѣрующи още въ братство между хората!...

* * *

1 ноемврий. Става нѣщо страшно, трѣбва да става нѣщо страшно. Гладътъ се забрави: въ душитѣ залѣгва дълбока тревога и въ очитѣ се чете ужасътъ на неизвѣстностьта. Отъ три дни се бърза день и нощь, бърза се лудо и не се знае на кѫдѣ. На 29 тласнаха полка къмъ Нишъ, на 30 го извиха къмъ Велико Бунище, а на 31 вървѣха безъ пѫть, вървѣха день и нощь и не знаеха вече, кѫдѣ ги водятъ. Началницитѣ заспиваха на конетѣ си и падаха. За всѣкого е ясно, че не се *напрѣдва:* не вървятъ на вѫтрѣ въ Сърбия, а по Морава на горѣ, на югъ вървятъ... На тамъ е Македония! Какво става тамъ; въ Македония какво става?

Поне да имаше хлѣбъ сили да подкрѣпятъ. И да не бѣше тоя снѣгъ! Защото падна снѣгъ, сутринь има поледица. И по снѣгъ газятъ обосѣлитѣ...

Въ късна нощь пристигнаха на Власотинци и получи всѣки по хлѣбъ. Слава Богу, сега ще може вече пакъ да се върви...

Но мигаръ и тази нощь не ще спатъ, не ще почиватъ?

Да, да, ще вървятъ. И то бързо, бързо . . .
Какво ли става Боже мой?

* * *

4 ноемврий. Прѣлѣ чашата на изпитанията и дойде нощьта на просвѣтлението.

Шипченци бѣха и прѣзъ послѣднитѣ двѣ денонощия въ непрѣкжсванъ походъ. Нѣма вече ни сили, ни свѣсть. Хората не падатъ само, защото далечъ на югъ земята тътне и гръмове цѣпятъ небето: води се бой, страшенъ бой . . .

Вчера на Владичинъ ханъ намѣриха цѣлъ складъ картофи и задигна всѣки, колкото можеше. Но никому се не яде. Отпаднали сж хората и ужасъ е въ душитѣ имъ: чувствуватъ бурята, въ Македония, тамъ става нѣщо, рѣшава й се сждбата . . . сждбата и на Стара планина, може би.

По обѣдъ се даде почивка съ огньове и ядоха всички печени картофи. Послѣ прѣдъ полка се възвиши разлѣтиятъ прѣвалъ, къмъ долината на Враня. Стръмнината прѣкоси нозѣтѣ на отмалѣлитѣ мжже и досущъ неусѣтно стана нѣщо страшно: полкътъ се проточи на десятки к. м. и се разпадна! Размѣсиха се дружинитѣ, ротитѣ, взводоветѣ и изкапаха: най-упорититѣ мжже проснаха снаги по самитѣ кални друмища!

Затърсиха се началницитѣ смутени, плахи: нѣматъ вече лице да подканятъ хората си, не може!

А летятъ ездници срѣщу хилядната брань, търсятъ морни, опрашени и мъртво блѣди стария бригадиръ и носятъ една и сжща вѣсть: помощь!

Тогава единъ каза:

— И умиращитѣ отъ войскитѣ ни питатъ, какво става. Трѣбва да имъ кажемъ! Ние имаме въ полка си 1300 души хора на мисъльта — равни на насъ по познания, често и морално право. Трѣбва да имъ откриемъ истината: тя ще пробуди у тѣхъ съзнание на дългъ и воля.

Да, тогава ще дигнатъ тѣ полка . . . ще го издигнатъ до Мара Гидикъ!

И махна ржка стариятъ бригадиръ отъ брѣговетѣ на Дунава: да се открие на полка истината! Той съ тѣхъ е щурмувалъ Одринъ — тоя несравнимъ старъ храбрецъ: „неговитѣ соколи“ нѣма да му измѣнятъ и сега!

. . . . . .

Забуботи прѣвалътъ къмъ Враня и отекнаха се сѣкашъ братскитѣ могили по чукаритѣ: клатушкатъ се болно възправенитѣ на нозѣ юнаци, търсятъ се и се редятъ, — ще имъ се открие истината . . . Отърсватъ се душитѣ и очитѣ се разгарятъ: трѣбва имъ истината на старопланинцитѣ; тѣ я търсятъ и въ самата смърть, която не признаватъ, защото всичко за тѣхъ е тукъ, на земята, кждѣто сж дѣцата, розитѣ и Мара Гидикъ.

И онѣмѣха рътлинитѣ, спотаи се небето. Говорятъ началницитѣ. Чуятъ се дрезгло отсѣчени думи, устнитѣ треперятъ, но кжси сж словата: въ политѣ на Стара планина хората по нѣкога говорятъ много съ очитѣ си.

Бѣха насѣдали всички: не ще се изтръгва сега ура отъ хилядитѣ гърди, — тя трѣбва, когато се турятъ ножоветѣ. И почнаха да ставатъ мжжетѣ единъ слѣдъ другъ, бавно и махмурно: тъмни бѣха лицата, много тъмни. Ржцѣтѣ само прѣмѣтаха раницитѣ на плѣщи.

— Брей, ще рече, и френци идатъ, тю-ю!

— Френцитѣ... далечъ били тѣ още: сърбитѣ, тѣхната...

Мърморятъ войскитѣ и бавно се стѣгатъ: нѣма ревъ, нѣма щумъ и закани . . . Ще вървятъ ли?

— Е, ще вървимъ ли, момчета?

— Ще вървимъ, г-нъ поручикъ.

— Ба, ще гледаме: толкова другари погребахме по чукаритѣ.

— Кажете ни вѣрно, г-нъ поручикъ, разбити ли сж софийскитѣ ни войски? — викна нѣкой и сепнаха се всички: жегна болка широкитѣ гърди на старопланинцитѣ, тѣ проточиха вратове къмъ поручика.

Той нѣма да ги излъже, тѣ трѣбва да знаятъ истината, — той не бива да ги излъже!

И поручикътъ прѣблѣднѣ.

— Не, момчета! — отсѣче той, като повиши гласъ, — само трета бригада е злѣ отхвърлена. И гинатъ на единъ посѣгъ отъ насъ 10.000 българи.

Стана нѣщо, — възкръсваха мъртвитѣ, може би. Нѣкой извика съ задавенъ гласъ:

— А, свинарската мамица! . . .

И страшно заръмжа изнурената хилядна брань, заотжжсваха се думи и недомълвки отъ езицитѣ и слѣха се

послѣ въ рѣчь, въ възклицания, въ възивъ, единъ за всички взводове и единъ за всички души:

— Чи тъй ни кажете, бѣ! Чива сми гуведа ние! Хора, хей, хайде-е-е!

— Хайдете, бе-е-е!

. . . . . .

Сгжстени сж дружинитѣ и редицитѣ потръгватъ съ широки старопланински стжпки: даже интервалитѣ се спазватъ..

И слѣдъ малко по прѣвала надъ Враня се понесе бурятътнѣше земята.

Да, възкръснали бѣха мъртвитѣ.

— Моитѣ соколи, моитѣ соколи! — възправи се на пръсти стариятъ бригаденъ командиръ и дигна ржцѣ да ржкоплѣска. Но отпаднаха тѣ, ржцѣтѣ, на побѣдения отъ своитѣ войски пламенъ полководецъ: той обхвана само съ погледъ на безумна любовь своето войнство и по набръчканото старешко лице се потърколиха сълзи на възторгъ и вѣра.

. . . . . .

И бити бѣха сърбитѣ.

Полетѣли прѣзъ поднебието на Шаръ, старопланинцитѣ гониха прѣзрени врагъ прѣзъ дебритѣ на българската светиня — Прѣчистенския монастиръ.

Послѣ се поклониха на бездната — българска гробница въ Яма планина [1]).

И пакъ летѣха. Тѣ прѣхвърлиха — прѣзъ гроба на легендарния въ Дебърца старопланинецъ, капитанъ Тома Давидовъ — Турие планина; форсираха съ кърваво сражение Стиовската рѣка и слѣзоха въ Струга, кждѣто — подъ свещенната родна стрѣха на българскитѣ възродители — дадоха най-кървавата страница отъ освобождението на Македония.

И обхванаха послѣ цѣлъ свещенния Прѣдѣлъ, поклониха се на Св. Наумъ.

А не спрѣха пакъ — не спрѣха и когато дойде часътъ на отмора за всички. Почнали бѣха тѣ, — трѣбваше да довършатъ. . . .

---

[1]) Въ Яма сърбитѣ избили, като хвърлили въ бездна, плѣненитѣ и откарани българи.

И полетѣха прѣзъ Мокра, пробиха Бабия, втънаха въ маслиневитѣ и лимонови лѣсове на Елбасанъ и отъ карпитѣ надъ Пекине хвърлиха своето гороломно старопланинско ура — въ Адриатика!

. . . . . .

* * *

Ще минатъ вѣкове и нашитѣ дни ще бждатъ кървава легенда. Но и при вѣченъ миръ ще цари въ земята ни епопея, свѣтла като челото на Стара планина, и свѣжа, като розитѣ подъ Мара Гидикъ. И въ днитѣ на велика радость, тази епопея ще се носи отъ Дунавъ до Пиндъ съ гусли и тимпани, въ звуцитѣ на които ще трепти безсмъртното въ несъкрушимия духъ на *Старопланинцитѣ*.

М. Колевъ.

Една нощь на Шаръ-планина.

Хубава е Шаръ планина, много е хубава, но да ѝ се радвашъ отдалеко. Приятно е да гледа човѣкъ какъ лѣтѣ и въ най-голѣмата горещина снѣгътъ блѣсти по нейнитѣ върхове, които се издигатъ до синьото небе; приятно е да седиша прохладния ѝ въздухъ и да се пие студената ѝ вода, ала зимѣ, когато бури и снѣжни виелици бѣснуватъ по нейнитѣ върхове и склонове — тя е страшна, неизказано страшна. Тогава тя е по ужасна отъ ада и тежко на тогова, който случайно замръкне тамъ. Той рискува да бѫде затрупанъ отъ нейнитѣ снѣгове и да остави коститѣ си въ дълбокитѣ ѝ пропасти.

Прѣзъ тази война шипченци имаха случая да ѝ отидатъ на гости и то къмъ срѣдата на мѣсецъ ноември, когато нейнитѣ снѣжни виелици пищѣха съ ужасенъ бѣсъ. Като пристигнахме въ Гостиваръ, нашата първа дружина получи заповѣдь да атакува и прогони сърбитѣ, които бѣха се укрѣпили на височината „Краста“ и бранѣха прохода прѣзъ който минава шосето отъ Гостиваръ за Дебъръ. Но понеже фронтална атака бѣше невъзможна, дружината трѣбваше да обходи височината отъ къмъ юго-западъ и по този начинъ да се яви въ флангъ и тилъ на сърбитѣ.

На 14 ноември дружината въ съставъ 3 роти, безъ трета рота, потегли отъ Гостиваръ, приближи височината „Краста“, обходи юго-източнитѣ ѝ склонове до селата Ново-село и Церовецъ и прѣнощува въ с. Сибница. На другата сутринь обхода бѣше продължѣнъ до селата Ляуново и Срѣдково. Отъ тукъ дружината трѣбваше да се изкачи на височината. Единственото проходимо мѣсто бѣше една козя пѫтека, покоято трудно би се изкачилъ човѣкъ и при хубаво врѣме. Прѣди да се започне изкачването, изпрати се за рекогнисцированъ отрядъ единъ взводъ, който да разузнае има ли сърби на височината, и колко сѫ. Привечерь тѣ съобщиха, че височината е праздна и че сърбитѣ сѫ на срѣщния връхъ на 500 м. разстояние. Тогава дружината източена по единъ,

започна да се изкачва по височината. Мръкваше се. Дебелъ снѣгъ покриваше земята. Звѣздитѣ трѣпкаха отъ студъ. Снѣгътъ хрущѣше подъ краката. Обущата бѣха замръзнали и

Срѣдъ снѣговетѣ на Шаръ.

поледенѣли. Студътъ макаръ че бѣше около 20° подъ нулата, не се чувствуваше и потъ капѣше отъ челата на всички.

Войницитѣ се завалѣха въ прѣспитѣ, заравяха ржцѣтѣ и лицето си въ снѣга, охкаха, ставаха и пакъ продължаваха да пълзятъ. Отъ дългитѣ походи тѣ бѣха изтощени и гладни. Обущата на нѣкои бѣха скжсани и краката имъ бѣха полубоси, но това не ги обезкуражаваше и тѣ продължаваха да вървятъ все напрѣдъ, като се залавѣха отъ храстъ за храстъ. Ако не бѣха тѣзи храсти, изкачването бѣ невъзможно. Често храститѣ се откжсваха, войницитѣ политаха надолу, търкаляха се като топки нѣколко десятки метри, ставаха и пакъ продължаваха да пълзятъ. Тѣ пълзѣха цѣли часове, а върхътъ все не се стигаше. Слѣдъ всѣка минута пжтеката ставаше по стръмна и движението по-трудно и убийственно. Ржцѣтѣ и лицата на всички бѣха издраскани отъ дракитѣ и окървавени. Охканията и въздишкитѣ зачестиха и отчаяние обхвана всички. Най-сетнѣ, слѣдъ непоносими мжки стигнахме върхътъ на планината къмъ 1 часа слѣдъ полунощь. Той бѣше обрасълъ съ гъста букова гора. Тукъ снѣгътъ бѣше още по-дълбокъ. Вѣтърътъ пищѣше съ бѣсъ, вдигаше снѣга отъ върха и го сриваше на цѣли облаци въ дълбочинитѣ. Съобщи се, че тукъ дружината ще нощува. Постави се охрана и се даде разрѣшение да се накладатъ огньове. Но какъ се кладе огънь въ тая виелица? Всички опити за тази цѣль останаха напраздни. Да се накладе огънь бѣше невъзможно, но за българския войникъ невъзможни работи нѣма. Той е прѣдвидливъ и съобразителенъ. Още отъ миналия день нѣкои войници привързали на раницитѣ си сѣно и сухи клечки. Сега тѣ подпалили сѣното и клечкитѣ и ненадѣйно единъ огънь буйно пламна и запръщѣ. Слаба надежда огрѣ войнишкитѣ сърца. Тѣ се заловиха на работа. Едни ровѣха снѣга, други събираха дръвца и скоро изъ гората запушиха стотици огньове, край които войницитѣ насѣдали по дебелия снѣгъ близко се свиха. Ала отчаянието скоро пакъ ги завладѣ. По причина на виелицата и силния студъ, огньоветѣ мъждѣеха съвсѣмъ слабо и не даваха топлина. Виелицата смрази потнитѣ имъ гърбове. Тѣ слагаха обущата си върху огньоветѣ, ала щомъ ги махнѣха, тѣ пакъ замръзваха. Тогава тѣ скачаха и цѣли трѣперящи тичеха изъ снѣга за да се стоплятъ, но и това не помагаше. Ржцѣтѣ имъ лѣпнѣха о пушкитѣ, а наоколо камънитѣ и дърветата пукаха отъ студъ. Минутитѣ течеха бавно като часове. Нощьта бѣше ужасно

мжчителна. Тя ни се видѣ по-дълга отъ година. Най-сетнѣ дочакахме нейния край. Тамъ на изтокъ прѣзъ голитѣ клонове на дърветата се показа дългоочакваната отъ всички зора. Войницитѣ напустнаха мъжделивитѣ огньове и се раздвижиха. Слѣдъ малко се показа слънцето и огрѣя блѣднитѣ имъ лица, които бѣха посърнали и опушени отъ дима на огньоветѣ. Първата работа на всички бѣше да опитатъ пушкитѣ. Тѣ бѣха замръзнали. Даде се заповѣдь да се размразятъ и избършатъ затворитѣ. Ние пакъ приближихме огньоветѣ, огрѣхме затворитѣ и ги избърсахме, но тѣ дѣйствуваха само до като сме при огъня, а щомъ се отдалечехме пакъ замръзваха. Въ това врѣме пристигна тревожната новина че сърбитѣ идатъ! Всички се пригласихме да посрѣщнемъ сърбитѣ, които въ съставъ 2-3 роти бавно се движеха изъ сѣдловинката и поеха по баирчето право срѣщу 1-а рота. Прѣзъ нощьта тѣ усѣтили нашето присжтствие на височината, помислили, че сме малка часть и рѣшили да ни изгонятъ. Понеже снѣгътъ бѣше дълбокъ, не имъ позволяваше да се разгънатъ въ верига и тѣ се точеха по единъ изъ нѣколко пжтеки, а главно изъ пжтеката срѣщу насъ. Като наближиха гората, въ която бѣше нашата верига сърбитѣ се пръснаха въ верига до колкото имъ позволяваше мѣстностьта и ни атакуваха. Отъ движението тѣ бѣха силно изморени едва пристжпваха изъ дълбокия снѣгъ. Тогава ние скочихме и като вихъръ се спуснахме върху имъ. Нашето громко ура ги смути и тѣ обърнаха гръбъ, но нѣмаха сила да бѣгатъ и се завалѣха въ снѣга. Нашитѣ ги настигаха и яростно забиваха ножоветѣ въ гърбоветѣ имъ. Само за нѣколко минути сърбитѣ бѣха прогонени.

По обѣдъ на височината бѣха изнесени съ най-голѣми усилия двѣ планински орждия. Привечерь тѣ бѣха поставени на позиция и напълнени, обаче не гръмнаха! Дълго артилериститѣ щракаха тѣхнитѣ замръзнали затвори, обаче тѣ все нѣмѣеха!

Ние ще помнимъ, до като сме живи нашето изкачване на Шаръ.

К. Г.

Изъ дневника на единъ офицеръ[1].

На свѣтлата паметь на
подпоручикъ Рашо Груевъ.

* * *

Септември 1915 г.

Подъ звуцитѣ на военната музика ний тръгнахме.

Душата ни е прѣпълнена съ тжга, очитѣ примрѣжени отъ сълзи. Най-силнитѣ чувства, които познава човѣшката душа бѣха на лице. Прѣдстоеше пжть. Пжть въ една неизвѣстность. Боже, пази ме, да не бжда никога въ числото на тия, които изпращатъ. Тѣхнитѣ лица, сѣкашъ, сж подавени отъ повече и по-непосилни чувства.

Въ разлжката има нѣщо общо съ смъртьта. За това тя е тъй тежка.

Азъ виждахъ въ лицата на всички нѣщо, което тѣ нѣматъ въ обикновено врѣме. Тѣ сж тъй красиви и интересни. Високитѣ вжтрѣшни прѣживявания ги озаряватъ. Ако езика у нѣкои е слабъ да изрази живота на душата, лицето и очитѣ у всички прѣдаватъ тоя животъ. Обичамъ да гледамъ очи, властно овладѣни отъ тжга.

Какво чувствувамъ азъ? Нима съмъ въ състояние да напиша за него? Отгдѣ такива думи у менъ? Азъ само чувствувамъ, че съмъ частица, елементъ отъ единъ голѣмъ организъмъ неотразимо отдаденъ на едни смжтни и величави пориви, отиващъ по пжть неизвѣстенъ и, сѣкашъ, великъ. И толкова.

Майка ми сложи малка иконка въ джеба на куртката ми съ двѣ думи: Св. Богородица да те пази!

Кога минавахме край Руския мънастирь, въ Шипка, отбихъ се, запалихъ свѣщь и купихъ си кръстче, сине кръстче.

И него турихъ до иконката. Богъ е нѣщо, което като влѣзе въ човѣка, прави го по-спокоенъ. Това и сега и другъ пжть съмъ го забѣлѣзвалъ.

---

[1]) Въ настоящия дневникъ сж помѣстени една часть отъ бѣлѣжкитѣ, оставени отъ покойния Подпоручикъ Рашо Груевъ.

† Подпоручикъ Рашо Груевъ.

Спомвамъ дѣтинството си. Прѣди да се явя на изпитъ, палѣхъ свѣщь прѣдъ иконата, искрено прошепвахъ гореща молитва и съ такава самоувѣреность сдавахъ изпита.

Ние минаваме прѣзъ епическия проходъ. Всѣки хълмъ говори за 1877 год. На всѣки камъкъ, като че ли е засъхнала кръвь. Защо синоветѣ на тия легнали тогава великани не разбиратъ нашата болка? Защо и тѣ туриха отрова върху нашитѣ рани отъ 1913 год.? Защо и днесъ тѣ даватъ подкрѣпата си на Сърбитѣ, които въ своята безумна жажда за земя и завистъ къмъ насъ, направиха такива тежки спрѣмо насъ прѣстжпления?

Азъ мислено, все таки, се покланямъ прѣдъ тия свети гробове и паметници. Настоящето си е настояще и миналото минало.

Дадената ни отъ тѣхъ свобода е най-скжпото, което притежаваме. Тежко и горко томува, който посѣгне да ни лиши отъ нея.

Коя е тая цинична мисъль, която смѣта, че войната въ 1877 год. е пласирала капиталъ отъ кръвь на Балканитѣ, лихвитѣ на който трѣбва да изплаща народа съ кръвь!

Азъ мразя и неразбирамъ политиката. Обичамъ и разбирамъ само това, което е хубаво за България.

Каква панорама се открива отъ върха Св. Никола къмъ долината на розитѣ! То е нѣщо много, много пжти по-красиво отъ онова, което на платно би нарисувалъ и най-гениалния художникъ. Ние не търсимъ красотата въ природата и истината въ живота. Уморени сме да търсимъ красивото по изложбитѣ и музеитѣ, а правдата житейска въ книгитѣ. Затова е тъй слабъ и нашиятъ усѣтъ къмъ хубавото и правдивото.

Отъ върха на Балкана азъ пращамъ въздушни цѣлувки къмъ нашия градъ. Тамъ всѣки въ тоя день изживява чувствата отъ раздѣлата.

Въ душата ми се прѣлива тжга за Мара, Минка, Мичето.

Азъ още не съмъ намѣрилъ за нея име, което напълно да ме е задоволило.

Какви ли мисли пълнятъ нейната красива глава, какви ли чувства гаснатъ въ нейнитѣ хубави очи.

Азъ я обичамъ. И това е моята скжпа, моята завѣтна тайна.

Може би знае нѣщо отъ нея алеята въ Оршака и луната, която често надниква тамъ, кждѣто не трѣбва.

Но това сега не е важно. Ако азъ бихъ могалъ да изтръгна сърдцето си и да го хвърля въ долината, гдѣто живѣе моята Миси, за да докажа моята любовь, азъ не бихъ знаялъ колебание, ни единъ мигъ.

Сбогомъ, Казанлъкъ!

Сбогомъ, скжпа Миси!

Пжтя до Габрово въ планината е нѣщо извънредно по своето разнообразие и красота.

Като че земята, нѣкога си, когато е била мека, е въздъхнала и застинала.

Септември 1915 г.

Втори день сме на бивакъ край Габрово. На Падалото.

Наблюдавамъ войницитѣ. Всѣки отъ тѣхъ е мълчаливъ и нѣщо угриженъ. Ако знаехме кждѣ отиваме, половината тяжесть отъ душата ни би паднала. Неизвѣстностьта е по-страшна отъ дѣйствителностьта. Защото неизвѣстното е еластична форма, която се напълва съ съдържание отъ нашето въображение, склонно да прѣувеличава.

Азъ имамъ войникъ, който съ свойта гусла може да разпръсне и най-тъжнитѣ и черни мисли. Той великолѣпно свири на хоро. Мъртвитѣ може да накара да скачатъ. Войницитѣ играятъ ржченици, смѣятъ се, закачатъ се. Човѣкътъ трѣбва да търси и намира срѣдства да побѣждава онова, което дави душата и прѣплита мислитѣ! Ще свиримъ, ще играемъ, съ погледъ веселъ напрѣдъ ще вървимъ тамъ, кждѣто разума на отечеството ни води! Ще побѣдимъ мълчанието съ пѣсни, тжгата—съ забрава вѣра и надежди, любовьта—съ любовь и меча—съ мечъ!

Азъ съмъ младъ, роденъ за любовь и подвизи.

Сбогомъ, симпатични и хубави госпожици въ долината на розитѣ, до скоро виждане и сладки вамъ сънища! А ти, залязваще въ злато и пурпуръ слънце, облѣй съ прощалнитѣ си лжчи—цѣлувки кораловитѣ и влажни устни—усмивката на разрязания нарь—на тази, която се разхожда по Шипченското шосе, впила погледъ на сѣверъ съ мисли за менъ.

Ако искашъ, чрѣзъ вѣтъра, твоя бързъ адютантъ, пришепни ѝ, че никога нѣма да умрѣ въ моята душа свѣтлата мисълъ за нея.

Нейното сърдце ще се обрадва, като чуе това, тя ще се усмихне тъй меко и тжжно. И ще овлажнѣятъ нейнитѣ очи, нейнитѣ хубави очи.

Габрово ни изпраща съ дъждъ.

Септемврий 1915 год.

Брусарци. Станция Брусарци.

Съмнѣнията почнаха да се разсѣйватъ и прѣзъ размжглените хоризонти на положението, ний виждахме, че отиваме къмъ Сръбската граница.

Главата ни бѣ изпълнена съ редъ въпроси, но отговоритѣ на тия въпроси бѣха далечъ отъ главитѣ ни.

Руженци. Бѣлградчикъ. А отъ тамъ отговора бѣше даденъ: Ще се биемъ съ Сърбитѣ.

Ако интереситѣ на България искатъ това, защо да се не биемъ?

Французи, Англичани, Руси щѣли да бждатъ срѣщу насъ. Какво да прави агнето, ако на него се хвърлятъ съ закани цѣла глутница вълци. Да имъ се даде да го разкжсатъ? Този примѣръ е малко неудаченъ, но агнето има свой покровитель — Бога. Нему е извѣстно, че ние ржка за чуждото не дигаме. Виновни ли сме, че не можемъ да се търпимъ прѣдъ писъцитѣ на брата-робъ, попадналъ въ ноктитѣ на хищника ни съсѣдъ?

Ний сме въ съюзъ съ Германия, Австрия и Турция.

Но най-мощния ни съюзникъ е Богъ, който знае нашитѣ нечовѣшки мжки въ Букурещъ.

Септемврий 1915 год.

Китка. Върха Китка.

Гранична неприятелска крѣпость. Тукъ орлитѣ на полковникъ Пашиновъ, Айвазъ-Бабалиитѣ, въ единъ мигъ сътвориха подвигъ. Отъ тукъ се отвориха най-напрѣдъ вратитѣ за Тимошката долина. Отъ тукъ помириса лева барутя и Богъ да чъртае пжтя на неговитѣ велики задачи!

До „Китка“ полка вървя въ тъмнина и калъ, съчетани въ такива размѣри, щото да създадатъ обстановка, въ която обикновеното усилие и мжжество не помагатъ. Обстановка, въ която се искатъ свърхчовѣшки духовни и физически сили.

Тия сили нашия милъ войникъ ги има въ изобилие. Азъ първи пжть наблюдавамъ отблизо своитѣ бойни другари. Душа пълна съ благородни контрасти. Колкото е милъ, добродушенъ, наивенъ нашия войникъ далечъ отъ врага, толкова е свирѣпъ, зълъ и страшенъ, когато го види. А търпеливъ, повече отъ всичко. Боя се свърши. Нашата първа дружина зае редута на Китка, прогони сърбитѣ на западъ и по ротно зае участъци.

Дъждъ и мъгла. И като жълти листа въ есеньта, умокрени и вяли сж нашитѣ желания. Ние чуствуваме, че пжтя е дългъ и труденъ. И стръменъ. Но за насъ се молятъ нашитѣ майки и сестри. И тия, които ни обичатъ и съ мълчалива болка прѣхапватъ устни, кога помислятъ, че желѣзото и то отъ дъжда и мъглата ръждясва.

Дружиния командиръ даде днесъ увѣреность на войницитѣ, че той ще води дружината къмъ побѣди, безъ да я жертвува безразборно. Войника е една възможность, дадена въ ржцѣтѣ на началника.

Подвозътъ до позициитѣ става много трудно.

Пжтища никакви. Земята е шупнала въ каль, като тутжалъ. И по тия пжтища мжченишки изпълватъ своя отечественъ дългъ коняри и коне.

Първата побѣда ни окрили. Неизвѣстното стана извѣстно. Тежестьта на съмнѣнията се свали отъ душата ни. Нашата армия отъ изтокъ къмъ западъ и нѣмската подъ командата на Макензена, отъ сѣверъ къмъ югъ, ще турятъ Сръбската армия въ обятията на една преса.

Всички смѣтаме, че войната ще продължи най-много два мѣсеца. Слѣдъ като смачкаме Сърбия, ще вземемъ „при нозѣ“ и ще чакаме мирътъ.

Има ли нѣщо по-приятно отъ това да мечтаешъ?

Дъжда не даде възможность на гусларя Донка поне да помисли за музика. Цѣла нощь бодростувувахме. Неприятельтъ съ рѣдки изстрѣли тревожи бойното разположение на полка. На съмване нашата дружина получи нова задача.

Октомврий 1915 год.

Хлѣбътъ не може да ни стигне.

Войницитѣ сами мѣсятъ хлѣбъ и го пекатъ въ накладенитѣ огньове. При походъ неопечения хлѣбъ го допичатъ въ жарава, турена въ бакитѣ, които по двама носятъ прѣзъ рамо съ тояга. Нашия войникъ е крайно изобрѣтателенъ. И въ Сахара жаденъ нѣма да остане.

Въ Сърбия населението е избѣгало. Захвърлило кжща, имотъ, домашни животни. Ние вървимъ по петитѣ на отстжпащитѣ сърби.

Нека дадемъ заслуженото на тия хора. Биятъ се. Отчаено се биятъ. Снарядитѣ отъ планинската артилерия дигнали едного отъ тѣхъ въ въздуха, като разкжсватъ крака и ржцѣ отъ туловището, а въ съсѣдство проклетия сърбинъ човърка ли човърка съ лопатата, прави си окопъ. Окото му не мърда отъ това, че неприятелската артилерия шета около му.

Азъ днесъ много мислихъ върху живота и смъртьта.

Спомнихъ всичко, което съмъ челъ.

„Не стига, не стига само да живѣете, дѣца мои, нека ви даде Богъ и красива смърть!“

Животътъ трѣбва да бжде едно подготвяне къмъ смъртьта. Защото смъртьта е оная область, въ която влиза животътъ, слѣдъ като излѣзе отъ полето на мизернитѣ петь чувства. Ако ние бихме имали „шестото чувство“ щѣхме да усвоимъ, че смъртьта е по-висшъ животъ.

Когато така мисля, въ душата ми се настанява единъ такъвъ широкъ покой и отрада, като че ли обладавамъ нѣщо скжпо и не всѣки му достжпно.

Азъ често бесѣдвамъ съ моя другарь офицеръ, който е погълнатъ съ мисли по сѣмейството си: жена и двѣ дѣца. Той много обича да ми говори за любовьта си къмъ тѣхъ. И всѣки день имъ пише писмо. Но въ боеветѣ той се държи така храбро, върви така открито, че забравя, види се, всичко. И менъ въ бой не ми остава врѣме за нищо да мисля.

Днесь пратихъ на Мисито писмо. „Орлитѣ хвърчатъ къмъ Тимокъ. Отъ тамъ — не знамъ! Кждѣто Богъ рѣче. Дъждъ ни мокри, но повече отъ това не може да ни направи. Ний одържаме побѣда не само надъ сърбитѣ, но и надъ стихиитѣ. Вий, женитѣ, молете се поне на Бога за насъ.

Поздрави всички, които ни помнятъ“.

Октомврий 1915.

Нашия полкъ подъ пушечния, картеченъ и артилерийски огънь на противника прѣгази мжтнитѣ води на Тимокъ. Сърбитѣ заематъ отсрѣщнитѣ баири и биятъ гарата и пжтищата къмъ Кралево село. Пжтьтъ за Княжевецъ е отворенъ. Полка по дружинно е разпръснатъ и рѣшава различни задачи

Нощно врѣме се чуватъ далечни и глухи тътнежи отъ нѣмската артилерия, която натиска Сърбия отъ сѣверъ. Нещастенъ народъ! Ще търпи ударъ слѣдъ ударъ, оставенъ отъ своитѣ безумни управници. Но всѣки народъ е виновенъ за това, което става съ него въ врѣме на война.

Княжевецъ е въ ржцѣтѣ на българскитѣ войски. Ротния артелщикъ се върна отъ тамъ и разправя, че всичкото население на града избѣгало, като оставило имуществото си на произвола. Сръбскитѣ войски прѣди да оставятъ града разгромили дюкянитѣ и кжщитѣ. Сега улицитѣ на града били завалени съ разни изпочупени прѣдмети, разпилени стоки,

разляни масла, разбити стъкла и огледала. Виното безмилостно било разляно въ погребитѣ. Всичко това направено отъ сръбскитѣ войски само и само да не падне въ ржцѣтѣ на бугарашитѣ.

На позиция сме. Моя другарь офицеръ много тжгува по своитѣ. Измжчва го това, че не може да получва писма. Въ кобура, гдѣто лежи смъртоносния му револверъ, той пази изсъхнало букетче отъ цвѣтя. Често той го вади да го цѣлува.

Нѣма нужда да ми обяснява той какво му напомнятъ тия изсъхнали цвѣтя.

Тая вечерь азъ много говорихъ съ него. Никога не съмъ подозиралъ въ него толкова самоувѣрени мисли и побѣдена лична гордость.

Приблизително въ неговия разговоръ имаше такова мѣсто:

Трудно е да бждешъ офицеръ. Съвѣстьта ти трѣбва да бжде постоянно будна и да не ти позволи ни една слабость.

Трудно е да бждешъ войнъ, въобще.

Трѣбва непрѣмено да задушишъ въ себе си много отъ своитѣ лични кумири.

Той е правъ.

Октомври 1915 г.

Ние цѣла нощь говорихме. Той намѣри за нужно да тури въ разговора си прѣкрасното въ „Илиадата“ мѣсто на прощаването на Хектора и Андромаха. Съ какви красиви паузи той разправяше, сѣкашъ на себе си, какъ синътъ на Приама срѣща върху окопа жена си Андромаха, която държи въ прѣгръдкитѣ си малкия Астианакса.

А прощаването на Хектора съ малкия Астианакса? А Андромаха, която цѣлува сина си съ думитѣ: „Хектора, Хактора, цѣлувамъ въ тебъ!“

Хомеръ е далъ много бисери за украшение, много балсами за утѣшение и успокоение, много силни и могжщи мисли и думи и за тия, които отиватъ на война, и за тия, които оставатъ да тжгуватъ и да се боятъ за тѣхъ.

Ние прѣкарахме рѣдка по своитѣ прѣлести нощь съ моя другарь по оржжие, който разбира и обича класическия миръ. Въ душата си се помолихъ на Бога да го запази отъ всичко лошо.

Октомври 1915 год.

Днесь на Мисито пратихъ картичка съ лаконическия стихъ на Хорация:

Tecum vivere amem! Нито бащата, нито майката на мойта любезна знаятъ аптекарския езикъ. Сѫщо тъй и пощаджитѣ.

А Мисито какъ ще го разбере? За любящитѣ нѣма нито прѣпятствия, нито прѣгради.

Ние скачаме отъ хълмъ на хълмъ, отъ ридъ на ридъ и гонимъ сърбитѣ. Този упоритъ народъ!

Гусларьтъ Донко тая вечерь опита да посвири, но струнитѣ овлъгнали.

Играе ми днесь лѣвото око. Казватъ, че било на хубаво.

Възможно е на нѣкѫдѣ по свѣта да става нѣщо хубаво, извѣстието за което скоро да ни обрадва. Дай Боже!

Войницитѣ умиратъ за тютюнъ.

Единъ отъ тѣхъ на смѣхъ викаше: пушката си давамъ за единъ пакетъ тютюнъ.

Войницитѣ обосяха. Ботушитѣ ли сѫ криви, прѣдприемачитѣ ли или мѣстностьта?

Истината е една — трѣбватъ ботуши и то день напрѣдъ.

Октомври 1915 год.

Вина. Цѣлото разположение на полка прѣкара крайно безпокойна и пълна съ опасности нощь. Връзкитѣ съ съсѣднитѣ полкове, вслѣдствие голѣмия фронтъ, който заемаха тия послѣднитѣ и крайно прѣкѫснатата мѣстность, бѣха изгубени и нашия полкъ е излѣзалъ напрѣдъ отъ линията на дивизионото разположение.

Полковиятъ командирь построи полка, тъй че да може да отговори на всѣка случайность. Взѣха се всички мѣрки.

Сърбитѣ нападнаха, но бѣха прогонени съ бомби.

Тукъ заловихме една неприятелска раница съ дрехи и други дребни войнишки принадлежности. Между тѣхъ едно писмо. „Милошъ, вече двайсеть дни отъ тебъ писмо не получвамъ. Вѣстницитѣ пишатъ, че и българитѣ ще се биятъ съ насъ. Богъ да пази всинца ви. Отъ Лазаря мѣсецъ пъкъ писмо нѣмаме. Мама е все още на легло. Азъ работя въ болницата на „Червения Кръстъ“. Прѣдъ очитѣ си виждамъ толкова мѫки и страдания. Но какъ се радва моето сърдце, че на чува, ни едно „охъ!“ За велика Сърбия, ако е нужно ще умремъ до единъ безъ „охъ!“ Нали, Милошъ? Цѣлувамъ те по гордото и открито чело за менъ и мама. Твоя сестра Милица“.

Дадохъ писмото на моя другарь-офицеръ. Той бѣше въ въсторгъ отъ духа на това женско писмо.

Воюваме съ достоенъ за себе си неприятель. Нѣма съмнѣние, че Сърбия прѣдъ лицето на голѣмата опасность е напрѣгнала всичко до крайни прѣдѣли.

Заслужва да си прѣмѣримъ силитѣ съ такъвъ народъ.

— Подари ми писмото на Милица. Азъ ще го изпратя на жена си.

Азъ му го дадохъ, макаръ че и за мойто Миси, то би било сѫщо тъй назидателенъ подаръкъ. Дъждъ! Дъждъ! Дъждъ! Прогниха ни коститѣ. Кѫдѣ се изгуби слънцето?

Октомври 1915 год.

Слѣдъ упоритъ бой Соко-Баня е въ наши рѫцѣ.

Бързаме по петитѣ на остѫпващитѣ сърби и нѣмаме врѣме да се порадваме на хубавитѣ минерални бани тукъ.

По баиритѣ, по чукитѣ хвърчатъ орлитѣ. Азъ нѣмамъ думи, за да окачествя нашия войникъ. Той е по-горѣ отъ всѣкакви очаквания и похвали. Азъ го наблюдавамъ въ походитѣ, въ почивкитѣ, въ боя и на всѣкѫдѣ виждамъ една самобитность въ проявленията на ума и чувството. Далечъ отъ неприятеля, той не злобствува, не се заканва, нито го псува, както правятъ сърбитѣ, а спокойно, увѣрено и твърдо отива къмъ него, съ възрастающа енергия и апотеоза му е въ минутата на боя съ ножъ. Тука е зенита на стихията му. Интересна е психологията на нашия войникъ, много е интересна. Отъ доброто разбиране на тая психология трѣбва да излизатъ и тия, които го командуватъ, и тия които го продоволствуватъ, и тия които пишатъ закони за него.

Ние вървимъ къмъ Алексинацъ и къмъ Морава. Нашитѣ войски отъ къмъ Зайчаръ сѫ въ свръзка съ нѣмскитѣ войски, които бърже слизатъ на югъ срѣщу течението на Морава.

Упорито се говори, че ние ще дойдемъ до Морава и съ това се свършва нашата задача.

Ние всички вѣрваме, че Съглашението, като изгуби Сърбия и Балканитѣ, ще разбере, че шансоветѣ му за побѣда надъ Централнитѣ Сили сѫ изгубени и че миръть ще стане.

Вчера чухме силенъ взривъ и не можахме да си обяснимъ причинитѣ. Днесъ узнахме, че сърбитѣ сѫ дигнали въ въздуха

барутнитѣ си погреби въ Нишъ и сѫ отстѫпили прѣдъ нашата първа дивизия.

Дойде заповѣдь и нашия полкъ да тръгне за Нишъ.

Лека нощь, моя птичко! Азъ съмъ влюбенъ рицарь, тръгналъ на война, обичащъ тебе и България.

Октомври 1915 год.

На бивакъ сме вънъ отъ Нишъ въ една гора. Дъждъ вали непрѣкъснато. Стоимъ въ палаткитѣ си.

Неприятельтъ съ артилерията си тревожи още града. Той е заелъ височинитѣ надъ града и обстрѣлва пѫтищата къмъ Нишъ и часть отъ самия градъ. На кѫдѣ ще вървимъ никой не знае.

Сърбитѣ отстѫпватъ, види се, съ намѣрение да дадатъ бой въ по-благоприятна за себе си обстановка.

Бюлетинитѣ ни носятъ утѣшителни и приятни новини. Но голѣма часть отъ живата сила на врага не е сразена и ние основателно прѣдполагаме, че задачитѣ на нашата армия не сѫ свършени. Но нашиятъ полкъ ще отива ли и на кѫдѣ, никой не знае.

Днесь е голѣмъ праздникъ за много отъ насъ.

Получихме писма.

Азъ имамъ писмо отъ кѫщи и картичка отъ Мара.

Така се е подписала: Мара.

Всѣка дума отъ нейната картичка азъ изсмукахъ, като бомбонъ. Всѣка проста дума въ тая картичка има грамадно значение.

„Чакаме ви да побѣдите неприятеля и по-скоро да се върнете“.

Моя другарь въ ротата, офицерь, и той е въ празднично настроение.

Писма, писма ни пращайте. Писма пишете на войника. Това е по-нужно и отъ хлѣба!

Прѣкарахме чудна вечерь. Имаше конякъ и пѣсни. А прѣзъ нощьта — сънища. Кошмарни сънища.

Октомври 191 год.

Много-много прѣминахме и прѣживяхме до като дойдемъ до сърдцето на Македония — Скопие.

Голѣмия бой при Гиляне, гдѣто сърбитѣ сѫ имали намѣрение да скѫсатъ фронта, е спеченъ въ наша полза.

Артилерията на позиция надъ с. Турско Рѣчане, Гостиварско.

Скопие е красивъ и голѣмъ градъ.

Прѣзъ срѣдата му шуми мжтния Вардаръ, окованъ въ камено корито.

По крайбрѣжната улица сж разположени най-хубавитѣ здания.

Посрѣща ни населението на града съ голѣмо радушие. На всѣкждѣ чуваме: „оттървахме се“.

Тежъкъ, непоносимо тежъкъ е билъ режима на сърбитѣ въ Македония.

Обсипватъ ни съ разкази за това, което е ставало въ тия двѣ години на насилничество. Има една историческа Немезида, която рано или късно отмжщава на потисницитѣ на народитѣ.

Тука купихме картички, съ видове отъ града и ги пратихме на нашитѣ мили адресанти.

Азъ купихъ за Мисито една македонска пристилка.

Интересна е естетиката на народа тукъ.

Робството е малко бъркало на изтънчаване вкуса въ модитѣ и въ носенето, въобще, но въ Скопие се чувствува европейски лъхъ.

Войницитѣ не могатъ да сварятъ да се напушатъ съ тютюнъ. Бохча тютюнъ, ароматиченъ и мекъ като коприна продаватъ на ефтина цѣна тукашнитѣ турци. Нѣма бандероли, нѣма нищо. Теглятъ го като кадаифъ.

Успѣхме да отидемъ и въ кинематографъ.

Но на срѣдата ни дигнаха „подъ тревога“. Нима нашата траектория не е свършена? Боже, защо ни напомни, че въ свѣтътъ и животътъ има меки легла, приятни обѣди, хубави жени, кинематографи, разходки и други прѣлѣсти.

Ние бѣхме съвсѣмъ забравили за това и бѣхме се примирили съ всичко, което ни праща суровия богъ Марсъ.

До виждане, Скопие!

Ноември 1915 год.

Ние се въртѣхме нѣколко дни въ политѣ на величествения Шаръ, цѣлъ бѣлъ, съ шапки отъ мъгли по върховетѣ.

Бѣхме въ Тетово на помощь на Македонския полкъ.

Оттамъ въ Гостиваръ.

Въ дефилето задъ с. Дунья спрѣни отъ снѣжнитѣ лавини принудени бѣхме да чакаме обхода, които се направи къмъ Маврово. Тука на търпението и издържливостьта на

нашия войникъ може да съперничи само търпението на оня войникъ, който е издържалъ въ боеве декемврийскитѣ студове на Св. Никола.

Буквално заровени въ снѣгъ, безъ шуба и ржкавици, съ вкоченени ржцѣ и крака, нашитѣ войници, истински орли по духъ, изпълниха една тежка задача, която имъ възложи обстановката.

Азъ се прѣкланямъ прѣдъ тая самоотверженость и това гордо търпение.

Боже, виждашъ ли мжкитѣ, които прие на себе си нашия народъ, въ името на братскитѣ страдания. Помогни му, Боже, и поддържай неговитѣ сили.

Открили го да доведе великото си дѣло до край.

Миси, Миси, ако би знала — на два пжти моя животъ въ боеветѣ бѣше на косъмъ. Куршумъ неприятелски само на сантиметръ може би пропищя край ухото ми.

Ти знаешъ ли, моя птичко, какво значи единъ сантиметръ на страна.

Азъ за това не ти пиша. Защото да внасямъ тревога въ твоето нѣжно и плашливо сърдце.

Но ако обичашъ да мислишъ за менъ, давай по-често помощь на дѣцата на убититѣ наши герои войници, които оставатъ тукъ да пазятъ въ вѣковетѣ славата на българското оржжие. Помагай на тия клѣти дѣчица, които оставатъ, за да се прояви върху тѣхъ милосърдието на живитѣ.

Азъ много обичамъ дѣцата и много мисля за сирацитѣ.

За да се даде достойна оцѣнка на беззавѣтно пожертвувания отъ героя войникъ животъ за Отечеството, трѣбва дѣцата, които оставатъ сираци, да бждатъ дигнати на високи грижи отъ общественото и държавно призрѣние.

Защо ми минаватъ тия мисли прѣзъ главата, азъ не зная.

Но прѣди два дни, когато гледахъ на своя другарь — офицерь, който хвърчеше ведно съ войницитѣ срѣщу стѣна отъ куршуми, ми хрумна мисъльта:

А какво би трѣбвало да стори нашето Отечество за двѣтѣ дѣца на тозъ офицеръ, ако той паднѣше тукъ на полето на честьта. Войната облича въ грамадни задължения всички, а особено тия, които сж далечъ отъ непосрѣдствената опастность на боя, но дали всички достойно и честно изплащатъ тия си морални задължения?

Войната съ своя неумолимъ призивъ: „жертвувайте всичко лично за общото благо“ да ли достига до всички души, да ли обогатява всички воли?

Миси, нашия войникъ заслужава и най-щедрото внимание, което може да му се отдаде.

Ноември 1915 год.

Като минавахме прѣзъ с. Мешеища намѣрихме въ училищната стая раненъ въ гърдитѣ сърбинъ, захвърленъ отъ селенитѣ да умрѣ.

Войницитѣ го извадиха отъ стаята на вънъ и ротния фелдшеръ го привърза.

Дадохме му чай съ малко конякъ. Ранения се поободри. Това бѣше красиво младо момче на 20 години родомъ отъ Соко Баня.

Ние трѣбваше да заминаваме. Азъ оставихъ ранения въ рѫцѣтѣ на моя ротенъ артелщикъ, да го прѣдаде въ нѣкой отъ лазаретитѣ.

Нашитѣ войници сѫ съ удивително меко и благородно сърдце вънъ отъ боеветѣ.

Ние сме прѣдъ Охридъ и Струга. Далечъ, като бѣла свѣтла лента въ политѣ на тъмно—сини, посипани по върховетѣ съ бѣло балкани, лъщи езерото.

Ние искаме по-скоро да хвръкнемъ.

Охридъ е очистенъ отъ неприятеля.

Ние тръгваме къмъ него.

Скоро нашата дружина бѣше отклонена съ задача да отиде къмъ Струга, гдѣто останали „малко сърби“.

По пѫтя, гдѣто езерото грациозно плакни лекитѣ и чиститѣ си сини води, лежаха насѣчени отъ нашата кавалерия сърби.

Половината отъ Струга бѣше заета отъ сърбитѣ. Отвѫдъ Дринъ, въ българската махла, бѣха се настанали въ зданията сръбски войници съ пушки и картечници. Тукъ се разигра единъ отъ най-кръвопролитнитѣ боеве.

Тука имената на много офицери и войници ще останатъ безсмъртни.

Прѣзъ горящия дървенъ мостъ минаха войници отъ взвода на смѣлия подпоручикъ Б., ведно съ своя командиръ. Щитътъ на орѫдието, което бѣше изкарано прѣдъ моста, бѣше направенъ отъ сръбскитѣ куршуми на рашето.

Кѫщата на Братя Миладинови въ гр. Струга.

Можеше неприятеля да се изгони изъ Струга съ своеврѣмено направенъ обходъ, който малко по-кѫсно бѣше направенъ и който оказа свойто стратегическо влияние, но Струга ще си остане паметникъ на безпримѣрна храбрость и

прѣзрѣние къмъ опастноститѣ и смъртьта, които проявиха Шипченци въ фронталенъ бой.

Орлитѣ погнаха по пѫтя отъ Струга прѣзъ Бабия къмъ Елбасанъ да гонятъ послѣднитѣ остатъци отъ сръбската армия годни да бѣгатъ. Съ вземането на Струга ний държимъ въ рѫцѣтѣ си югозападния стълбъ отъ територияльнитѣ граници на нашитѣ въждѣления.

Охридското езеро! Азъ го гледамъ прѣзъ прозореца на моята стая въ Струга и не мога да се наситя.

Да го описвамъ, нѣмамъ нито думи за това, нито пъкъ намирамъ смисъль да правя това.

Който иска да се наслади отъ неговата прѣлѣсть, той трѣбва да дойде да го види.

То е цѣло сине, окрѫжено съ така сѫщо сини планини.

Когато гледашъ на него неволно мислишъ какъ би било приятно да се хвърлишъ и изкъпишъ въ неговитѣ меки води насрѣща на бѣлитѣ му кѫдрави вълни.

Това езеро иска талантливъ художникъ, съ мека като водата му, и лека, ефирна, като въздуха надъ него, четка.

Азъ написахъ на Мисито писмо.

Струваше си да дойдемъ пѣша до Струга. Като гледамъ изумрудното езеро мисля си, че всички приказки за нимфи, дрияди и русалки сѫ се родили въ човѣшкото въображение само прѣдъ лицето на една необятна по своята красота и тайнственость стихия, каквато е това езеро.

Заминаваме за Охридъ. Само нашата рота.

Часть отъ полка отиде къмъ Елбасанъ, а друга къмъ Подградецъ.

Защо не съмъ чайка надъ хубавитѣ сини води. Защо ли двама не сме чайки, Муса?

Лека ти нощь. Азъ спя на мека постеля и имамъ много добри хазяи. Дъщеря имъ се казва: Фанче.

Декември 1915 г.

Охридъ!

Стоимъ вече петь дни, но ми се струва и въ петь мѣсеца не мога се насити на природнитѣ красоти около него.

Азъ всѣки свободенъ часъ прѣкарвамъ край езерото. Живѣя въ стая до самото езеро.

Снощи то бѣше бурливо и така бучеше подъ прозорцитѣ ми, сѣкашъ слушахъ разярено море и сѣкашъ стояхъ

Скрет — крепостта на Скутари.

въ каютъ — кампания на нѣкой катеръ. И така уютно бѣше да се спи подъ тая силна пѣсень на вълнитѣ.

Щаба на полка и той е въ Охридъ.

Тукъ е и воената музика.

Вчера — недѣля, между развалинитѣ на крѣпостьта, гдѣто, жакто казватъ, витае духътъ на Царь Самуила, имаше хоро́. Войници и граждани сплѣтени въ жива гирлянда играяха съ неодържими чувства и радость, възторгъ, успокоение и вѣра отъ тъй желаната срѣща и лицата на всички бѣха озарени отъ тия неодържими чувства и сѣкашъ бѣха окрилени.

Стариятъ царственъ Охридъ надвисналъ надъ езерото оглеждаше въ огледалнитѣ му води своитѣ многовѣковни остатъци отъ животъ и сила.

А надъ главата му, като корона стои храма на Св. Климентъ впилъ погледъ въ далечината на югъ, гдѣто на другия брѣгъ на езерото е Св. Обитель на Светаго Наума.

Красиви легенди катъ тъмни загадъчни птици витаятъ вечерь надъ скалитѣ „Канева". Чие е това ухо, което ще ги долови и разкаже на свѣта? Подъ скалитѣ, надъ които като на постъ е застаналъ мънастиря Св. Иванъ шумятъ и пѣятъ вълнитѣ. Азъ два вечера подъ редъ слушамъ тѣхната упоителна пѣсень, но нищо свързано не уловихъ въ нея.

Азъ казахъ на Аспазия, дъщерята на рибаря, у който живѣя, че вълнитѣ въ тъмна вечерь, така шепнатъ и шумятъ, като че едни отъ тѣхъ разправятъ нѣщо, а други имъ пригласятъ

Аспазия се засмѣ.

— Ние толкова години живѣемъ въ Охридъ, и толкова пѫти сме ходили край езерото, но такива фантазии не сѫ ни идвали на ума.

Азъ я убѣдихъ заедно да идемъ и да послушаме вечерния шумъ на езерото.

Тая вечерь, ако не мине котка пѫть, ще идемъ.

Днесь нашитѣ сѫ влѣзли въ Подградецъ. Станало е сбиване „по погрѣшка" съ гръцкитѣ постове.

Г-нъ Венизелосъ и г-нъ Пашичъ, можахте ли да си прѣдставите прѣди двѣ години въ Букурещъ такова нахалство отъ българския войникъ — безъ паспортъ да дойде чакъ до тукъ?

Редникъ.

Струга.

Въ душата ми се прѣлива черна скърбъ за хилядитѣ синове на моята земя, които дадоха най-цѣнното, що иматъ — дадоха живота си, за да възвеличатъ своята родина. Азъ тжгувамъ по онѣзи незнайни безкръстни гробове, които скриха толкова млади пориви, толкова сили, толкова любовь. . .

Но азъ съмъ спокоенъ за народътъ си: той отиде на война съ мрачна сериозность, той се би съ увѣрена гордость, той срѣщна очи съ очи смъртьта и я побѣди. Въ адския огънъ на нечувани битки, той обгори чернитѣ и мъртви точки въ душата си и . . . човѣкътъ въ българина е издигнатъ, българинътъ въ човѣка порастна и създаде подвизи, които се смѣтаха достояние само на класическата древность.

И той нѣма, той не може да бжде поразенъ — моятъ малъкъ и бѣденъ народъ, рицарьтъ на днешното жестоко врѣме, който нѣма нищо друго освѣнъ мжжество, корава като камъкъ ржка и . . . правда въ душата си. Прѣзъ кървави усилия той огради съ червени огнени синури своята отечествена земя. И стои днесъ на тѣзи синури високиятъ снаженъ болеринъ на нашата древность, вперилъ строги очи къмъ безродния врагъ! А въ очитѣ му се чупи кърваво сияние. Много българска кръвь се пролѣ тукъ. Какъ може да напусне той гробоветѣ на своитѣ дѣца? Кому ще ги остави? . . . .

Нѣкога въ спокойнитѣ дни на бждащето споменътъ за великата война ще свѣти съ мекото сияние на млѣчния пжть надъ нашата земя. И изъ него ще има вѣчно-пламтящи звѣзди, въ които ще горятъ безсмъртнитѣ души на храбритѣ. И тжжна легенда ще мълви, че тѣ, храбритѣ дѣца на малкия народъ, въ люти боеве сж изтръгвали кърваво и пламтящо сърдце изъ гърдитѣ си, за да освѣтятъ черната нощь на робството, за да намѣрятъ и цѣлунатъ своя тъменъ въ страданието братъ. И така усмихнати сж умирали. . . .

Азъ мисля за Струга и въ душата ми прѣзъ скръбьта се прѣлива една свѣтла радость. . . .

Струга! Струга!

Тя е тамъ, кждѣто синиятъ Охридъ открива порти за своята бурна страсть и излива бистритѣ си води прѣзъ Черни Дринъ въ Адриатика. Тамъ е тя — застанала сѣкашъ на постъ върху малкото сухо мѣсто до началото на рѣката. А наоколо е блато, цѣли километри дълбоко непроходимо блато — Струга е островъ срѣдъ него. И на този островъ живѣятъ твърдитѣ като камъкъ българи на юго-западна Македония. Въ него се удрятъ откъмъ западъ вълнитѣ на чужди плѣмена — но той е невредимъ. Той бди надъ родината и пази свещения споменъ за своитѣ Миладиновци.

И можеше ли Струга да не бжде наша? Коя дръзка сила би спрѣла нашия войникъ, когато той трѣбва да се поклони на мѣстото, кждѣто сж се родили великитѣ братя, кждѣто и днесъ въ черно тегло българи гинатъ?

* * *

Нашата кавалерия бѣше влѣзла въ Струга, но сърбитѣ, отстжпвайки, бѣха подпалили единствения мостъ на рѣката Черни Дринъ, който съединяваше оттаташната, българската махала, съ турската. Съ картечници и окопана пѣхота тѣ бѣха заели лѣвия брѣгъ на Дринъ, до самия градъ, защото и по-нататъкъ вънъ отъ града започва веднага блато. Всички кжщи край рѣката бѣха обърнати на упорити бойници и настанени тамъ, сърбитѣ смѣтаха, че устремътъ на българскитѣ войници ще бжде тука поразенъ. Голѣма войскова часть не можеше да дѣйствува по причина на блатото — нито артилерия, нито пѣхота. Една улица води къмъ моста: тя е всичко. А отъ моста бѣха останали само гредитѣ; и тѣ горѣха. Съ гжсть картеченъ и пушеченъ огънь сърбитѣ посрѣщаха всѣки отъ насъ, който се опитваше да надникне и разузнае. . . .

Но Струга трѣбваше да стане наша, за да не остане нито едно петно върху картата на Македония.

Четвърта дружина отъ 23 пѣхотенъ Шипченски полкъ, една дружина отъ 50 полкъ и 6 рота отъ 4 Македонски полкъ бѣха опрѣдѣлени да очистятъ послѣдния български градъ отъ сърбитѣ.

Още на 25 ноемврий вечерьта едната половина на града, дѣсниятъ брѣгъ на рѣката, бѣше въ наши ржцѣ. При пър-

Разрушения мостъ на реката Черни Дринъ въ гр. Струга

витѣ разузнавания още *капитанъ Величковъ*, командирътъ на пионерната рота, която трѣбваше да построи разрушения мость, пада убитъ отъ сръбски куршумъ. Това бѣше първата скжпа жертва. Добриятъ до наивность подпоручикъ

Маринковъ Димитръ, въ желанието си да открие заядливия противникъ, сѫщо пада пронизанъ въ гърдитѣ. И започнаха се тогава паметнитѣ боеве за освобождението на другата половина отъ града — българската, кѫдѣто бѣше и по-голѣмата часть отъ населението, закарано на сила отъ сърбитѣ. Но какъ може спокойно да се разкаже за тѣзи боеве, какъ може да се прѣдаде на книга тази ненадминатa епопея, съ която Шипченци завършиха освобождението на Македония? Тамъ се бориха не техника съ техника, не орѫдие съ орѫдие — Шипченци се сдавиха тамъ, при Струга, съ самата смърть и... побѣдиха.

Вие имате на срѣщния брѣгъ една страшно укрѣпена огнена линия, която непрѣкѫснато сипе жарь отъ скрити окопи, кѫщи и барикади. Отъ нея васъ ви дѣли стихийна рѣка, дълбока и страшна, надъ която димятъ още догарящитѣ греди на разрушения мость. И трѣбва подъ градъ отъ куршуми да се построи този мость! Трѣбва той да се мине! Съ трупове макаръ Дринъ трѣбва да бѫде задръстенъ, за да се откърти озлобения врагъ отъ послѣднята му опорна точка.

И това стана! Слѣдъ тридневни боеве, въ които Шипченци проявиха нечувано самообладание и упоритость, Струга бѣ освободена на 29 ноемврий 1915 год. 4 часа сутриньта — прѣзъ тая страшна и славна нощь.

28 ноемврий. Чудно хубавъ и славенъ день. Езерото блѣщи като разтопено олово подъ слънчевитѣ лѫчи. Пушечнитѣ гърмежи се започнаха отъ рано сутриньта. Стѣнитѣ на кѫщитѣ отъ двата брѣга добиватъ все повече видъ на решетки. На 9 и половина часа рѣката трѣбва да бѫде мината — такава бѣше заповѣдьта, слѣдъ като се разбра, че нашата сѣверна обходна колона не ще може да улесни форсирането на моста.

Пѣхотата заема изходни пунктове, пионеритѣ пригласятъ греди и дъски, артилериститѣ, прѣдпазвайки се съ щитове, изкарватъ едно орѫдие по улицата прѣдъ моста. Адски картеченъ и пушеченъ огънь ги обсипва. Но това вече никого не смущава! Мостътъ ще бѫде минатъ — това го иска мрачната рѣшимость на коравитѣ българи. И точно въ опрѣдѣленото врѣме първиятъ топовенъ изстрѣлъ екна надъ Дринъ. Втори, трети изстрѣлъ и оттатъкъ настава ужасъ и бъркотия. Изъ въздуха зафърчаватъ греди, покриви, керемиди — срѣдъ

Раненитѣ орждия при боя въ Струга

прахъ и димъ. Обадиха се и четиритѣ наши картечници скрити въ кѫщи край рѣката. Пѣхотата сѫщо вихрено стрѣля Бѣлитѣ кѫщички край рѣката, заети отъ сръбски войници, се рушатъ една слѣдъ друга.

— Струга! Струга пропада.

— Не! Не, ние ще изградимъ по-хубава, по чиста Струга.

Сърбитѣ сѣкашъ онѣмѣха. Тѣхнитѣ пушки и картечници бѣха заглушени отъ властния ревъ на нашето орѫдие. Въ мигъ всичко спрѣ отъ наша страна. Слѣдъ адския тътнешъ настана едно зловещо мълчание.

Пионеритѣ веднага се заловиха за работа: съ голѣми греди и дъски се затекоха къмъ рѣката и започнаха бързо да ги фърлятъ върху подпоритѣ на недогорѣлия мостъ.

Но, прицѣлени право въ моста, отсрѣща пакъ забръмчаха съ кръстосанъ огънь сръбскитѣ картечници. Сърбитѣ се окопитватъ и заематъ отново своитѣ бойници.

Нашата артилерия пакъ затрѣщява, пакъ димъ, трѣсъкъ, рушение и пакъ пионеритѣ тичатъ къмъ моста. Нѣколко отъ тѣхъ сѫ ранени, а единъ остава прострѣнъ до брѣга. Нахвърлянитѣ по моста дъски се люлѣятъ като отъ буря.

И въпрѣки всичко мостътъ е „готовъ“ т. е. нахвърляни сѫ греди и дъски. Трѣбва да се тича по греди, по горящи греди, а рѣката е дълбока и бистра — цѣло езеро отнася съ себе си.

Къмъ 11½ часа прѣди пладнѣ 14-а рота отъ нашата 4-а дружина започва прѣминаването. Сръбскиятъ пушеченъ и картеченъ огънь непрѣкѫснато шареше около моста . . .

Страшно кърваво прѣминаване! И то не ги разколеба — тѣзи желѣзни войници, рѣшени да умратъ, но честьта на земята си да запазятъ. И ето — 5 души отъ 14-а рота, начело съ подофицеритѣ *Бъчваровъ Пенчо Тотевъ* и *Банчевъ Беню Петровъ* се затирватъ по люлѣящия се мостъ, скачатъ отъ греда на греда, отъ дъска на дъска и прѣминаватъ! Но посрѣщнати отъ гѫсти залпове, единъ пада убитъ, двама сѫ ранени, само подофицеритѣ стигатъ здрави на отсрѣщния брѣгъ и се настаняятъ въ развалинитѣ на първата кѫща въ лѣво отъ моста.

Ура! Мощно „ура“ се понесе и гръмна цѣлия градъ!

Сърбитѣ ожесточено стрѣлятъ. Какъ може да се мине прѣзъ този ужасенъ огънь, прѣзъ този адъ? Но врѣме за

колебание нѣма. Храбриятъ командиръ на 3 взводъ *подпоручикъ Баевъ* повежда за ржцѣ нѣколко момчета и самъ пръвъ бѣгомъ минава прѣзъ моста. Друга група войници въодушевени отъ себеотрицанието на своя началникъ го послѣдватъ. Така пропущането продължава съ по 5—6 души, отъ които едни прѣминаватъ, други падатъ ранени и се промъкватъ напрѣдъ или назадъ, трети биватъ покосявани отъ непрѣстаннитѣ залпове или се прѣмятатъ и потъватъ въ дълбокитѣ води на Дрина.

Героитѣ отъ 14 рота, които първи минаха моста на р. Чер. Дринъ въ Струга. Отъ лѣво къмъ дѣсно: ред. Димитровъ Рачо Ивановъ отъ с. Поповци, Габровско; Ст.-подоф. Петровъ Петръ Ивановъ отъ с. Божанци, Габровско; Мл.-под. Каракоевъ П. Дечевъ, отъ с. Г. Село; К-ко; и Дааловъ Д. Коленъ, отъ с. Козирогъ, Габровско.

Въ това врѣме сърбитѣ сж успѣли да изкаратъ една картечница, окопана срѣдъ улицата право срѣщу моста и тѣхниятъ огънь стана страшенъ, стана съкрушителенъ. Минаването по моста става все по-мжчно, то е вече съвсѣмъ невъзможно. Командирътъ на 14-а рота *подпоручикъ Владковъ*, който срѣдъ страшния трѣсъкъ на орждията, неуморно обикаляше войницитѣ, ободряваше ги и чакаше удобния моментъ,

за да поведе и останалатъ часть отъ ротата си отвъдъ рѣката, бѣше злѣ раненъ и ротата остана безъ водачъ.

Къмъ $2^1/_2$ часа сл. пладнѣ охотници отъ 8-а рота на 50 полкъ и 6-а рота отъ 4 мак. полкъ се опитватъ да минатъ моста. Обаче убийствения огънь на картечницата едни връща, други покосява и само четирма души стигатъ здрави на отсрѣщния брѣгъ.

Напразно нашата артилерия се опитваше да открие тази страшна картечница.

До това врѣме отвъдъ бѣха успѣли да минатъ 34 души.— Всѣки опитъ за по-нататъшно прѣминаване трѣбаше да спрѣ— едно защото щитътъ на нашето орждие бѣше пробитъ отъ сръбскитѣ куршуми, мѣрача убитъ и нѣколко души отъ прислугата ранени и друго защото, отъ сътрѣсението на топовната стрѣлба дъскитѣ на моста се бѣха размърдали и трѣбаше нова поправка.

А какво правятъ нашитѣ отсрѣща? Тѣ завзели съ борба 4—5 кжщи и започнали да стрѣлятъ срѣщу сърбитѣ. Стрѣлятъ непрѣкжснато, за да ги мислятъ, че сж много.

Но какво ще стане съ тѣхъ прѣзъ нощьта? Тѣ сж шепа тамъ срѣщу глутница сърби, която може да ги разкжса съ зжби. А като се свършатъ патронитѣ имъ?

Къмъ 9 часа слѣдъ обѣдъ стрѣлбата почти утихна. Подпоручикъ Баевъ слѣдъ като организирва отбраната отсрѣща, връща се обратно и пое командуването на ротата. По това врѣме пионеритѣ се заловиха за поправката на моста. Но луната ярко освѣтяваше брѣга и откриваше всѣко движение. Трѣбаше да се чака залѣзването ѝ, защото сърбитѣ бдятъ и стрѣлятъ.

Къмъ полунощь луната се скри задъ албанскитѣ планини. Надъ Струга се възцари тъмнина и тревожна тишина. Пионеритѣ сж вече постѣгнали моста.

Къмъ 1 часа и 10 м. слѣдъ полунощь започва настжплението на ново. Войницитѣ прѣдпазливо, почти колебливо, прѣминаваха моста, възползувани отъ мълчанието на противника. Но неприятелската картечница пакъ се обади и повали нѣколко войници. Прѣминаването не спира: нашитѣ използуваха моментитѣ на затишие и единъ по единъ се прѣхвърляха неврѣдими оттатъкъ. По такъвъ начинъ срѣдъ огънь и куршуми по-голѣмата часть отъ ротата успѣ да

мине на отвъдния брѣгъ. Прѣминалитѣ около 200 души сполучатъ да заематъ още нѣкои кжщи, надвѣсватъ се надъ сръбскитѣ барикади, почватъ да обстрѣлватъ картечницата имъ и заставятъ сърбитѣ да млъкнатъ. Изведнажъ настава пълно затишие. Нашитѣ възползувани отъ това бързо се прѣхвърлятъ оттатъкъ и заематъ позиции. Слѣдъ 14-а рота, прѣминава 13-а.

Къмъ 4 часа сутриньта започна настжплението по главната улица. Въ това врѣме уплашениятъ противникъ напущаше и послѣднитѣ си окопи и здания въ края на града и се оттегли по Елбасанското шосе.

Улицитѣ на града прѣдставляватъ рѣдко зрѣлище. Изъ развалинитѣ и по пжтя сж натъркаляни десятки окървавени трупове. На много мѣста ранени сърби охкатъ и съ смъртенъ страхъ гледатъ сърдититѣ български войници. Нашитѣ прѣтърсватъ града и отъ тукъ, отъ тамъ насъбирватъ около 200 плѣнници — жалки, окъсани, изнемощѣли момчета.

Слѣдъ тази кървава разправа градътъ бавно затихваше. И започна се тогава друго тържество: надъ Струга прострѣ дѣсница майката родина и заликуваха мжченицитѣ, скрити до сега въ дупки и зимници, за да избѣгнатъ гнѣва на поразения неприятель. Тѣ излизатъ като слѣпци на свѣтлина; и плачатъ, смутени и радостни. Сънь ли е това или истина? Не, това е истина. Струга е освободена отъ български войници. Ето ги тѣзи загорѣли и мрачни планинци, които нѣматъ врѣме да починатъ — отминаватъ слѣдъ неприятеля. Изпращатъ ги хиляди благословии, изпраща ги дѣтското ура, изпраща ги душата на цѣлъ народъ.

* * *

Струга е наша, повече наша отъ колкото всѣки другъ пжть . . . Когато затихне шумътъ на страшната война и надъ българската земя се запрѣ слънцето на мирнитѣ дни — ние ще отиваме тамъ — въ Струга, за да прѣклонимъ глава прѣдъ гробнитѣ кръстове на падналитѣ и въ шепота на легендарното езеро и шумътъ на Черния Дринъ да постигнемъ силата и красотата на тѣхния подвигъ. Тамъ българскитѣ войници надвиха смъртьта.

Т. Х.

Война

На моитѣ другари
отъ 23 полкъ.

1.

Тѣ тръгнаха спокойни, мълчаливи, —
призваниятъ за подвигъ тъй мълчи..
Тѣ тръгнаха — въ скърбьта си горделиви
и съ пламъкъ затаенъ въ очи.

О майко, твоятъ зовъ и твоята повеля
за кървавъ бой отново ги събра
и пакъ се чу на гордитѣ витязи
всесилното, побѣдното ура!

Ти бдишъ надъ тѣхъ увѣрена и строга
и твоятъ блѣнъ духа имъ озари..
Въ червени пламъци потъватъ небесата —
гори.. нощьта на робството гори!

2.

Азъ виждамъ кървавъ страшенъ пжть
низъ дебри и по стръмни канари. —
Изъ него родни воини вървятъ.
Далече кърваво сияние гори..

Вървятъ редици смѣли и жестоки,
върви въ стихиенъ устремъ цѣлъ народъ!
Рушатъ се зидове нечувано високи, —
Нагорѣ къмъ възходъ!

Кажи ми, бѣдна майко, кой откжсна
сина ти милъ отъ мирни трудове?
Кой твоя блѣнъ нечакано прѣкжсна?
Кой гласъ неземенъ цѣлъ народъ зове?

Вървятъ и тѣхний пжть е отбѣлѣзанъ
отъ много кръвь и много свѣтлина.
Вървятъ и не познали тѣ боязънъ
Чъртаятъ синура на родната страна...

3.

Вий стигнахте заснѣженитѣ върхове
на свѣтлото безсмъртие и слава,
вий стигнахте на вѣчното прагътъ!
Войници, слънце ярко озарява
Родината — сждбата я зове
по начъртанъ отъ вашитѣ кинжали пжть.

О, колко свѣтла вѣра, колко мощь
окриля вашитѣ възторжени души.
Прѣгради нѣма зарадъ ваший ножъ
и нѣма силенъ — васъ да съкруши!

Въ смъртьта на храбритѣ възкръсна цѣлъ народъ,
позналъ безименния ужасъ на бѣдитѣ:
слѣдъ васъ летятъ въ безкраенъ хороводъ
на радость, на свободна радость днитѣ.

И въ свѣтълъ блѣнъ България реди
за васъ най-хубавата своя пѣсень;
Балканътъ, старъ баща, грижовно бди
надъ васъ, въ далечни спомени унесенъ..

Вий стигнахте заснѣженитѣ върхове
на свѣтлото безсмъртие и слава,
вий стигнахте на вѣчното прагътъ!
Войници, слънце ярко озарява
Родината — сждбата я зове
по начъртанъ отъ вашитѣ кинжали пжть.

4.

На цѣлъ народъ душата тамъ гори
запалена — стихийна, величава . .
Въ смутений мракъ летятъ безброй искри, —
срѣдъ пурпуръ утро кърваво настава.

Побѣдата е наша! Вижъ, блѣсти
на правдата безмилостния щикъ.
Въ тревоженъ устремъ люто отмѫсти
за толкозъ кърви родния войникъ.

И стихва вече страшната борба, —
земята за покой и милость моли.
Родино, виждамъ твоята сѫдба:
ти крѣпнешъ посрѣдъ бури и неволи!

Но идатъ дни спокойни. Свѣтлина
полята ти широки ще облива.
Ще бѫдешъ свѣтла ти, ще бѫдешъ твърдина
и въ тихата си болка — горделива.

Т. Ив.

Изъ дневника на единъ редникъ.

Отъ Алексинацъ до Струга.

октомври 1915 г.

Полкътъ потегли за гр. Нишъ. Агенция „Войникъ" пакъ пое своята информационна служба. Между войницитѣ се разнесе, че ще отидемъ чакъ до Охридъ и че много македонски градове били освободени. Вървимъ на изтокъ отъ шосето Алексинацъ—Нишъ по единъ горски пжть. Доволни и весели сме, защото напущаме вече тия стръмни, диви чукари, скали и планини. Сивата и дълга колона, подъ ясното и слънчево небо се проточила спокойно и извива татъкъ нѣйдѣ далечъ изъ гората. Отъ срѣщния брѣгъ на Морава сърбитѣ ни забѣлѣзаха и съ дългобойно орждие започнаха да ни обстрѣлватъ.

— Карайте, не се боимъ! Ние си свършихме работата и отиваме нататъкъ, още по-нататъкъ, къмъ Македония, започна единъ да декламира.

— Съ васъ ще се разправятъ Австрийцитѣ, тѣ идатъ отъ горѣ, какво още чакате, та не бѣгате? — прибавя други.

— Ехъ, така ли лесно се напуща бащина земя? Мжчно ще имъ бжде, обади се трети.

Извихме задъ гората и се закрихме. Орждието прѣстана да гърми.

Момчетата бодро вървятъ. Нѣкой запѣ:

„Какъ ще да минемъ, либе
Рѣката Вардаръ,
Мжтна и кървава . . . .

Съ пѣсни, приказки и шеги стигнахме до с. Бѣли-брѣгъ. Настанихме се изъ гората. Тъй като хлѣбъ нѣмаше, даде се разпореждане да се заколятъ шилета и на кжсове да се раздаде месо на войницитѣ. Огньоветѣ пламнаха. Шишоветѣ се завъртѣха надъ жарьта и скоро миризмата на печено месо изпълни гората. Прѣнощувахме на дебелъ пластъ желта шума. Рано сутриньта потеглихме за Нишъ. Студенъ вѣтъръ вѣе и дъждътъ удря по лицата ни. Вървимъ усилено за да се

стоплимъ. Излѣзохме изъ гората. Градътъ се показа. Отъ далечъ се забѣлѣзва гарата, фабрични голѣми здания, кварталитѣ отъ града. На западъ отъ Нишъ топоветѣ гърмятъ. Едно дългобойно орждие обстрѣлва пѫтя край града и не ни позволява да влѣземъ. Върнахме се два километра назадъ пакъ въ изминатата гора. Нощьта минахме почти въ безсъние, около огньоветѣ и въ палаткитѣ, сгушени единъ до други за да се топлимъ. На зараньта врѣмето се подобри. Тръгнахме за Нишъ.

Топоветѣ на западъ пакъ реватъ и бумтятъ. Влѣзохме въ града. Улицитѣ извънредно кални и задръстени съ обози и коне. Вървимъ по една второстепенна улица. Еврейчета и малки сръбчета тичатъ и ни посрѣщатъ съ пълни таблички и кутии шоколадъ, бомбони и цигареви книжки.

Накупихме си много за да има и запасъ. Излѣзохме на края, къмъ пиротското шосе. Разбрахме, че нѣма да останемъ въ града, ами ще продължимъ пѫтя си къмъ Враня. Тамъ сърбитѣ насилвали да си в

отъ отстжпающитѣ сърби. Стигнахме гара Гжрделица. Подъ и надъ гарата бѣха разрушени двата голѣми желѣзопжтни мостове на Морава и между тѣхъ почиваха множество машини и вагони, пълни съ разни стоки, орждия, снаряди и пр. Наблизо до гарата е голѣмата текстилна фабрика, която е снабдявала сръбската армия съ облѣкло. Сега тя почиваше и глухо бѣ около нея. На тая гара сърбитѣ изтеглили всичкитѣ си вагони и машини изъ Македония и ги прибрали тукъ на безопасно мѣсто, обаче нашитѣ кавалеристи скжсали двата голѣми моста и само персонала избѣгалъ, а машинитѣ и вагонитѣ не мръднали. Прѣнощувахме близо до селото и цѣла нощь огньоветѣ освѣтяваха хълма.

На другия день стигнахме въ Враня. Градътъ прилича на нашия Ст.-Загора: гиздавъ, планиранъ, съ красиви здания и широки улици. Тукъ ни завари и първия снѣгъ. Всѣкога съмъ посрѣщалъ първия снѣгъ съ едно особено радостно и бодро чувство, а сега ми бѣше тжжно, много тжжно.

Продължаваме да вървимъ. Снѣгътъ по полето тукъ-тамѣ се бѣше стопилъ. Напустнахме старата сръбско-турска граница и навлѣзохме въ Македония при с. Бояна. На западъ се чуватъ силни и непрѣкжснати топовни гърмежи по направление Фереджикъ-Геляни. Двѣтѣ бригади отъ нашата дивизия заминаха на помощь кѣмъ тамъ. Нашата бригада (23-и Шипченски и 12-и Балкански) става самостоятеленъ отрядъ съ задача: да очисти сърбитѣ отъ бившата спорна зона: Куманово, Скопие, Тетово, Гостиваръ и Дебъръ за да не позволи на англофренцитѣ да се съединятъ съ разбитата и разпокжсана сръбска армия.

Наближаваме гр. Куманово. Отъ далечъ се бѣлѣятъ минаретата на джамиитѣ. Привечерь влѣзохме тържественно въ града, начело съ двѣтѣ музики. Голѣма часть отъ населението ни посрѣщна радушно и привѣтливо.

— Нѣма вече да има мжка за тютюнъ. Видите ли го, какъвъ е желтъ и красивъ. Ей сега, ще си купя една ока, важно и внушително заговори Мадемовъ, като изглеждаше ухилено таблитѣ съ желтия тютюнъ.

Слѣдъ четвъртъ часъ града бѣше пъленъ съ войници. По чаршията — голѣмо оживление: едни пълнѣха торбички съ хубавъ и желтъ кумановски тютюнъ, други — купуваха червени хубави ябълки и разни провизии за изъ пжть. Ве-

черьта хазяина ни гости съ топълъ качамакъ, опърженъ съ сланина и поръсенъ съ сирене. Това бѣше такава разкошна вечеря!

9 Ноемврий 1915 год.

Тръгваме за голѣмиятъ градъ на Македония — Скопие. Пѫтьтъ каленъ и мѫчно се вървѣше, но все пакъ силихме до вечерьта. Отъ двѣтѣ страни на шосето се простиратъ голѣми пространства необработени буренясали полета. Край пѫтя никѫдѣ близко село нѣма да видишъ. Всички села сѫ сгушени и наредени въ срѣщнитѣ пазви на планината. Въ турско врѣме населението не се е заселвало покрай широкитѣ друмища, а се е криело изъ планинитѣ на по-безопасно мѣсто отъ харамиитѣ, разбойницитѣ, и отъ честото минаване на турския аскеръ.

Мръква се. Наближаваме Скопие. Въ тъмнината нищо не може да се види, освѣнъ една по-силно освѣтена съ електрически лампи улица. Влизаме въ града. Музиката засвири. Гражданитѣ като че ли бѣха извѣстни за нашето идване. Нашитѣ войски, които бѣха освободили града заминали да прѣслѣдватъ сърбитѣ и скопяне не могли да имъ се нарадватъ.

Манаваме моста на Вардара. Рѣката шуми и пѣе пѣсеньта на свободата. Отъ двѣтѣ страни на кея гражданитѣ ни привѣтствуватъ. Отъ освѣтенитѣ балкони млади момичета и невѣсти пѣяха:

Тозъ, който падне въ бой за свобода
Той не умира, него жалѣятъ . . .

Надъ главитѣ ни започнаха валятъ свѣжи есенни цвѣтя.

Непринудениятъ ентусиазъмъ и чувствата, които изпитвахме ни изпълниха съ гордость; ние забравихме умората и глада и пѣяхме бодро и високо въ свободния градъ на свободна Македония. Починахме два дни. Накупихме си провизии и разгледахме града.

На втория день кѫдѣ 10 часа вечерьта ни дигнаха подъ тревога. Казаха, че кѫдѣ Тетово сърбитѣ натискали за да разбиятъ нашитѣ части и взематъ обратно града и слѣдъ това да ударятъ и къмъ Скопие. Напуснахме града въ полунощь угрижени и безъ да сме си починали добрѣ. Вървимъ на сѣверъ отъ града срѣщу течението на Вардара. Минаваме по единъ старъ дървенъ огроменъ мостъ. Рѣката буйно шуми и влече своитѣ пѣнливи води.

Навлизаме въ величествения проходъ Грумшинъ. Шосето извива изъ планината. Нищо се не вижда, освѣнъ локвитѣ по пжтя. Маршътъ ни бѣ усиленъ. Трѣбваше да стигнемъ на врѣме и дадемъ помощь. А краката ни се угъватъ отъ умора. Очитѣ тежатъ, като оловени топчета. Вървешкомъ заспиваме.

Напрѣгаме и послѣднитѣ сили на нервитѣ и мускулитѣ.

Щомъ лѣгнѣхме да починемъ, моментално заспиваме. Ротниятъ командиръ съ коня пропускаше отзадъ и прибираше изостаналитѣ и заспали войници. Спрѣхме близо до едни ханчета и тамъ останахме два-три часа. За мигъ поляната утихна, като че ли прѣди петь минути не е имало шумъ и врѣва. Още не бѣ се съмнало, събудиха ни и тръгнахме за Тетово. Сърбитѣ били изгонени отъ 50-и полкъ и изтласкани отвъдъ Гостиваръ въ планината. Нашиятъ усиленъ маршъ намалѣ.

Слънцето огрѣ величествената Шаръ планина. Челото ѝ набръчкано и покрито съ снѣгъ. Навлизаме въ Тетовското поле. Това поле е било нѣкогашъ дъно на езеро, а сега е чудно хубава градина, заобиколена отъ Шаръ-планина и Суха-Гора и напоявана отъ горното течение на Вардара и отъ множество буйни планински потоци. Полето е чудно плодородно, обсѣяно съ множество бѣли брѣзи и трепетлики, отлични овощни градини съ ябълки, кестене и орѣхи. Въ пазвитѣ на Шаръ и Суха-Гора се редятъ множество села отдалечени въ глухитѣ усои. Стигнахме гр. Тетово. Отъ далечъ стърчатъ между бѣлитѣ брѣзи минаретата на джамиитѣ. Населението: българско, турско и албанско бѣше излѣзло да ни посрѣщне. Въ послѣдното отблъсване на сърбитѣ всичкото мжжко население, годно да носи оржжие, е помагало на нашитѣ войски.

14 Ноемврий 1915 год.

Бѣли хълмове. Клонетѣ на дърветата натегнали отъ голѣмия снѣгъ, а той бавно и непрѣкъснато вали на голѣми парцали, трупа и затрупва сгушенитѣ селца покрай Буковикъ и Шаръ-планина.

Черни врани хвърчатъ подиръ насъ и сѣкашъ прѣдвещаватъ, че скоро ще има бой. Бѣхме забравили тътнежа на орждията и пукота на пушкитѣ и ни се струваше, че за пръвъ пжть сега ще почваме бой. Вървимъ по снѣжното шосе

При Мавроеситѣ ханчета на позиция (Буковикъ планина).

Гостиваръ-Дебъръ. Шосето извива изъ планината Буковикъ. Едва изминахме 10 клм. и се натъкнахме на сърбитѣ. Тѣ заеди стръмното и високо шосе, което като зигъ-загъ се чупи изъ снѣжната планина.

Спрѣхме. Орждията се обадиха. Гранатитѣ ровѣха изъ снѣга и съ страшенъ трѣсъкъ се пръскаха около шосето. Започна и пушечна стрѣлба. Между нашитѣ патраули и сърбитѣ се завърза сражение. Заехме позиция отъ лѣво и дѣсно отъ шосето изъ дебелия и едва проходимъ снѣгъ. Мръкна се, но снѣгътъ си вали, вали . . . Краката ни замръзватъ. Студенъ леденъ вѣтъръ пронизва тѣлото ни. Нѣма какъ да се накладе огънь. Почнахе да тропаме на едно мѣсто за да се стоплимъ. Близо до насъ една група складира пушкитѣ и почна кършно хоро. Бѣхме гладни, но отъ студъ забравихме да ядемъ.

Мжчителна и дълга нощь, по-дълга отъ година.

Наближава да се съмне. Нашата дружина зае позиция срѣщу селата Турски рѣченъ и Духъ. Тукъ грамаднитѣ огньове започнаха да пращятъ. Стана весело около тѣхъ. Безъ огънь не се живѣе въ такава ледена и снѣжна планина, а въ нея сърбитѣ и лошото врѣме ни задържаха по-вече отъ седмица. Най-послѣ есеното слънце огрѣ планината и всѣ радость въ душитѣ ни. Ей югъ повѣя и започна да стопява прѣспитѣ. Снѣгътъ по полянитѣ и хълмоветѣ започна да се губи. Бързи ручеи и потоци съ шумъ и трѣсъкъ се спущаха и тичаха къмъ Вардара. Като че ли пролѣть иде, а не зима. Това помогна за нашитѣ понататъшни дѣйствия. Тритѣ дружини отъ полка, заедно съ Балканци заминаха за гр. Кичево, поздравени отъ Прѣстолонаслѣдника Князъ Борисъ, Главнокомандующия и Князъ Кирилъ, за да обходятъ отъ тамъ сърбитѣ, а нашата дружина остана срѣщу прохода и височинитѣ да залъгва неприятеля. Една нощь сърбитѣ избѣгаха и напуснаха позициитѣ си, прѣдъ опасностьта да не ги обходятъ отъ кждѣ с. Галичникъ—Дебъръ. — На сутриньта нашитѣ патраули донесоха че сърбитѣ избѣгали и ние веднага тръгнахме да ги прѣслѣдваме. Минахме прѣзъ с. Врутокъ. Тукъ сж главнитѣ извори на р. Вардаръ. Пжтуваме по разкаленитѣ сипеи, а долу Вардара шуми и търси пжть прѣзъ скали и камънаци.

Кждѣ надвечерь стигнахме Мавровскитѣ ханчета. Тукъ въ новопостроената сръбска болница имаше около 600 души млади момчета сърби, отъ послѣднята отбрана, съ измръзнали и подути крака. Останали безъ лѣкарь и безъ помощь, тѣ охкаха и проклинаха сждбата си. Замръкнахме кждѣ с. Мав-

При Гостиваръ, Главнокомандующия, Прѣстолонаслѣдника и Князъ Кирилъ изпращатъ полка въ бой за гр. Кичево,

Изворѣтъ на Вардара при с. Врутокъ, Гостиварско.

рово. Слѣдъ малка почивка продължихме пѫтя си прѣзъ планината за с. Галичникъ.

Голѣми прѣспи лежатъ въ гората. Вървимъ единъ по единъ по горската пѫтека. Бившъ македонски учитель отъ с. Маврово ни води. Бавно и мѫчително се върви нощно врѣме изъ тия прѣспи и снѣгове. Изминахме гората, навлизаме въ голѣма хълмиста поляна. Вървимъ, нѣма край. Като че пѫтуваме изъ Сибирскитѣ снѣжни полета и долини. Кѫдѣ полунощь стигнахме въ голѣмото българско с. Галичникъ. Камбанитѣ забиха въ нощната тишина.

Улицитѣ се изпълниха съ множество народъ. Съ фенери и сърдечно „ура“ ни посрѣщнаха Галичани, като се рѫкуваха почти съ всѣки нашъ войникъ. Долината екна. Започна се голѣмо факелно шествие изъ улицитѣ. Народъ и войници се смѣсиха. Дѣцата и момитѣ отъ балконитѣ пѣяха:

„Тозъ, който падне въ бой за свобода“. . . . .

За пръвъ пѫть тѣ виждаха и приеха българска войска въ селото си. И срѣщнаха я съ трогателна сърдечность, срѣщнаха я тъй, както никѫдѣ другадѣ ние не бѣхме срѣщани.

Но и тукъ ние бѣхме само бързи гости.

Сутриньта рано бѣхме на кракъ. Черковнитѣ камбани забиха продължително въ знакъ на веселие и свобода. Бѣше недѣленъ день. Народътъ се бѣше събралъ около черковния дворъ и училището за да ни изпрати. Учителкитѣ събрали дѣцата пѣяха почти всички Ботеви пѣсни. Свещеницитѣ напустнаха литургията и заедно съ населението ни изпратиха.

Пѫтьтъ ни извива все по рида и слиза на шосето за гр. Дебъръ. Балканци прогонили сърбитѣ и очистили шосето. Слѣдъ два часа стигнахме въ Дебъръ.

Тукъ се прѣдадоха много сърби, които не желаяха да отидатъ и бѣгатъ съ остатъцитѣ отъ сръбската армия въ Албания.

Най-печално бѣше положението на плѣницитѣ-Австрийци, изоставени отъ сърбитѣ. Гладни, изпокѫсани, боси, сѫщински скелети, тѣ скитаха изъ улицитѣ и молѣха нашитѣ войници за хлѣбъ. Въ едни ханища бѣха изоставени болни австрийци, чехи, словенци и хървати на произвола на сѫдбата.

Въ Дебъръ стояхме два дни. Потеглихме за Струга по дѣсния брѣгъ на р. Черни-Дринъ. Минахме прѣзъ нѣколко балкански селца, населени съ българи турци и албанци. Много

жени питаха за сждбата на нѣкои сръбски полкове, въ които биле тѣхнитѣ мжже и синове. Вървимъ изъ хубава букова гора, на която листата сж отдавна окапали. Прѣваляме къмъ западъ. Изминахме два хълма и прѣдъ насъ блѣсна часть отъ Стружкото поле и синьото Охридско езеро. Отъ далечъ то изглежда като огромна разтопена маса сребро, толкова е силенъ блѣсъка и прѣчупването на слънчевитѣ лжчи въ синитѣ му води. На сѣверния край на езерото въ зеленината едва се показва градеца Струга. Слънцето се скрива вече задъ високитѣ снѣжни Албански планини и цѣлия западенъ хоризонтъ е обхванатъ отъ кървави огнени пламъци, които се отразяватъ върху водитѣ и отъ далечъ изглежда като че ли голѣми огньове сж запалени въ езерото.

На изтокъ едва се забѣлѣзва крайчеца на скалитѣ и хълма върху които е построенъ старопрѣстолния гр. Охридъ.

Бѣхме живи да видимъ най-южния кжтъ на нашата прѣлѣстна родина!

Охридъ и Монастиря Св. Наумъ.

5 февруарий 1916 г.

Топла и мегка зима прѣкарахме въ Албания. Врѣмето се вече стопли. Напущаме Струга. Вървимъ по шосето за Охридъ. То извива все покрай езерото, а отъ другата страна се простиратъ нивя и блата, обрасли съ тръстика и сазъ. Синкавитѣ води на Охридското езеро се вълнуватъ и плискатъ по ниския и равенъ брѣгъ. Безброй патици, чайки и рибари плуватъ по широката площь на езерото, гуркатъ се и се радватъ на топлото слънце. Отъ далечъ се забѣлѣзва старата полуразвалена крѣпость на Самуила, кацнала на стръмния хълмъ. Стигнахме въ Охридъ.

Минаватъ столѣтия и години, смѣня се робство слѣдъ робство, а тѣзи паметници на древно величие стоятъ. И днесъ вие оставате очудени и възхитени не отъ тѣхната гиздавость и изящность, а отъ тѣхната твърдость, сжщо като българския духъ, който прѣзъ вѣковетѣ се е запазилъ тукъ твърдъ, гранитенъ и непоколебимъ.

Днитѣ прѣкарани въ Охридъ ще стоятъ като свѣтла ивица въ нашитѣ войнишки спомени. И даже, когато войната се забрави, когато тя стане една далечна история, ние нико-

гажъ нѣма да забравимъ прѣживенитѣ тамъ чувства и ония дивни и чудни картини, съ които природата е тъй щедро надарила Охридъ и околностьта му.

Кой отъ насъ нѣма да си спомня за тихитѣ сини и кристални води на езерото, или за буйнитѣ му и шумящи вълни, които плѣскатъ о скалитѣ и се разбиватъ на хиляди и хиляди блѣскави капчици. Кой ще забрави, какъ вечерь слънцето се спуска задъ високитѣ албански планини и чукари, какъ то изпраща послѣднитѣ си пурпурни лжчи, които освѣтляватъ върховетѣ на планината и запалватъ хоризонта?

Планинитѣ се отразяватъ близко до брѣга на езерото и праватъ цѣлото крайбрѣжие тъмно-синьо. На изтокъ по политѣ на Галичица, по цѣлия брѣгъ на езерото се очъртава тънка сребърна ивица и зловѣщитѣ силуети на дърветата изглеждатъ като привидѣния. Кой ще забрави ония тихи вечери, когато луната разлива своитѣ сребристи и топли лжчи по гладката площь на езерото и освѣтява широко-широко водитѣ му, а ние кацнали на скалитѣ при малката църквичка, гледаме съ опиянение и възторгъ, какъ, лодката шумоли долу и веслата плѣскатъ въ водата . . . . . .

Никога, никога, нѣма да забравимъ Охрида старъ . . . . . .

4 мартъ 1916 г.

Нашата дружина заминава на позиция и охрана на гръцката граница при Монастиря Св. Наумъ и Подградецъ. Напущаме Охридъ и вървимъ по източния брѣгъ на езерото. Стигнахме малкото бѣдно рибарско селце Пехчане. Жителитѣ му, добри и прости българи, се занимаватъ изключително съ риболовство.

Поехме слѣдъ това стръмната пжтека по политѣ на Галичица планина за Монастиря Св. Наумъ. Пжтьтъ ни върви надъ стръмнитѣ езерни скали. Околнитѣ джбове, орѣхи и скали се оглеждатъ въ тихитѣ ясни и синкави води на езерото. Слънцето спрѣно на едно мѣсто трепти и се отразява въ дъното му. Хладенъ лъхъ повѣва отъ езерото и изпълва морнитѣ ни гжрди. Навлизаме въ Монастирската долина, цѣла потънала и обрасла въ зеленина. Тополитѣ и трепетликитѣ, наредени въ стройни редове образуватъ монастирската алея. Върбитѣ си навели тжжно главитѣ надъ малкото езерце, сѣкашъ си шепнатъ таинствено за прѣживѣнитѣ и видѣнитѣ

Монастиря Св. Наумъ на Охридското езеро.

кървави борби въ светата обитель. Върху високитѣ скали на най-южния брѣгъ на езерото гордо се издигатъ бѣлитѣ каменни стѣни и сгради на Св. Наумъ, обрасли съ зеленъ

бръшлянъ и кжпини. До тѣхъ стърчатъ вѣчно зелени кипариси. Въ тия чертози е живѣлъ прѣди хилядо години бѣловласия старецъ Св. Наумъ. Отъ тукъ той е училъ българската младежь на славянско четмо и писмо.

Дружината ни зае позиция между монастиря св. Наумъ и Подградецъ и се започна укрѣпяването на новата ни граница. Третя дружина се измѣсти въ дѣсно отъ насъ и охраняваше височинитѣ по Суха Планина. Първа дружина зае града Елбасанъ, а роти отъ IV дружина заеха пространството между Кюксъ и Подградецъ.

16 май 1916 год.

Слънцето бавно се спуска задъ високитѣ албански планини. Послѣднитѣ му пурпурни лжчи, позлатяватъ покрива и кубетата на монастиря. Часть отъ кървавото небо се оглежда въ водата и й придава кървавъ цвѣтъ, като че ли огньове сж запалени въ езерото. Планинитѣ потъмнѣха и очъртанията имъ станаха странни. Тъмнина падна по нискитѣ мѣста на долината. Трѣбва да се върви. Тази вечерь нашия взводъ е на охрана близо до пжтя, който води за Корча. Взводътъ бѣше вече готовъ. Тръгнахме изъ гората. Тукъ-тамѣ по постоветѣ заблѣщукаха огньове. Отминаваме единъ постъ, заминаваме други, ето и нашето мѣсто. Близо до насъ имаше трима войника на постъ, усилихме ги съ още трима. Понататъкъ имаше още постове, усилихме и тѣхъ. Останалитѣ се прибрахме подъ единъ голѣмъ старъ джбъ. Накладохме буенъ огънь.

— Тази нощь нѣма да се спи, каза старшиятъ. Има свѣдѣния, че сърбитѣ сж дошли кждѣ с. Звѣзда и скоро щѣли да заематъ гръцкитѣ гранични постове. Всѣки трѣбва да бжде буденъ и на поста си, да не ни изненадатъ.

— Отъ кога не сме ги виждали, горкитѣ, какъ ли прѣкараха зимата на островъ Корфу. Тамъ трѣбва да е топло, каза младшия Досю.

— Абе, кждѣ е това Корфу? запита единъ наивно.

— Да ти кажа ли, се обади даскала. Корфу е островъ въ морето. На Корфу се намира кралтъ, министритѣ и останалитѣ отъ войската имъ. Тамъ е спорната земя, за която тѣ претендираха въ оная — съюзническата война и отидоха да си я взематъ. Взеха я и идатъ сега прѣзъ Гърция да си взематъ и безспорната. Разбра ли?

— Ами завчера гръцки войници, като бѣхме на тѣхния постъ, казваха, че почнали вѣстникъ да издаватъ въ Солунъ и знаете ли какъ го нарекли?

— Какъ? . . .

— Кръстили го „Велика Сърбия“.

— Брей да му се не види, Велика Сърбия, а? Я гледай!

— А че то, лудостьта не ходи по гората, тя хората обикаля! каза авторитетно младшия Досю.

— Я, оставете сърбитѣ, ами патраула да обиколи постоветѣ, врѣме е вече. Ако нѣщо сѫ забѣлѣзали, донесете, каза старшия.

Момчетата тръгнаха по пѫтеката и се изгубиха въ тъмнината.

— Трѣбва да сѫ стигнали поста, каза близко-стоящия до мене.

Мадемовъ, единъ късичекъ и набитъ солдатинъ, съ вирнати мустаци на горѣ, извади новата чемширова табакера, която той самъ си направи и украси съ разни кученца и лъвчета за споменъ отъ войната, сви си една цигара и запуши. А тютюнътъ бѣше вече рѣдкость ѝ момчетата бързо оградиха щастливия притежатель на тази неизказано голѣма цѣнность.

— Дай да си направя една тъничка цигара. Утрѣ ще ти я върна, каза Михо.

— А бе ти тъничка, оня тъничка, ами на мене какво ще остане? Не може. Нали видишъ, че нѣма отъ гдѣ да се купи.

— Ти тази вечерь ще услужишъ, а пъкъ азъ утрѣ ще намѣря тютюнь и ще ти го върна.

— А ха, отъ гдѣ ще намѣришъ. Ще отидешъ въ града да го купишъ, нали? — Ще дамъ една цигара, ама ще я изпушите всички, иначе по отдѣлно да си привите цигари не давамъ. И той взе че сви една дебела цигара, запали я и даде на близкостоящия до него. Този смукна два пѫти и я подаде на съсѣда си. Така цигарата обиколи всички пушачи и тѣ жадно, жадно смучаха отъ нея.

— Утрѣ пакъ ще ви дамъ една цигара.

— Да си живъ на баба си, каза единъ.

. . . . . .

Момчетата отъ постоветѣ се прибраха, при насъ, налѣгаха подъ сѣнката на стария дѫбъ и скоро захъркаха.

На Суха-Горица.

12 юли 1916 г.

На най-южната часть на Охридското езеро сме. Хе тамъ, горѣ задъ чемшировата и джбова гора въ подножието на

На позиция на в. Сухъ-Горица — 2100 м.

голия и покритъ съ снѣгъ върхъ Суха-Гора. Тритѣ дружини отъ полка сѫ тамъ, работятъ пѫть, окопи и охранватъ границата. Тамъ нѣма нито едно дърво, нито пъкъ вода. За

Галичица планина. — Къмъ позицията — (на 2150 м. надъ морското равнище).

върха заминаха и двата взвода отъ нашата рота, а останалитѣ два взвода се настаниха на палатки въ подножието на върха. Лѣто е, а снѣговетѣ още покриватъ часть отъ в. Суха-Гора. Качишъ ли се на върха, погледнешъ на горѣ, ще видишъ близко звѣздитѣ; погледнешъ ли на изтокъ, ще видишъ долу тихитѣ и гладки води на Прѣспанското езеро, а на западъ — синитѣ води на Охридското езеро; на югъ — широкото и равно поле на Корча, прѣкрасната и златна Корча на Албанцитѣ. На сѣверъ се бѣлѣе старо-прѣстолния градъ Охридъ.

Нашитѣ палатки наредихме въ подножието на Суха-Гора, при два бистри като кристалъ извори. Покрихме ги съ зелени чемширови клоне, за да ни пазятъ сѣнка и да не ни забѣлѣжатъ отъ неприятелскитѣ аероплани. Нашитѣ момчета сѫ майстори. Кѫдѣто и да отидемъ веднага се приспособяваме бързо къмъ околната природа и мѣстность. Още на другия день момчетата не харесаха изворитѣ и започнаха да копаятъ за да събератъ водата въ единъ общъ изворъ. Събраха водата и обградиха извора съ камъне, покриха го съ зелени чемширови клонѣ, направиха отъ зелена дѫбова кора чучуръ и чешмата бѣше готова. Направиха отъ кемàнче сѫдъ за пиене вода и той започна да обикаля отъ рѫка въ рѫка, отъ уста въ уста.

— Ехъ, че сладко се пие отъ цигулка!

— Дай една цигулка вода бе!...

И цигулката почти не спираше. Тя се прочу не само въ нашата рота, но и въ другитѣ.

Много момчета си направиха отъ чемширъ лъжици, табакери за тютюнъ, цигарета съ разни окраски по тѣхъ. Единъ построи и цѣла работилница, набави си необходимитѣ инструменти и започна да работи и изпълнява разни порѫчки.

Всѣки десеть дни се смѣняха взодоветѣ отъ ротата, които бѣха въ охрана на в. Суха-гори. Дойде и нашия редъ и ние заминахме за върха. Тукъ е другъ Господъ. Нѣма хубавия изворъ, а снѣгъ топѣхме за вода. Нѣма гора, а остри рѫбати почернѣли скали и камъне. Нощно врѣме студъ и мъгли. И ние не спѣхме нощѣ, за да не простинемъ, ами обикаляхме около палаткитѣ за да се топлимъ. Щомъ изгрѣе слънцето, сгушваме се въ палаткитѣ и спимъ до обѣдъ. Така деньтъ правѣхме на нощь, а нощьта на день.

Настжпление къмъ Гръцка Македония.

17 августъ 1916 год.

Полкътъ охраняваше цѣли деветъ мѣсеца край гръцката и албанска граница — отъ височинитѣ на югъ отъ Подградецъ до Прѣспанското езеро.

Въ началото на августъ къмъ нашия участъкъ се забѣлѣзваха вече сръбски части, които задъ гръцкитѣ гранични постове се окопаваха и бранѣха лѣвия флангъ на Сараевата армия.

До като на нашия лѣвъ флангъ той започна офанзивата си и се мжчеше да разбие нашитѣ части и да ги отхвърли къмъ Струмица и нашата стара граница, то на дѣсния ни флангъ той почти пасуваше.

Въ срѣдата на м. августъ I дружина отъ полка зае границата отъ Подградецъ до Прѣспанското езеро съ рѣдки постове, а останалитѣ три дружини отъ полка се групираха и прибраха при с. Лѣсковецъ до самото Прѣспанско езеро, близо до шосето Рѣсенъ — Корча.

Дружинитѣ се разположиха на зелената поляна, отврѣдъ заобиколена съ гористи височини. Тукъ очаквахме нѣкакво назначение да ни се даде. Агенция „Войникъ“ започна да циркулира. Когато имаше важни дѣйствия да ставатъ тя бързо пускаше разни „слухо-грами“.

Младия безъ мустаки „гледачъ“ Доню отъ нашата рота на нѣколко пжти вече хвърляше и нареждаше бобчета и се мжчеше да познае на кждѣ ще вървимъ. Той се прочу и въ другитѣ роти като добъръ познавачъ и гадатель. Ето защо въ деня, когато се очакваше да тръгнемъ, се бѣха събрали около палатката му подъ зеленитѣ и клонести дървета много любопитни, които искаха да узнаятъ отъ Доня, на кждѣ ще му сочатъ бобчетата. И безъ да чака по вече покана отъ другаритѣ си, той извади отъ пазвата си вързаната малка торбичка съ червени и желти бобчета, и почна да ги нарежда и групира. Нареждането на бобчетата се завърши и Доню обяви на всеуслишание:

— Другари, прѣдстои ни пжть къмъ Корча. Изъ пжтя си до едно мѣсто нѣма да срѣщнемъ прѣгради, но по нататъкъ ще има малко зоръ. Ще има да се разболѣятъ нѣкои и други момчета, ето това бобче показва болесть, но болестьта

ще бжде малко и лека. На бързо ще минемъ припятствието и свободно ще вървимъ на вжтрѣ. Момчетата се пръснаха

Слѣдъ малко отсѣчената команда „Строй се!“ събра всички войници въ едно грамадно каре. Значи, наистина прѣдстои нѣщо важно. Ние ще настжпаме — това е явно, но накждѣ? Какво ни прѣдстои, какъ ще се разправяме съ разноцвѣтнитѣ пълчищи на генералъ Сарай, това никой незнае и не може каза.

— Да кажатъ, че ще ни уволнятъ, за да си идемъ у дома, ще ги гонимъ до Солунъ! Само да се свърши тая работа, че ни умръзна да стоимъ на едно мѣсто, шепнатъ тукъ тамъ.

Всички съ събраха около командиря на полка и той съ развълнуванъ гласъ ни съобщи, че неприятельтъ ни напада, и иска да ни смаже и прѣгази родината ни. Ние трѣбва да го контра—атакуваме, да го изгонимъ и изпратимъ, отъ гдѣто е дошелъ за да се свърши войната за насъ.

Да бждемъ готови за бой! Да бждемъ готови за нови върховни усилия!

Момчетата се разотидоха по палаткитѣ си. Въ душата на всѣкиго се загнѣзди пакъ тревожно чувство. Какво ще стане, кога ще ги нападнемъ? Какъ ще минемъ гръцкитѣ постове, да ли ще се съпротивятъ гърцитѣ, или ще ни пуснатъ да минемъ? Какъ ще ни посрѣщнатъ сърбитѣ, дали иматъ голѣми сили срѣщу насъ или пазятъ съ слаби части? Пакъ ще се лѣе кръвь, ранени, убити, пжтища, тичане, ставане, тежка раница, безсъни нощи. Всички страдания, които прѣживѣхме прѣзъ Сърбия ни се изпрѣчиха прѣдъ очитѣ. Настана оживление въ лагера. Всѣки бързаше да се приготви за пжть и бой; започна пакъ изхвърлянето на разнитѣ непотрѣбни вѣщи изъ раницитѣ.

Мръкна се. Настана затишие изъ лагера. Много отъ момчетата налѣгаха по зелената морава да почиватъ и поспатъ. Луната се показа отъ къмъ Прѣспанското езеро и разливаше лжчитѣ си по гладкитѣ и тихи води на езерото. Чакаше се заповѣдь за настжпление. Прѣди полунощь всички бѣхме на кракъ и тръгнахме къмъ гръцката Македония по пжтя Рѣсенъ—Корча. Вървимъ край Прѣспанското езеро. На петия километъръ отъ пжтя ние забѣлѣзахме единъ взводъ кавалеристи въ дѣсно отъ шосето, които охранваха дефилето. Колоната се движи бавно и лѣниво и едва се за-

бѣлѣзва при лунното освѣтление прѣзъ облацитѣ прахъ, които се дигаха отъ нея.

Пѫтувахме въ боенъ редъ съ патраули, челна колона и странични патраули за прикритие и за разузнаване.

Ето и границата. Нѣколко гранични гръцки войници ни изглеждатъ съ недоумѣние и се чудятъ, каква е тази работа. Тѣ не указаха никакво съпротивление, колоната си продължава пѫтя, а тѣ останаха да си пазятъ границата. Нека я пазятъ отъ албанскитѣ контрабандисти. Ние не сме лоши хора. Отиваме и за тѣхно добро, — да ги отървемъ отъ неканенитѣ гости, които сѫ окупирали земята имъ.

Минаваме нѣколко бѣдни български селца. Наближава да съмне. Два ескадрона кавалерия отъ 7 коненъ полкъ ни стигнаха и заминаха напрѣдъ да разузнаятъ неприятеля.

Конетѣ силно пръхтятъ, наострили ушци и бѣгатъ тръсъ по шосето, което лѫкатуши край малкото Прѣспанско езеро. Колоната уморена за сънь, бавно и лѣниво се движи къмъ върха Иванъ и изхода на дефилето за с. Звѣзда. Близо до едно селце починахме. Раздадоха на бързо хлѣбъ и напълнихме матаритѣ съ вода.

Разездитѣ се връщатъ и донасятъ, че противникътъ скритъ задъ скалитѣ на върха Звѣзда и изхода на дефилето, ни причаква. Прѣдната колона се развърна въ бойна верига. Изпрати се пета рота въ лѣво покрай Прѣспанското езеро. Патраулитѣ тръгнаха напрѣдъ и се пръснаха да отгледатъ мѣстата.

Надъ главитѣ ни зашумя аеропланъ. Нѣкои отъ момчетата се уплашиха и очакваха да пусне бомба. Започна споръ:

— Нашъ е, казватъ едни, не се бойте!

— Не, французки е, залегнете, ей сега ще изтърси нѣколко бомби.

Аеропланътъ хвърчеше високо; той замина напрѣдъ и по това узнахме, че е нашъ.

Патраулитѣ вече наближили и сърбитѣ откриха рѣдки вистрѣли по тѣхъ. Завърза се бой между нашитѣ прѣдни части и сърбитѣ. За да не се даватъ излишни жертви отъ пѣхотинцитѣ, началника на отряда заповѣда планинската артилерия да стрѣля по окопитѣ на сърбитѣ. Батареята заеопозиция на шосето и започна да обстрѣлва сърбитѣ, които въ това врѣме се спотайваха задъ скалитѣ и не стрѣляха.

Рѣдката верига настжпи за да ги атакува и прогони. Щомъ забѣлѣзаха веригата, че настжпва пакъ откриха огънь. Нашитѣ откриха и тѣ пушеченъ огънь. Орждието сипѣше снарядъ слѣдъ снарядъ върху главитѣ имъ. Тѣ разбраха че не ще могатъ да устоятъ срѣщу нашата сила и бързо напуснаха позициитѣ си. Нашата рота тръгна къмъ върха Иванъ за да го обходи и изгони неприятелскитѣ постове. Върхътъ Иванъ е грамаденъ връхъ 2.200 м. високъ.

Пжтувахме по билото половинъ день и цѣла нощь. Изморени и капнали за сънъ едва се движимъ отъ скала на скала. безъ пжть. Едва на разсъмване се изкачихме на върха.

Отъ върха ясно се забѣлѣзватъ всички села пръснати и разположени въ Корченското плодородно поле. На западъ се бѣлѣятъ Корченскитѣ блата, а подъ върха на изтокъ, лжкатуши и се изгубва въ планината шосето, което води отъ Леринъ за Корча. Починахме малко и поехме за да слѣземъ за шосето Корча—Леринъ.

Кавалерията дѣйствуваше по полето прѣдъ насъ и чистѣше сръбскитѣ постове и групи пръснати по селата и пжтищата.

Тѣ уплашени избѣгаха по направление къмъ Леринъ. Полкътъ продължи своето настжпление и при селата Руля и Брѣзница се събра. Дружинитѣ охраняваха дѣсния флангъ на нашата дивизия, която настжпаше срѣщу планината Чеганъ, и заеха позиции по пжтищата: Леринъ—Костуръ и Костуръ—Корча.

Съ отряда на подполковникъ Кабакчиевъ,

августъ 1916 год.

Получи се извѣстие, че сърбитѣ отстжпили кждѣ гр. Костуръ и с. Влахи-Клисура. На 5 рота отъ полка, която отъ по-послѣ бѣ причислена къмъ I дружина, заедно съ два ескадрона отъ 7 коненъ полкъ, бѣше заповѣдано да заематъ височинитѣ при гр. Костуръ и с. Влахи-Клисура и прогонятъ сърбитѣ. Тръгнахме. Деньтъ е горещъ и слънцето спрѣно на едно мѣсто обилно излива лжчи, които парятъ и трептятъ по полето. Слѣдъ насъ върви кавалерията. Конетѣ пръхтятъ и съ наведени глави отъ горещината, потънали въ прахъ и

поть, ни отминаватъ. Минаваме прѣзъ нѣколко села. Населението е чисто българско и ни посрѣща съ страхъ и трепетъ. Страхъ ги е отъ гърцитѣ. Въ с. Зервене срѣщнахме единъ старецъ побѣлялъ отъ мжки и тегла. Той съ просълзени очи ни разказа за участьта на тѣхния свещеникъ, който билъ изтезаванъ отъ гърцитѣ и умрѣлъ въ страшни мжки. Свещеникътъ често казвалъ на паството си: „Тамъ, гдѣто зализа слънцето, отъ тамъ ще дойдатъ българитѣ. И когато тѣ дойдатъ, доведете ги на гробището и нека български войникъ стжпи на моя гробъ—тогава ще започне да се разлага тѣлото ми.“ Такъвъ билъ завѣта на свещеника. Старецътъ заплака.

И дѣйствително ние дойдохме отъ къмъ западъ, отъ къмъ Корча. Изъ Костурскитѣ села прави впечатление, че тамошнитѣ македонци говорятъ по-чисто български, отъ колкото прилѣпскитѣ и битолскитѣ селяни. Тѣ иматъ добрѣ уредени училища, строени повечето отъ родолюбци българи, емигранти изъ Америка. Сега училищата и църквитѣ сж обсебени отъ гърцитѣ. Наближаваме гр. Костуръ. Отъ далечъ блѣсти Костурското езеро. То не е тъй голѣмо и величествено, както Охридското и Прѣспанско езера. Изъ пжтя срѣщаме много селяни и селянки, които се връщатъ отъ пазарь.

— Какво има въ Костуръ? ги запитватъ нашитѣ момчета.

— Все харно, нѣма сърби, има само гръцки войници и полиция, гледайте и тѣхъ да изпждите.

— Защо? питаме ги. Не сте ли добрѣ съ тѣхъ?

— Не. По-харно да си е българско, наше.

— На добъръ пжть, се обаждатъ други, Господъ да ви чува вси да се върнете живи и здрави на ваша кукя.

Стигнахме край лозята на гр. Костуръ. Тукъ остана едната полурота на охрана, а другата—заедно съ кавалерията продължи за с. Влахи-Клисура. Заехме селото безъ да срѣщнемъ съпротива. Сърбитѣ избѣгали прѣди два дни. Разположихме се край селото на бивакъ. Другата полурота заедно съ единъ взводъ кавалеристи охраняватъ височинитѣ юго-източно отъ гр. Костуръ. Останалитѣ роти отъ I дружина, заедно съ 14 полурота, два картечни взвода и двѣ планински орждия, охраняватъ цѣлия нашъ дѣсенъ флангъ начиная отъ с. Звѣзда—гр. Костуръ до с. Влахи-Клисура. Цѣлия този отрядъ е подъ командуването на *подполковникъ Кабакчиевъ.*

Недѣля е. Деньтъ се раждаше въ кървава заря.

Черковнитѣ камбани на с. Влахи-Клисура забиха бавно и тържествено. Звуковетѣ се разливатъ на широко изъ въздуха и, както слънчевитѣ лжчи, се пръскатъ по широкитѣ поля.

Селото се пробуждаше.

На сѣверъ надъ Островското езеро, което лжщи като огледало, непрѣкжснатото бумтене на невидимитѣ орждия, скрити въ планината, разтръсваше земята. Шрапнелитѣ кръстосватъ отъ едната и другата страни, пукатъ се и тѣхнитѣ димени облачета скоро изчезватъ.

Тамъ сж тритѣ дружини отъ полка, тамъ сж нашитѣ братя, които се биятъ денонощно за да взематъ върховетѣ по Чиганъ планина.

Прѣзъ тѣзи дни нищо особено не се случи на нашия флангъ, освѣнъ геройския подвигъ на петнадесетъ доброволци отъ 5 полурота и нѣколко кавалеристи, които отидоха и атакуваха сръбскитѣ кавалерийски постове при с. с. Лжгадина и Емборе. Изгониха ги и се завърнаха благополучно. Близо двѣ седмици охранявахме дѣсния флангъ, не обезпокоявани отъ неприятеля. Неутралитетътъ, който пазеше Гърция, не ни позволяваше да вземемъ крайни мѣрки по отношение на шпионажа. Мѣстнитѣ гърци, гъркомани и куцо-власи въ с. Влахи-Клисура, които минаваха постоветѣ и отиваха ужъ по търговия, въ сжщность донасяха на сърбитѣ за нашето разположение, за силитѣ ни и пр. Неприятельть отъ тѣхъ узна, че слаби части безъ артилерия и картечници охраняватъ фланга и рѣши да ни нападне. Срѣщу насъ бѣха около 2 полка пѣхота (руси, французи и сърби), части отъ кавалерия, планинска и полска артилерия. Полето около с. с. Емборе и Джбене бѣ побѣлѣло отъ неприятелскитѣ палатки. Щомъ ги забѣлѣзахме, че сж толкова много, по заповѣдь двата взвода и ескадрона се оттеглихме сѣверно по височинитѣ надъ с. Влахи-Клисура.

Мъгла покриваше високия голъ и каменисть върхъ „Върбица". Неприятельтъ не обезпокояванъ отъ никого, мина прѣзъ с. Влахи-Клисура въ колони.

На другия день прѣдъ нашитѣ очи той постави при църквичката на селото планинска батарея и пѣхотата му тръгна въ три колони: една ни обхожда въ дѣсно при с. Мокрене, друга—въ лѣво при с. Загоричене, а трета—настжпи въ ве-

рига срѣщу върха Върбица. Момчетата откриха огънь срѣщу настжпающитѣ вериги. Тѣхната артилерия: полска и планинска, откри батарейно силенъ артилерийски огънь по нашитѣ позиции. Получи се заповѣдь да отстжпимъ до главнитѣ наши сили, до отбранителната линия въ дѣсно отъ в. „Вичъ“ при с. Вишини.

Прѣзъ нощьта въ най-голѣма буря, дъждъ и свѣткавици, които ни освѣтяваха пжтя, отстжпихме прѣзъ с. Прокопанъ за в. Вичъ. Дъждътъ ни измжчи ужасно много. На разсъмване прѣвалихме в. Вичъ и стигнахме въ с. Вишини. Накладохме буйни огньове срѣдъ селото и се изсушихме. Поехме пакъ височинитѣ и се остановихме на позиция надъ с. Вишини.

Слѣдъ два дни пакъ отстжпихме, поради общото измѣстване на цѣлия дѣсенъ флангъ. Останалитѣ роти отъ I-а дружина отстжпили по-рано и ние ги слѣдвахме. По срѣдъ нощь стигнахме капнали отъ умора въ с. Руля. Съобщиха ни, че отряда се изтеглилъ къмъ с. Звѣзда. Слѣдъ голѣма почивка прѣзъ нощьта потеглихме изъ планинския пжть за с. Звѣзда покрай Прѣспанското езеро.

20 септември 1916 год

Надъ с. Звѣзда въ подножието на исполинския в. Иванъ починахме нѣколко дни. Слѣдъ това отряда получава заповѣдь отъ Армията да се яви като чета въ тила на неприятеля и разбърка плана му. Той въ това врѣме се мжчеше съ голѣми сили да вземе гр. Рѣсенъ и да си осигури пжтя за Охридъ и Битоля. Потеглихме на разсъмване. Ситенъ дъждъ вали, цапаме изъ локвитѣ и кальта. Стигнахме до малкото Прѣспанско езеро. Тъмни оловени облаци покриватъ небето. Черни врани летятъ слѣдъ колоната. Полето е пусто и почернѣло. Орачитѣ изоставили тукъ-тамѣ заоранитѣ ниви. Изплашени, тѣ се прибрали по домоветѣ си. Вървимъ тихо. Патраулитѣ пръснати въ лѣво и дѣсно бързатъ да огледатъ мѣстата. Подъ насъ между скалитѣ клокочатъ и шумятъ голѣмитѣ извори на Прѣспанското езеро. Вървимъ по скалитѣ на Гурбетъ-Планина. Нѣма никакъвъ пжть. Отъ скала на скала наближаваме с. с. Руля и Брѣзница. Слънцето се усмихна между разкжсанитѣ отъ бѣломорския вѣтъръ облаци. Отъ височинитѣ патраулитѣ забѣлѣзаха

французкия бивакъ, разположенъ при воденицата въ зеленитѣ ливади. На насъ сѫ познати тия мѣста, защото нѣколко пѫти ги вече минаваме. Разпрѣдѣлиха се ротитѣ и заеха участъкъ на дѣйствие. Въ лѣво отъ насъ се води жестокъ бой, сѫщо и прѣдъ насъ. Неприятельтъ усилено напира да скѫса нашата линия за да завладѣе гр. Рѣсенъ. Французкитѣ постове охраняватъ шосето Брѣзница—Смърдешъ. Трѣбваше да се прогонятъ и разбиятъ. Дружината настѫпи и зае височинитѣ западно отъ с. Руля и Брѣзница. По шосето се завърза бой съ французкитѣ прѣдни части. Трета рота, която дѣйствуваше по шосето, ги разби и обърна въ бѣгство. Тѣ оставиха цѣлия си бивакъ въ наши рѫцѣ. Дружината завладѣ шосето Леринъ—Костуръ и прогони французитѣ задъ планината Лисичъ. Заехме височинитѣ по планината.

На другия день получихме заповѣдь да отстѫпимъ кѫдѣ Прѣспанското езеро. Вѣроятно нашитѣ сѫ отстѫпили въ лѣво кѫдѣ планината Чиганъ и положението ни, като четнически отрядъ е опасно: рискуваме да попаднемъ въ плѣнъ. Отстѫпихме между Прѣспанското езеро и Перистеръ планина и заминахме като армейски резервъ за с. Буфъ, южно отъ гр. Битоля. Въ врѣме на това настѫпление нашиятъ отрядъ успѣ да се яви въ тила на французкитѣ полкове, които съ безбройни атаки се мѫчеха да завладѣятъ пѫтьтъ между Прѣспанското езеро и Перистеръ за да заематъ гр. Рѣсенъ. Обаче появяването на нашия отрядъ разбърка смѣткитѣ имъ и ги смути.

Когато полкътъ отстѫпи на Кеналскитѣ позиции, нашия отрядъ замина въ лѣво отъ завоя на р. Черна за да подкрѣпи нашитѣ части които изнемогваха подъ силнитѣ и бѣсни атаки на сърби и французи при новитѣ си позиции срѣщу в. Каймакчаланъ.

Октомври 1916 год.

Вървимъ по шосето Битоля—с. Градешница. Тиха лунна нощь. Не се чуватъ вече топовнитѣ гърмежи. Затишие. Неприятельтъ се готви за нови нападения. Върхътъ „Каймакчаланъ“ бѣше отстѫпенъ отъ нашитѣ и неприятельтъ се настаняваше въ политѣ на върха. Стигнахме при с. Градешница и помогнахме на 43 полкъ. Смѣнихме го отъ линията и работихме да се доукрѣпи новата позиция. Слѣдъ нѣколко

дни сѫщия полкъ отново си зае позицията, а нашиятъ отрядъ замина на помощь на 49 резервенъ полкъ. Тукъ сърбитѣ бѣха вече подновили атакитѣ си и се опитваха да заематъ височинитѣ: Търнава, Боровецъ и Каменецъ, които храбро се защищаваха отъ „чичовцитѣ". Прѣзъ нощьта наближихме височинитѣ. Неприятельтъ стрѣляше съ пушеченъ и картеченъ огънь. На групи се измъкнахме задъ дебелитѣ борови дървета. Ротитѣ заеха мѣстата си. Смѣниха дружината отъ 49 полкъ. Позицията още не бѣше добрѣ укрѣпена. Почна усилена работа. Окопитѣ се усъвършенствуваха, направиха се дълбоки закрития и землянки задъ скатоветѣ на височинитѣ Търнава и Душегубка (Боровецъ). По тия височини неприятельтъ често хвърляше съ хиляди гранати отъ разнокалибренитѣ си орѫдия. Нѣколко дни подъ редъ пѣхотата отъ подбрани сръбски полкове настѫпа прѣзъ различно врѣме на деня, но всичкитѣ ѝ атаки бѣха отбити и сърбитѣ се връщаха разочаровани. Картечницитѣ и минохвъргачкитѣ бѣха въ дѣйствие почти цѣла нощь, хвърлятъ и разсипватъ брустверитѣ на окопитѣ ни, не ни позволяватъ да работимъ и да изнесемъ убититѣ и раненитѣ изъ окопитѣ. Тукъ раниха началника на отряда ни *подполковникъ Кабакчиевъ*. Най-паметенъ день отъ защитата на тия височини ще остане деньтъ 14 октомври. Деньтъ бѣше хубавъ и ясенъ. Въ такова врѣме сърбитѣ винаги нападаха.

Рано сутриньта откриха силенъ артилерийски огънь. Нашата артилерия мълчеше, — по-слаба бѣше. Настѫпи пѣхотата имъ, но нашитѣ момчета ги отбиха съ бомби и картеченъ огънь. Нищо не постигнаха. Кѫдѣ надвечерь артилерията пакъ почна да обстрѣлва позициитѣ ни. Обстрѣлваше издадената часть на гората съ запалителни снаряди. Сухитѣ листа и клончета отъ бороветѣ пламнаха като барутъ. Червени огнени езици обхванаха боровата гора. Гѫстъ черъ димъ се разтилаше по цѣлата височина прѣдъ окопитѣ. Още малко и пожара ще обхване и окопитѣ. Артилерията спрѣ. Момчетата бързо изкочиха отъ прѣднитѣ окопи и резерва и съ търнокопи, брадви, кирки и лопати успѣха да прѣсѣкатъ пѫтя на пожара къмъ окопитѣ. Засипаха голѣма часть съ пръсть и огъня се ограничи. Противникътъ цѣлѣше да запали гората, че и насъ, но не успѣ. Прѣзъ цѣлата нощь и деня гората димѣше безъ да се забѣлѣзва нѣ-

какъвъ огънь. И прѣзъ тази нощь атакитѣ имъ бѣха отбити. За нѣколко дни настжпи затишие. Отъ врѣме на врѣме неприятельтъ обстрѣлваше съ тежката си и дългобойна артилерия позициитѣ и землянкитѣ ни, но това ние го смѣтахме, че е затишие. Когато хвърлятъ повече отъ двѣстѣ гранати срѣщу позицията ни, тогава казваме, че има рѣдъкъ артилерийски огънь. А когато изхвърля батарейно съ разнокалибърнитѣ си орждия съ хиляди и хиляди гранати и обсипе и запали позициитѣ ни, тогава казваме че неприятельтъ бие грамаднитѣ барабани т. е. че има барабаненъ огънь.

Продължавахме да работимъ усилено дълбоки скривалища и землянки за защита отъ тежкитѣ и голѣми снаряди. При насъ изпратиха германски технически части: пионери и картечни отдѣления. За пръвъ пжть нашитѣ войници отъ отряда общуваха и другаруваха съ съюзницитѣ германци. Туку-що привършихме хубавитѣ и дълбоки землянки дойде заповѣдь да ни смѣни свободната дружина отъ 49 полкъ. Прѣзъ вечерьта се изтеглихме тихо и слѣзохме отъ боровата гора на пжть за с. Градешница и завоя на Черна. Наближаваме с. Градешница. Неприятельтъ съ дългобойнитѣ си орждия вечерьта обстрѣлвалъ селото съ запалителни снаряди. Отъ височинитѣ забѣлѣзахме червенитѣ огнени езици които обхващатъ долнята махла на селото. Въ дѣсно се чуватъ топоветѣ кждѣ завоя на Черна. По това врѣме неприятельтъ отъ пунктъ на пунктъ се мжчеше да пробие нашата линия. Сега огъньтъ бѣше прѣхвърленъ въ дѣсно. — къмъ завоя на Черна и Кеналскитѣ позиции. Тукъ при Кеналскитѣ позиции тритѣхъ дружини отъ полка отбиваха бѣснитѣ атаки на французи и чернокожи, отстояваха на честия барабаненъ огънь на противника и запазиха родината отъ погазване и поругане. Указа се нужда отъ нашия отрядъ къмъ завоя на Черна, на помощь на третата бригада отъ дивизията ни, която изнемогваше подъ силнитѣ удари на противника и на която хората бѣха изнурени и разредени отъ многото бойове, които водиха при в. Каймакчаланъ, Пиперка и завоя на Черна. Въ една тъмна нощь нашия отрядъ се отзова при 55 полкъ, смѣни часть отъ него и зае позиция задъ чукитѣ и скалитѣ. Тукъ позицията не бѣше добрѣ организирана. Сърбитѣ, подкрѣпяни отъ французкитѣ разнокалибърни и многобройни орждия, наредени и скрити въ политѣ на Чиганъ-планина, съ

Въ завоя на Черна.

автоматични пушки, минохвъргачки, картечници настжпаха по нѣколко пжти прѣзъ деня и нощьта, но все биваха поразявани.

10 ноемврий 1916 г.

Низки хълмове и по тѣхъ разсѣяни безредно синкави скали, покрити съ лишеи и мжхъ. Около скалитѣ бурени, трънe и пожелтѣла трѣва. Върбитѣ, свели клони надъ мочорливата и тиняста почва, не шумятъ. Като че ли надъ тѣхъ смъртьта е протегнала ржка. Край тѣхъ тече мжтната и пѣнлива Черна, която отъ скали на скали влачи лѣниво водитѣ си къмъ Вардара.

Между почернѣлитѣ отъ вѣковетѣ скали, гжрди срѣщу гжрди, дѣлѣхме мегданъ съ враговетѣ. Тѣ напираха всѣки день, всѣка нощь да ни разбиятъ и заематъ завладѣното съ кръвь, тегла и мжчения. Тѣхната артилерия стрѣляше ураганно и снарядитѣ запалваха скалитѣ; черни гжсти димени облаци обхващаха и покриваха хълмоветѣ и долинитѣ. Парчета отъ желѣзо и камъкъ хвърчаха изъ въздуха, свирѣха и вияха като бѣсни кучета. Тѣ падаха при насъ, убиваха и раняваха. Редоветѣ ни се разредяватъ. Живитѣ стояхме твърдо на позициитѣ задъ скалитѣ. Ето ги черни вериги бѣсно вървятъ къмъ насъ. Съ спотаенъ джхъ стоимъ задъ скалитѣ и чакаме. Артилерията имъ бие задъ подръжкитѣ. Тѣ сж близо вече до насъ... Още малко..... Бомбитѣ сж въ ржцѣтѣ ни...

— Ура!...

— Хвърляйте бомбитѣ!..

Трѣсъкъ... картечницитѣ зловещо тракатъ. Кънти цѣлата долина. Ето ги бѣгатъ, отстжпятъ. Загърмѣха и пушкитѣ по тѣхъ. Закриха се задъ скалитѣ и окопчетата си. Отбихме ги и тоя пжть, а той не бѣше първи!

И тѣ отчаяни, че немогатъ да разбиятъ скалитѣ, задъ които се криехме, събраха много орждия срѣщу завоя И когато кървавото слънце се показа отъ изтокъ, тѣ почнаха съ барабаненъ огънъ, отъ 6 часа сутриньта до 1 часа слѣдъ обѣдъ, да хвърлятъ хиляди и хиляди гранати срѣщу скалитѣ и хълмоветѣ, които заемахме. Бумтението на орждията, трѣсъка отъ гранатитѣ, разбиването на скалитѣ, свирането на парчетата отъ желѣзо и камъкъ въ въздуха, гжстия и черенъ димъ, който покри хълма и скалитѣ, всичко това

приличаше на бумтенето и изригването на вулканъ, който съ хиляди години е събиралъ енергията си за да избухне изведнъжъ и разтръси земята. Убити и ранени падатъ, останахме малко и безъ началници. А тѣ съ още по-голѣми сили и по-многобройни вериги тръгнаха срѣщу насъ. Въ дѣсно по долината защитницитѣ останали малко не могли да отстоятъ на атакитѣ имъ, отстжпиха. Почнаха да ни обграждатъ. Помощь не иде.

Тогава за да не останемъ въ плѣнъ, съ бомби и стрѣляне съ пушкитѣ си пробихме пжть, оттеглихме се назадъ за да ги посрѣщнемъ отъ ново.

Тѣ се спрѣха на половина пжть. Чакахме ги задъ други скали, но тѣ не дойдоха. Не посмѣха.

Завари ни черна нощь.

Долината на Черна утихна. Луната късно се показа за да освѣтли съ блѣдо сияние труповетѣ на беззавѣтно загиналитѣ герои.

Тукъ паднаха за родна честь и отбрана много бѣлобради старци и млади момчета. Полкътъ, подъ чиято команда бѣхме, остана безъ командиръ, нашиятъ отрядъ — безъ началника си — *майоръ Чилингировъ,* ротитѣ безъ ротнитѣ командири, взодоветѣ безъ командиритѣ си . . . Всички загинаха.

Ще минатъ дни и години. Безкръстнитѣ гробове на плеадата борци, при Черна ще се заличатъ срѣдъ бурени и трѣва. Но споменътъ за кървавитѣ дни при завоя — ще бжде нашата вѣчна скръбь и нашата гордость. Много безименни герои паднаха тамъ, много българска кръвь обагри рѣката и долинитѣ. И нека тази кръвь бжде оная страшна прѣграда, която никой земенъ властелинъ не ще може да прѣкрачи, за да погази земята ни.

Да бжде свѣтла паметьта на падналитѣ!

† Майоръ Чилингировъ Димитъръ,
† Ооф. кандид. Стоковъ Никола, † Подпор. Лалчевъ Цоню Тодоровъ,
† Подпоручикъ Януловъ Георги.

† Подпоручикъ Черневъ Бойчо Кралевъ.

Прѣзъ в. Кръстецъ за Албания.

Страховито се изглеждатъ кѫщитѣ на село Джбовяне, построено на двата брѣга на р. Дринъ. Оттатъкъ, на лѣвия брѣгъ, сѫ сърбитѣ. Тѣ сѫ разрушили селския мость на рѣката и сега ние сме два врага, които се дебнятъ, които сѫ настръхнали единъ срѣщу други, но не могатъ да се засѣгнатъ, не могатъ да се атакуватъ. Отсрѣща никакво видимо движение на хора. Само схлупенитѣ кѫщурки поглеждатъ прѣзъ тъмни прозорци, като слѣпци — мълчаливо и тежко.

Сърбитѣ сѫ тамъ задъ зидоветѣ. Тѣ стрѣлятъ прѣзъ мазгали бойници при всѣко наше подаване, при всѣко наше открито намѣрение.

Напраздни бѣха опититѣ на пионеритѣ да построятъ моста. Сърбитѣ обстрѣлваха отъ близко разстояние съ пушеченъ огънь и не позволяваха да се почне работа. Тогава се даде заповѣдь да се разрушатъ съ артилерия крайбрѣжнитѣ кѫщи, откѫдѣто скрити стрѣляха сърбитѣ. Двѣ батареи отъ 8 и 11 артил. полкове и 3 планински орѫдия хубаво изпълниха работата си. Кѫсно слѣдъ обѣдъ, когато млъкнаха унищожителнитѣ стоманени гърла, на отсрѣщния брѣгъ се виждаха само развалини на кѫщи низко до самата земя.

Сутриньта узнахме, че неприятельтъ отстѫпилъ. Тогава пионеритѣ прострѣха по двата брѣга на Черния Дринъ дълги тополи и по този мость минахме на отсрѣщния брѣгъ.

Слѣдъ като прѣмина р. Дринъ при с. Дѫбовяне (Стружко) втората дружина отъ 23 полкъ (безъ шеста рота) и десета рота тръгна за село Вѣхчане. Пѫтьтъ завиваше прѣзъ безлюдно малко поле, изъ запустѣли безлистни лозя. Прѣзъ чернитѣ клоне на дърветата се мѣржелѣяха кѫщурки и хижи отъ с. Вѣхчане. Прѣдъ селото се тълпяха хора. Внезапно се раздаде камбаненъ звънъ — звънеше селската камбана. Радостнитѣ звукове се носѣха надъ насъ и се разливаха изъ цѣлото поле. Нѣкакво празнично примирение озари душитѣ ни, онова сладко примирение, когато уморенъ отъ продължителни усилия и грижи, се завръщашъ къмъ родната си майка. Ние пристигнахме въ селото. Тамъ ни очакваха Вѣхчанскитѣ българи. Изправени мѫже, жени и дѣца мълчаха, гледаха нѣми и неподвижни. Минута на непрѣминала уплаха ли бѣше това или познатото мълчание на българина въ радостни или печални срѣщи? Само нависналитѣ гирлянди цвѣтя надъ селската улица говорѣха за радостьта на мълчаливитѣ братя. Отведоха ни въ черковния дворъ, дѣто имаше събранъ отъ селото много хлѣбъ, много провизии. Вѣхчане и Вѣхчанки се отпуснаха полека-полека прѣдъ изморенитѣ момчета и настойчиво канѣха освободителитѣ си да останатъ поне тази нощь на гости въ селото.

Но 50 полкъ съ нѣколко батареи отдавна се биеше вече съ сърбитѣ заели старата албанска граница — Кяфасхане и въпрѣки грамаднитѣ усилия не сполучваше да ги откърти. Ние трѣбаше да бързаме и ако ще прѣзъ козя пѫтека, но

да стигнемъ въ Раица и да съ явимъ въ тила на сърбитѣ, настанени на Кяфасхане. Това бѣ едничкото срѣдство да се прогонятъ.

Слѣдъ малка почивка се отправихме за Горна Бѣлица, а отъ тамъ по стръмна зла пѫтека за в. Кръстецъ. Ние се катерѣхме по планината приведени, подпирайки се на пушкитѣ си, прѣзъ сипеи и дебели замръзнали прѣспи снѣгъ. Свечеряваше се. Слѣдъ пѫтуване прѣзъ цѣлия день приближихме върха. Тукъ причакахме да се събератъ и послѣднитѣ останали назадъ войници. Послѣ отъ върха на планината тръгнахме по билото на югъ. Пѫтьтъ ни върви прѣзъ остри каманаци надъ тъмни сипеи. Войницитѣ вече приплеснали пушки на гръбъ вървятъ съ мълчаливи усилия. Въ такава вѣтровита студена лунна нощь войницитѣ горѣ изглеждатъ като зловещи редици видѣния, които дебнатъ своя врагъ изъ непознати пусти мѣста. Водачътъ се губи нѣкѫдѣ, оглеждайки се, върви на посока. Подъ насъ сѫщински пропасти чернѣятъ като адъ. Нѣкой си изтърва пушката. Ехото отъ падането се понесе надолу изъ бездната. Той нададе викъ на злочестина и замръзна отчаенъ надъ пропастьта.

Другитѣ вървѣха съ усилия, съ мълчалива черна упоритость. Само нѣкѫдѣ набраната мѫка изблика̀ше въ далечна безгрижна шега. Една лека вълна прѣмине невидимо прѣзъ душитѣ, единъ тихъ пламъкъ озари сърцата — пламъка на надеждата.

И пакъ пѫть прѣзъ снѣжни сипеи и канари, които охраняватъ. . . Пакъ тъмнина и безимена тревога.

Нощьта вече прѣваляше. Даде се нощна почивка. Скоро войницитѣ накладоха изъ низинитѣ буйни огньове и се разположиха край тѣхъ и съ освѣтени неподвижни лица се заеха — нѣкои да догризятъ скрита кора хлѣбъ, а други да топятъ снѣгъ за чай. Хлѣбъ нѣмаше, а и какъ можеше да се донесе по този пѫть, невъзможенъ за пѫтуване даже съ коне?

Тъй прислонени до огъня прѣминахме нѣколко часа до утриньта. И пакъ тръгнахме. Ние се движехме край върховетѣ на планината къмъ село Раица, за да ударимъ отстѫпаещия отъ Струга неприятель въ флангъ. Патраулитѣ се движатъ горѣ по остритѣ скалаци, а ние вървимъ долу по запазена отъ вѣтроветѣ долина, наслана съ грамадни вѣковни букаци гниящи на земята. Тукъ вѣе усамотението на пуститѣ гори, нарушавано на врѣмени отъ шумътъ и грохота на

дивитѣ свини, които бърже прѣминаватъ и се губятъ нѣкждѣ изъ букацитѣ.

Патраулътъ донесе, че е забѣлѣзалъ неприятелски постове, но не се даде вѣра на донесението му и пакъ вървѣхме. Внезапно изъ гората изкочи тъкмо срѣщу насъ човѣкъ босъ, гологлавъ и съ окжсано облѣкло.

— Кой си ти?

— Кждѣ отивашъ?

Той разказа, че е албанецъ овчарь и е дошълъ да съобщи, че тукъ на върха има много и грамадни части сръбски войски.

Настжпи тревога въ душитѣ ни, тревогата прѣдъ боя, когато човѣкъ събира всичкитѣ си сили, всичкитѣ си упования прѣдъ смъртоносния ударъ, когато отдава живота си на слѣпия случай или на Бога.

Патраулътъ донесе, че е открилъ неприятеля. Въ това врѣме пушки пропукаха горѣ по върха. Даде се бърза заповѣдь: 8 рота да заеме позиция по долината, а 5, 7 и 10 роти бързо да се изкачатъ и заематъ върха.

Прѣзъ непроходими гори и скалаци ние потеглихме къмъ върха. По този стръменъ пжть, по който можеше само да се пълзи като костенурка, ние правихме голѣми усилия да вървимъ по скоро, защото отъ тамъ можеше да дойде нашето унищожение, ако неприятельтъ успѣеше да отблъсне нашитѣ патраули и заемеше върха. По тази отвѣстна стѣна ние бихме били унищожени на петь крачки до противника, безъ да можемъ да се доближимъ до него. Боятъ горѣ закипѣ. Изъ въздуха свирѣха вече куршуми. Закънтѣха долини и върхове отъ неприятелската артилерия и тракането на картечницитѣ имъ. Ние сме на върха. Сърбитѣ се мжчатъ да заематъ сжщия върхъ, но тѣ сж отбити и сега закрити задъ срѣщнитѣ скалаци, стрѣлятъ отъ тамъ. Боятъ е въ разгара си — и сърбитѣ и ние сме на здрави скалисти позиции. И тъкмо въ това разгорещение на боя се ражда нечакано единъ страхъ, — страхъ, че патронитѣ се свършватъ.

— До пестимъ патронитѣ!

— Пестете патронитѣ! . . . . се носи тревожна заповѣдь отъ уста въ уста.

Тукъ въ тѣзи непознати мѣста, откжснати отъ частитѣ, останали безъ патрони, можеше да станемъ плячка на една

шепа въоржженъ неприятель. Огъньтъ отъ наша страна намалѣ. И страхътъ, че ние сме откжснати, остана въ погледитѣ на войницитѣ.

Но скоро въ душитѣ ни надникна ведрина и надежда. Нашитѣ сж заловили една цѣла сръбска рота съ командиря ѝ. Тѣ били плѣнени при опита имъ да избѣгатъ прѣзъ лѣвитѣ чукари за Албания. Единъ старши подофицеръ съ петима патраули отъ 7 рота ги плѣнилъ съ една хубава измама. Сърбитѣ били скрити подъ една скала. Наблизо само ги пазелъ часовой. Подофицерътъ изкомандувалъ бързъ огънь. При първия залпъ падналъ часовоя, а послѣ още двама, наизлѣзли изъ подъ скалата. Тогава подофицерътъ извикалъ съ повелителенъ гласъ:

—Осма рота въ дѣсно! Седма рота въ лѣво! На ножъ!

Сръбскиятъ офицеръ като чува това, излиза, хвърля си сабята и . . . цѣлата рота е плѣнена отъ нашитѣ шестима храбреци.

Попълнихме своитѣ патрони съ намѣренитѣ у сърбитѣ такива и продължихме стрѣлбата въ жажда и гладъ слѣдъ обѣдъ. Двама войници, допълзѣли до насъ изъ сипеитѣ на планината, ни съобщиха, че имаме връзка съ нашата 13 рота и 50 полкъ. Изведнажъ настжпи оживление по цѣлата огнена линия. Жаждата и глада бѣха забравени. До вечерьта стояхме въ окопитѣ:—нѣмаше заповѣдь за настжпление. Вечерьта сърбитѣ накладоха голѣми огньове въ дѣсно отъ насъ. Ние разбрахме, че това сж знаци за отстжпление. Припадна нощь надъ чукаритѣ и долинитѣ, нощь съ непрогледни мъгли, прѣзъ които се оцѣждаше ситенъ дъждъ. Долу въ низината накладохме огньове и до сутриньта прѣминахме край тѣхъ подъ монотонната пѣсенъ на дъждовнитѣ капки.

На разсъмване патраулитѣ донесоха, че сърбитѣ отстжпили — на позицията имъ не останалъ никой.

Изгрѣ прѣзъ мъглитѣ слънцето и озари почърнѣлитѣ лица на войницитѣ.

Вѣковнитѣ букаци наоколо се усмихнаха, потънали въ сълзи слѣдъ снощния дъждъ.

Ние бѣхме вече при Райца. Сърбитѣ отстжпили далече къмъ Шкумбия. Кяфасхане бѣше въ наши ржцѣ и нашитѣ войски настжпиха побѣдоносно въ Албания.

Сръбската армия отстжпи прѣзъ Кюксъ и Елбасанъ въ вжтрѣшностьта на Албания. Втора и четвърта дружина отъ полка, 50 полкъ, съ полски и планински орждия прѣслѣдваме остатъцитѣ отъ сръбскитѣ войски. Изъ пжтя бѣха съборени почти всички дървени мостове по притока на р. Шкумбия. Нашата и четвърта дружина останаха подръжка, а 50 полкъ настжпи въ боенъ редъ по височинитѣ. Пионерни части бързо поправяха съборенитѣ дървени мостове. Стигнахме до р. Шкумбия. Голѣмиятъ мостъ на рѣката бѣше съборенъ. Бързо избрахме бродъ и прѣгазиме рѣката. Заехме с. Кюксъ, слѣдъ него селата Джура и Бабья. Дъждътъ непрѣкъснато вали.

На 8 декември бѣше заета и послѣднята важна стратегическа позиция на прохода Бабья. Ние владѣемъ всички стратегически пунктове и когато поискаме можемъ да заемемъ гр. Елбасанъ, който е на 20 к. м. прѣдъ насъ. Отъ височинитѣ на Бабья ясно се забѣлѣзва Елбасанското поле съ своитѣ прочути маслинени гори, покрай тѣхъ извива и лжкатуши като сребърна лента р. Шкумбия. Шесето Струга-Елбасанъ бѣше осѣяно съ мъртви трупове на сърби, австрийски плѣници, измрѣли отъ болести и гладъ, умрѣли добитъци, изоставени и повредени автомобили, хвърлени орждия и пушки въ р. Шкубия, слѣди отъ паническо бѣгство. Въ с. Кюксъ заварихме изоставена болница, складъ съ брашно, соль и др. продукти.

Установихме се и заехме охраната на границата.
Зимата тукъ бѣ топла и приятна. Бѣхме пръснати по селата на Албания и пазѣхме всички пжтища и пжтеки.

По това врѣме борбата на албанцитѣ за национална независимость бѣше въ разгара си. Бейове, първенци и разни депутации сновѣха и водѣха прѣговори съ нашитѣ началници да ги въоржжатъ и подпомогнатъ на австрийцитѣ, които вече настжпаха въ Албания и чистѣха остатъцитѣ отъ сръбската армия.

Въ тия села прѣобладаваше партията на националиститѣ, които се борѣха срѣщу четитѣ на Есадъ-паша. Тѣхното свещено „Бѣса“ бѣше въ разгара си. За врагове бѣха обявили и джандармитѣ и четитѣ на Есадъ-паша, които сж въ услуга на Съглашението.

Патриахалнитѣ нрави и обичаи у албанцитѣ сѫ строго запазени и почитани. Странни обичаи, произходящи и строго подчинени на религията.

Пѫтникътъ трѣба да бѫде приетъ, нахраненъ и прѣнощувалъ въ тѣхната „мосафирска„ стая. Въ всѣка по-богата кѫща има по двѣ „мосафирски“ стаи, една за мѫже, друга за жени. Женитѣ се криятъ и госта никога не може да види жената на стопанина, освѣнъ ако е близъкъ роднина, или много голѣмъ приятель, който се ползува съ голѣмо довѣрие.

Огъньтъ въ огнището никогажъ не угасва. Кѫщитѣ имъ сѫ голѣми каменни здания, съ малки прозорчета и съ бойници дупки, които имъ служатъ да стрѣлятъ отъ тѣхъ въ случай на вражеско или разбойническо нападение.

Външнитѣ врати на кѫщитѣ сѫ голѣми и тежки, обковани съ голѣми гвоздеи. Селата сѫ пръснати по баиритѣ и чукитѣ. Кѫщитѣ имъ и тѣ сѫ пръснати. Разстоянието отъ една кѫща до друга е често пѫти 2—3 к. м., разсѣяни изъ горитѣ. Центърътъ на селото се състои отъ 15—20 кѫщи, останалитѣ пръснати на 3—4 часово разстояние. За общински работи се свикватъ съ тѫпанъ. Тѫпанарьтъ застане на най-високата чука и бие непрѣкъснато тѫпана 1—2 часа. Минувачитѣ, овчаритѣ и поблизкитѣ кѫщи чуватъ и съобщаватъ на по-далечнитѣ. На другия день се събиратъ въ центъра на общината и обсѫждатъ общественитѣ работи.

Земята е концентрирана въ рѫцѣтѣ на беговетѣ и по-богатитѣ чифлигари. Раздаватъ земя на селянитѣ отъ чифлишкитѣ земи срѣщу половинъ натурално изплащане отъ дохода. Селянитѣ сѫ прости, бѣдни и живѣятъ мръсно и мизерно. Малко работятъ, по-вечето живѣятъ отъ грабежи и золуми. Рѣдко има отъ тѣхъ търговци и занаятчии. Водителитѣ имъ сѫ беговетѣ, които живѣятъ като самостоятелни князе, обкрѫжени съ 20—30 тѣлохранители.

Земледѣлието е примитивно и малко възнаграждава труда имъ. Скотоводството е по-добрѣ развито у тѣхъ. Иматъ пространни гори и пасбища.

Много албански първенци, бегове и интелигентни, които сѫ живѣли въ Цариградъ, Солунъ и Битоля, бѣха дошли да се борятъ противъ враговетѣ си. Въ Албания стояхме близо два мѣсеца. И това врѣме никога нѣма да се излич отъ нашата паметъ.

Т. Н.

Въ града на Климента и Самуила.

(Спомени).

И днеска, когато моята мисъль се опитва да се справи съ прѣживѣното въ свещенния *Прѣдѣлъ* на моята родина, азъ усѣщамъ, какъ въ гърдитѣ ми се надига вълна отъ топло и радостно чувство . . . И днеска — много дни и мѣсеци отъ тогава, азъ не мога да прѣодолѣя моето странно вълнение и моитѣ сълзи . . .

Ние бѣхме въ Охридъ! Ние се къпахме въ лазура на вълшебното езеро! Ние се поклонихе на Св. Наумъ.

Можете ли да постигнете вие величието на тѣзи дни, когато срѣдъ властенъ гръмъ и буря, срѣдъ тропота на коне и звънтенето на оржжия отъ сѣверъ дойдоха браннитѣ колони на българското плѣме и се поклониха прѣдъ олтаря на собствената си история, поклониха се прѣдъ гранитната твърдость на рода си, колѣничиха прѣдъ великата сѣнка на нещастния царь?

Тамъ ние открихме себе си, тамъ ние видѣхме прѣзъ вѣковетѣ мраморнитѣ стълбове, които крѣпятъ нашия родъ, нашия езикъ, нашата земя. И се прѣродихме! И почувствовахме нашата сила, тъй както и слѣдъ най-лютъ побѣденъ бой не сме я чувствовали.

* * *

Смутено отъ властния тропотъ на коне и острия звукъ на бойни тржби — езерото се пробужда отъ своя многовѣковенъ сънь.. И блѣсти като грамаденъ свѣтло-синъ брилянтъ, затворенъ въ рамкитѣ на верига планини, върховетѣ на които се изрѣзватъ въ огледалната му площь. Слънцето се надига царствено-спокойно и пилѣе върху водата сребърни ленти. Трепти и прималява езерото. И нѣжно, много нѣжно плиска своитѣ милувки върху брѣга, почернѣлъ отъ многохилядна рать. Трепти и недоумѣва . . . Не Самуилъ ли самъ възкръсналъ, дига властна дѣсница и неговата повеля събира отново, слѣдъ вѣковенъ сънь, войскаритѣ на поруганата земя?

Охридско езеро. — Профилътъ на Царь Самуилъ.

Не нова ли битка се започва, за да бждатъ отмжстени слѣпцитѣ на Бѣласица?

Не! — Тѣ дойдоха отъ сѣверъ, войскаритѣ на новото врѣме. Но заслушани въ шепота на легендарното езеро, загледани въ остритѣ силуети на старинитѣ крѣпости, тѣ забравиха врѣмето, въ тѣхнитѣ широки души се стопиха вѣковетѣ и . . . не бѣше ли вчера то, когато Самуилъ, ограденъ отъ боляри и войска, е възлизалъ по отсѣчената скала надъ езерото, за да отиде въ храма на Климента? . . . И зели пушки при нозѣ, тѣ чакатъ да дигне ржка великата сѣнка и да ги поведе.

. . . . . .

Ние сме тамъ, на тази скала, въ която капризътъ на стихиитѣ е изрѣзалъ силуета на Самуила. Отъ храма сж останали само слѣди, само спомени. Но отъ тукъ е тъй просторенъ хоризонта и такива далечини постигатъ широко разкрититѣ отъ удивление очи . . . Ето тамъ на сѣверния брѣгъ стои Струга, нашата скжпа Струга, и изпраща прѣзъ Дринъ водитѣ на езерото. На югъ блѣсти бѣлия Подградецъ. Малко по на изтокъ отъ него, кацналъ на скала върху самитѣ води, стои въ молитвено мълчание храма на единъ отъ Седмочисленицитѣ. Потъналъ въ зеленината на гора отъ прави като свѣщи тополи и кипариси, Св. Наумъ е застиналата молитва на ония страшни дни, когато нашето плѣме загиваше тукъ, удавено въ вълнитѣ на жестоки чужденци.

Наоколо се мѣркатъ като бѣли петна въ закрилата на планинитѣ и езерото селата на бѣднитѣ българи. Виждатъ се Линъ, Радожда, Пѣсочани, Трапезица.

А до насъ, на източния брѣгъ, върху единъ хълмъ стои Самуиловата твърдина, градътъ на градоветѣ въ юго-западна Македония — Охридъ: рушенъ отъ чужденци и вѣкове и опазилъ се все пакъ гордъ и твърдъ. Ограждатъ го крѣпостни стѣни, въ имената на които звучи нашата древность: Челница, Сараище, Болница . . . Тѣ обхождатъ цѣлия хълмъ и слизатъ до водитѣ.

Не стига нашиятъ погледъ началото на стария Охридъ: то се крие далечъ въ вѣковетѣ прѣди Христа. Но българскиятъ Охридъ, градътъ на Самуила и Климента е цѣлъ прѣдъ насъ. Защото прѣдъ насъ е цѣлата история на западното българско царство, запазена въ легенди и прѣдания, скрита въ стотицитѣ, запазени и сринати, храмове — памет-

Монастирчето Св. Иванъ при Охридското езеро.

ници: обърнатата въ джамия църква Св. София, скритиятъ въ скалитѣ надъ самото езеро параклисъ Св. Иванъ, развалинитѣ отъ църквата на Климента. Навсѣкждѣ икони, надписи, плочи и ржкописи . . .

Прѣдание едно разказва, че когато турцитѣ съборили климентовата църква, една нощъ сѣнката на Светеца, блѣстяща като слънце, минала по брѣга на езерото, отправила се насрѣща право въ църквата Св. Богородица и тамъ се изгубила. На другия день охридчани взели старата икона на Св. Климента, короната му, плащаницата и мощитѣ му и ги прѣнесли въ Св. Богородица, която отъ тогава нарекли Св. Климентъ.

И тѣ сж тамъ сега! Ние ги видѣхме запазени и непокжтнати прѣзъ вихъра на вѣковетѣ: патриаршеската корона, мощитѣ на светеца, дървената му статуя, работена въ Римъ, плащаницата, подарена на Охридъ отъ Византийския императоръ Андроникъ Палеологъ и старата, цѣла обкована въ сребро, икона. Видѣхме ги и облъхна ни едно таинство: таинството на българската мощь, тъй грижливо пазена въ подземията на древната крѣпость.

* * *

Богоявление. Въ ранни зори още камбанитѣ на всички църкви будятъ живитѣ и мъртвитѣ въ древния градъ. Защото за пръвъ пжть днесъ свободнитѣ българи ще празнуватъ празника на светото кръщение, празника и на своето кръщение въ прѣдѣлитѣ на общото отечество. И сбира се хиляденъ свѣтъ. Брѣгътъ на езерото на цѣлъ километъръ е почернѣлъ отъ хора. Прииждатъ на гжсти групи спрѣтнати и сияещи охридчани и охридчанки, а съ десятки чунове и българи отъ околностьта бързатъ да кръстятъ душитѣ си въ родна стихия.

При построения надъ водата аналой отъ чемширъ стои черковния хоръ, съставенъ отъ Шипченци и Охридянки. На брѣга въ стройни редове стоимъ ние — дошлитѣ отъ далеченъ край при своитѣ отъ вѣкове раздѣлени братя. А наоколо свѣтъ. много свѣтъ, който въ умиление ни гледа.

Часътъ е осемь. Камбанитѣ отъ всички църкви тържествено забиха. Бие и чугунената камбана отъ Св. Климентъ . . .

Въ Охридъ.

Раздвижи се черната маса отъ хора, замръзнаха като сковани на мѣстата си съ очи извити къмъ пжтя славнитѣ Шипченци . . . А езерото, тихо и спокойно, нагръчваше отъ врѣме на врѣме повърхностьта си. Малки вълни пристигаха до брѣга, милваха обвититѣ въ чемширъ подпорки на аналоя и пакъ се връщаха на вжтрѣ.

Езерото вижда своя блѣнъ . . . Въ неговото свѣтло дъно блѣсти короната на Самуила и блѣсъкътъ ѝ се чупи въ очитѣ на хилядната българска маса.

Тържествената процесия, идяща отъ катедралата, наближи. Трогателно — величава процесия, въ която бѣха тъй мило размѣсени българската военна униформа съ пъстрата охридска носия, въ която бѣлобради българи вървѣха наредъ съ дѣцата на Балкана и благославяха . . . Кого? . . . Страданието си ли прѣзъ вѣковетѣ или щастието да видятъ родината си укрѣпнала и мощна? И надъ главитѣ на всички се вѣеше знамето на полка, знамето на България, познало безименниятъ ужасъ на страшни битки и прѣзъ кръвь и буря стигнало тукъ, за да чуе клѣтвата на новитѣ дни.

Митрополитътъ дигна кръста, благослови и го хвърли съ силенъ размахъ въ езерото. Голи охридчанчета като подплашени птици въ единъ мигъ се втурнаха слѣдъ него и забиха глави въ водата.

Музиката и хорътъ пръскаха широки и плътни молитвени звуци надъ езерото. И понесе се надъ него ехо, повърнато отъ твърдинитѣ на Галичица.

Раздвижи се масата народъ къмъ езерото да потопи ржка въ освѣтената вода. Смѣсиха се воинство и граждани и благославяха прѣзъ сълзи, благославяха великото таинство на свободата.

Гледатъ Шипченци, мрачни и сурови, а въ душитѣ имъ се топи топло и хубаво, неизказано хубаво чувство . . . Ами че тука българи живѣятъ, свои сме ние, у дома си сме, сѣкашъ, при тия снажни и хубави жители на Охрида. Тѣ досущъ, досущъ приличатъ на насъ . . .

И не изтърпяватъ. Въ очитѣ имъ се набиратъ сълзи. Приближава се единъ старопланинецъ до стария бригадиръ и съ широка топла усмивка другарски му шепне:

— Господинъ Полковникъ, наше е това мѣсто, наши сж тия хора, наши сж . . .

* * *

Ние сме на Свети Наумъ — въ сѣнката и тишината на плътнитѣ като скали кипариси. Надъ насъ сѫ върховетѣ на Галичица и свѣтлото южно небе, а прѣдъ насъ се простира задрѣмалата въ меки отблѣсъци площь на езерото.

Кошмарътъ на кървавата война остана далечъ. Ние прѣчистихме душитѣ си отъ ужаса на страшнитѣ походи прѣзъ кръвь и трупове. Очитѣ ни сѫ широко отворени отъ топла радость. Душитѣ ни сѫ възродени. Въ тѣхъ се настани блѣнътъ на синьото езеро и ние постигаме красотата на живота и величието на смъртьта.

Крачимъ — цѣла група рошави и загорѣли солдати, по мекия пѣсъкъ на брѣга и унесено разсѫждаваме.

— Какво съмъ азъ, какво сте вие всички, какво сѫ и ония, които ние оставихме въ безкръстни гробове? — тревожно и сърдечно вика единъ и гласътъ му леко се отеква въ срѣщнитѣ скали . . . Азъ ще умра, защото съмъ сѣнка и илюзия, но езерото ще остане, кипариситѣ и тополитѣ ще останатъ, Галичица все така властно ще се надвесва надъ езерото . . . Тя е вънъ отъ насъ, красотата, тя е безсмъртна и ние смъртнитѣ не можемъ да я постигнемъ . . .

— Илюзии разказвашъ ти, милий мой, отговаря други, ти, който самъ себе си наричашъ сѣнка и илюзия. У насъ е тя, красотата, която търсишъ да постигнешъ. Вънъ отъ насъ нѣма нищо, не може да има нищо!

Той махна ржка и забърза къмъ брѣга, кѫдѣто ни чакаше лодка. Ние се хлъзгаме по огледалната повърхность на водата, а гласоветѣ ни ту нервни, ту тихи дълго още се отекваха въ скалитѣ.

И слушатъ скалитѣ, слушатъ тополитѣ, слуша езерото страннитѣ думи на страннитѣ воини. Вчера тѣ бѣха въ кървавъ бой, утрѣ, може би, пакъ ще догонватъ своята смърть. Но властния блѣнъ на езерото ги зачарова и тѣ търсятъ да постигнатъ въ себе си прояснението на висши истини, тѣ търсятъ красота и въ смъртьта.

По границитѣ на *Прѣдѣла* стоятъ на стража тѣ, но душитѣ имъ сѫ пълни съ свято безспокойствие. И прибрали се въ града, тѣ бързатъ, тѣ искатъ да бѫдатъ вѣрни на себе си.

Наше е тукъ. Земята ни трѣба да бжде устроена. Ето въ Охридъ нѣма площадь — да направимъ такъвъ, за да бждо по-угледенъ центъра на града.

И въ Охридъ днесъ има хубавъ широкъ площадь.

Въ Охридъ нѣма сграда, кждѣто да слѣзатъ на почивка високи гости. — И скоро сръбското околийско управление бѣ обърнато въ великолѣпенъ дворецъ, уреденъ и декорираненъ отъ художници.

Охридчани трѣба да иматъ театъръ, тъй както ние имаме „Искра“.

И охридчани иматъ театъръ съ изработени отъ художницитѣ на полка модерни декорации. Тѣ видѣха на сцената два пжти Вазовия „Бориславъ“.

Охридчани трѣба да чуятъ хорово пѣние въ своитѣ черкви. Скоро шипченци подготвиха хоръ отъ войници и го развиха послѣ въ смѣсенъ съ гражданки отъ Охридъ.

Малкитѣ охридчанчета трѣба да усвоятъ пластика и ритъмъ въ движенията си, трѣба да научатъ игри, хора и танци . . . Да, да, тѣ трѣба да играятъ, да танцуватъ, да пѣятъ — тѣ мжченицитѣ на вчерашния день.

Гимнастически групи, ржководени отъ войници, бързо постигнаха успѣхи и въ многобройнитѣ вечеринки, концерти и дневни забавления извикваха сълзи отъ възторгъ и умиление

Шипченци надникнаха и въ току що открититѣ училища на Охридъ, Струга и Дебъръ. И тамъ по-старитѣ и по-опитни братя устройваха, опжтваха, нареждаха.

И успокоени, тѣ разнасяха своята тжга по родината изъ широкото синьо езеро. Тѣ разговаряха съ далечнитѣ сѣверни звѣзди, които и тамъ, надъ родината, блѣщукатъ . . .

— Ние сме ти вѣрни, майко! Ние ще ти бждемъ до гробъ вѣрни. И ако трѣба тука да умремъ, прѣжали ни: ние ще умремъ между свои, между родни братя. Тѣ нѣма да оставятъ нашитѣ гробове безъ кръстъ и цвѣтя. Чрѣзъ насъ тѣ тебе опознаха и те обикнаха, чрѣзъ тѣхъ ние опознахме гордитѣ въ своето страдание стражи на твоитѣ граници . . . Чрѣзъ тѣхъ ние себе си опознахме.

Рисунка отъ П. Сандевъ

Самуиловата крѣпость — гр. Охридъ.

П. Стайновъ.

Въ Елбасанъ.

Знаешъ ли ти страна гдѣ портокалитѣ цъвтятъ?

Елбасанъ е градъ на кипариситѣ, на маслиновитѣ и портокалови гори. Въ чудно зелената долина на Шкумбия, долу прѣдъ нашитѣ постове се ширѣше тоя бѣлъ албански градъ. Съ такова възхищение и обичъ говорѣха за него албанцитѣ, че ние намразихме тая пуста „Бабия“ планина, отъ която цѣли три мѣсеца вече копнѣехме за долина, за равнина, за градъ. И „Бабия“ е хубава — назжбила чукари надъ дълбоката Шкумбия, тя съперничи по страхотность и непристжпность и съ Щиатъ и съ Матъ. Тукъ бѣ послѣднята битка съ сърбитѣ на 8 декември 1915 г. и послѣдния имъ разгромъ. Сега сърбитѣ бѣха отсрѣща въ долината, съ жалки остатъци отъ прословутата имъ сборна дивизия. Но никой не се занимаваше вече съ тѣхъ; па и тѣ за война, за бой не мислѣха. Отчаяни, гладни, чакаха само да дойде и тѣхния редъ за да отпжтуватъ за „отмора“ на „острова на блаженитѣ“.

Идваха албанци да ни молятъ да влеземъ въ Елбасанъ — „Чакатъ ви всички тамъ“, казваха ни тѣ.

Копнѣеха момчетата за града: маслини, портокали, тютюнь. Молѣха се да ги пустнатъ като въ отпуска; никой не се грижеше за сърбитѣ. Тѣ идваха да се прѣдаватъ всѣки день, окжсани, живи скелети. Особено тия дребнитѣ „рекрутитѣ“ — тѣ бѣха само кожа и кости, дѣца на 16 години. Да настжпятъ срѣщу насъ? Боже сохрани — за такива работи дори и полковникътъ имъ Рашичъ не мисли.

Жалъкъ неприятель!

Обаче на 27 и 28 януари, внезапно имъ дойде куражъ.

Гледаме, искатъ да настжпятъ. Момчетата го взеха на смѣхъ. Но сърбитѣ наистина идатъ и стрѣлятъ.

— Сега нѣма вече да имъ простимъ; отиде Елбасанъ.

Завърза се прѣстрѣлка по линията и сърбитѣ, разбира се, отстжпватъ.

Очистватъ и отъ позициитѣ си прѣзъ нощьта на 28 януари. Нашитѣ патраули подирѣ имъ, и на 29 януари единъ патраулъ отъ 14 души избърза и се намъква въ Елбасанъ.

Градътъ се събра да гледа нашитѣ 14 души и да имъ се радва: — Идатъ най-послѣ Българитѣ!

Цѣлата нощь сърбитѣ бѣгали къмъ Пекини. Най-послѣ и за тѣхъ настаналъ денъ за „отмора", та не видѣли какъ се измъкнали назадъ. Само Есадъ-Пашовата жандармерия останала, но смѣе ли тя да мърда вече, макарь че е отъ 160 души. Нашитѣ 14 души се настаняватъ въ града — той е вече въ български ржцѣ.

Албанскитѣ националисти добиватъ куражъ. Смъкватъ публично знамето на Есадъ-Паша и го изгарятъ. До вечерьта сушиватъ български и албански национални знамена и окичватъ цѣлия градъ.

На другия день, 30 януари пристига една рота отъ нашия полкъ:

— Командарътъ иде!

Цѣлиятъ градъ, мжже, кадъни, дѣца — всички излѣзоха да чакатъ „Командарътъ". Дѣцата съ албански и български флагове излѣзоха на 2 км. вънъ отъ града да го привѣтствуватъ, а християнитѣ албанчета бѣха облечени празднично въ стихари.

Прѣдъ града: ученици, учители, жени, дѣца, граждани,— всички дори и ханъмитѣ наредени махатъ съ ржцѣ и привѣтствуватъ ротата: — Тюня тета; тюня тета! (Здравѣйте).

Цѣлиятъ градъ само въ албански и български знамена! Народътъ вкупомъ тръгва подиръ ротата и всички спиратъ всрѣдъ града. Тамъ ротниятъ командиръ поздравлява войницитѣ съ влизането имъ въ Елбасанъ. Тѣ му отговарятъ съ едно стройно и громко: „Здраве желаемъ, г-нъ Капитанъ", както само български войници знаятъ да извикатъ; албанцитѣ въ възторгъ. Едно гръмогласно „ура" се надава отъ войницитѣ; албанцитѣ започватъ да викатъ: Рофта! Рофта Булгария (Да живѣе) и става едно смѣшение отъ „ура" и „Рофта", което разтръси цѣлия градъ.

Населението се радва на тая нова картина: живи енергични войници, стройна войска! Чувствуваха тѣ силата ѝ. Каква разлика съ доснощнитѣ „господари" на Албания — окъсани, убити, гладни сърби, натирвани отъ всѣка албанска

кжща, тѣ вчерашнитѣ „господари“ на Албания, просѣха милость отъ албанцитѣ и треперѣха отъ тѣхъ.

Па и отдавна албанцитѣ милѣятъ за българитѣ, особено арнаутската партия. Есадъ-Пашови подържници има още, особено между простолюдието, но и тия набити „османлии“ не могатъ да простятъ на измѣника, за гдѣто отиде съ сърбитѣ. А ние сме добрѣ и съ османлиитѣ и съ арнаутитѣ-националисти; за насъ всички иматъ само възхищение, па и отъ миналото си тѣ пазятъ само хубавъ спомень, за насъ и за нашитѣ македонски революционери. Това не може да се каже за никоя друга държава.

Въ Елбасанъ има много просвѣтени хора; мнозина знаятъ френски. Интелигенцията е всѣцѣло на страната на националиститѣ.

Вечерьта на 30 януари пристигнаха въ града албанскитѣ четници, а на другия денъ и австрийски войници.

Въ конгреса на националиститѣ отъ Елбасанско, който се състоя на 31 януари, албанскитѣ водители отправиха единъ благодарственъ адресъ къмъ българския народъ, „отъ който за всичко тѣ искатъ да взематъ примѣръ, защото той и въ днитѣ на най-тежкитѣ страдания не е изгубилъ куражъ, а работилъ и осжществилъ националното си обединение“.

Така най-послѣ момчетата стигнаха Елбасанъ, за който тъй много копнѣеха. Наистина, хубавъ е Елбасанъ, града на кипариситѣ, на портокалеви и маслинени гори. Потъналъ въ разкошна зеленина, той ревниво крие всрѣдъ дърветата и южни градини бѣлитѣ си стари кжщи.

Войницитѣ, хвърлили вече шинелитѣ, весело се разхождатъ изъ града и се любуватъ на това чудно синьо албанско небе.

Легнали подъ замисленитѣ стройни кипариси на „текето“, тѣ гледатъ пространнитѣ маслинови гори, буйната зелена трѣва и се радватъ на хубавото топло слънце.

Кипариси, кипариси! Сѣкашъ Бьоклинова картина, замислена и величава!

Зима е. Въ нашата България сега е студъ, снѣгъ. Свити до печкитѣ нашитѣ майки съ ужасъ гледатъ навънъ и мислятъ за момчетата си, кждѣ ли мръзнатъ.

— Момчетата сж при пролѣтьта.

Тукъ рози цъвтятъ!...

Първиятъ български комендантъ на Бератъ.

Това бѣше въ началото на 1916 година. Слѣдъ като изтикаха сърбитѣ отъ послѣднитѣ имъ опорни точки при Струга и в. Кръстецъ — части отъ 23 п. полкъ навлѣзоха побѣдоносно въ Албания. Тѣ трѣбваше да сторятъ това, не за да се биятъ съ албанцитѣ, а за да очистятъ страната отъ ония, за които оставаше откритъ пѫтя само за Корфу.

Шипченци стигнаха, посрѣщнати радушно отъ албанцитѣ — до Елбасанъ, кѫдѣто първа дружина се установи за гарнизонъ. Но Елбасанъ бѣше едно малко зелено езеро срѣдъ безкрайнитѣ околни лабиринти отъ планини и пущинаци. Какви хора живѣятъ изъ тѣхъ? Какъ ни гледатъ тѣ? Отъ сѣверъ се спущатъ австрийцитѣ — Дурацо е обсаденъ отъ тѣхъ. Но на югъ? Тамъ е областьта на гр. Бератъ, който сигурно е въ връзка съ италиянското разположение.

За да не бѫдемъ изложени на изненади — командирътъ на дружината нареди да заминатъ двама подофицери къмъ Бератъ за разузнаване. Работата бѣше твърдѣ рискована — но ние сме на война, нали тъй? — кѫдѣто рискътъ стои въ основата на всѣки нашъ день. Подофицеритѣ *Стоянъ Чорбановъ* и *Христо Коевъ* пожелаватъ да заминатъ и на 5 февруари 1916 г. тѣ потеглятъ за Бератъ.

И двамата владѣятъ добрѣ турски езикъ. Тѣ пѫтуватъ три дни непрѣкѫснато по дѣсния брѣгъ на р. Дяволъ. Албанскитѣ села изъ тази область били изцѣло на страната на Есадъ-Паша — отъ тѣхъ той е вербувалъ своитѣ джандарми и войници, които сѫ въ услуга на Съглашението. Дяволски опасенъ е билъ, прочее, по течението на рѣката Дяволъ пѫтьтъ на нашитѣ подофицери. Но тѣ се прѣдставяли навсѣкѫдѣ за турци — войници въ Българската армия и за приятели на Есадъ-паша. Минали съ салъ р. Дяволъ и при село Козаре, навлѣзли въ Бератския окрѫгъ, гдѣто вече прѣобладаватъ селата на националиститѣ — приятелски разположени

къмъ централнитѣ сили. Албанскитѣ първенци ги посрѣщатъ на всѣкждѣ съ нескрито доволство и имъ даватъ цѣнни показания за сърбитѣ и италиянскитѣ войски.

На 8 февруари 1916 г. — нашитѣ подофицери, спокойни, увѣрени въ силата и достойнството на страната, която прѣдставляватъ, влизатъ въ градъ Бератъ, посрѣщнати радушно отъ албанското население. То не е изненадано отъ това дръзко посѣщение: — напротивъ всички очаквали българитѣ... Албанскитѣ официални власти приели любезно подофицеритѣ. И за да не губятъ врѣме тѣ заематъ комендантството и поставятъ българско знаме въ телеграфопощенската станция. Защото... необходима е свръзка съ дружината, макаръ че три дни пжть ги дѣли отъ нея и тѣ тукъ сж само двама срѣдъ едно население, чийто манифестирани симпатии сж въ края на краищата за войника въ чужда земя нѣщо съвсѣмъ несигурно. — Подаватъ първата телеграма написана съ латински букви, съ която съобщаватъ, че пристигнали въ Бератъ на 4 часа слѣдъ обѣдъ — 8 февруари и установили българско комендантство. Съобщили сжщо, че телефонно съобщение не може се постигна, защото телефона билъ безнадеждно повреденъ.

И така на 8 феруарий 1916 т. Бератъ и цѣлата негова околность сж били подъ закрилата на българския флагъ издигнатъ отъ двама и само двама български подофицери!

На другия день първенцитѣ и беьоветѣ се изредили да се прѣдставятъ на коменданта Стоянъ Чорбановъ.

Въ Бератъ нашитѣ подофицери прѣкарали цѣли три седмици, необезпокоявани отъ никого — и вършили своята разузнавателна служба.

Прѣзъ това врѣме албанцитѣ празнували деньтъ на възшествието на князъ Видъ и въ честь на идванието на българскитѣ войски въ страната имъ и въ гр. Бератъ, устроили тържество, на което почетното мѣсто заемали българскитѣ подофицери. Свирилъ оркестъръ. Единъ отъ първенцитѣ поздравилъ българската армия за успѣхитѣ ѝ и завършилъ съ думитѣ: Rofté Boulgarie! (Да живѣе България!) — Отговорилъ на турски езикъ нашиятъ комендантъ Чорбановъ, като пожелалъ свобода и независимость на Албания. Пиршеството завършило съ шумни овации — всички изпратили българскитѣ прѣдставители до квартирата имъ. Улицитѣ, кжщитѣ джамиитѣ били освѣтени съ кандила.

Младши подофицеръ Стоянъ Чорбановъ.

Слѣдъ нѣколко дни комендантътъ добилъ свѣдѣния, че въ Бератъ имало италиански дедективи, а въ гр. Фере — италиянски кавалеристи, които прѣминали по построения отъ италиански пионери понтоненъ мостъ на р. Вьоста. Чорбановъ веднага поисква отъ дружинния си командиръ кавалеристи, за да разузнае по-добрѣ — и скоро 7 души конници пристигатъ въ Бератъ.

Комендантътъ заедно съ нашитѣ кавалеристи, придружени и отъ албанци ездачи, заминаватъ за Фере. Щомъ пристигнали въ Фере, узнали, че тамъ вече нѣма никакви италиянци Тѣхнитѣ дедективи имъ донесли, че въ Баратъ пристигнала нѣколко хилядна българска армия, която заедно съ силенъ коненъ разездъ се отправила за Фере. Щомъ чули това, италианцитѣ се оттеглили бързо и дигнали моста на р. Вьоста.

На другия день цѣлиятъ нашъ отрядъ обиколилъ отбранителнитѣ албански постове по планината Кошевица, които били установени тутакси слѣдъ оттеглянето на италиянцитѣ.

Слѣдъ това двамата подофицери се прѣобличатъ въ гр. Фере въ албанска форма и, придружени отъ още 5 албанци, тръгватъ по течението на р. Вьоста. Стигатъ до устието на рѣката на 1 клм. до Адриатическо море. Наблюдавали движението на италиянскитѣ параходи и разположенитѣ по лѣвото течение на рѣката сухопжтни войски. Връщатъ се слѣдъ това въ Бератъ и правятъ своитѣ обширни и цѣнни донесения.

Въ началото на мартъ с. г., слѣдъ падането на Дурацо въ Бератъ пристигнали 2 австрийски офицери съ 52 войници. По заповѣдь на дружината, увѣдомена за това, българскитѣ подофицери прѣдали града на австрийскитѣ военни власти и се завърнали въ частьта си.

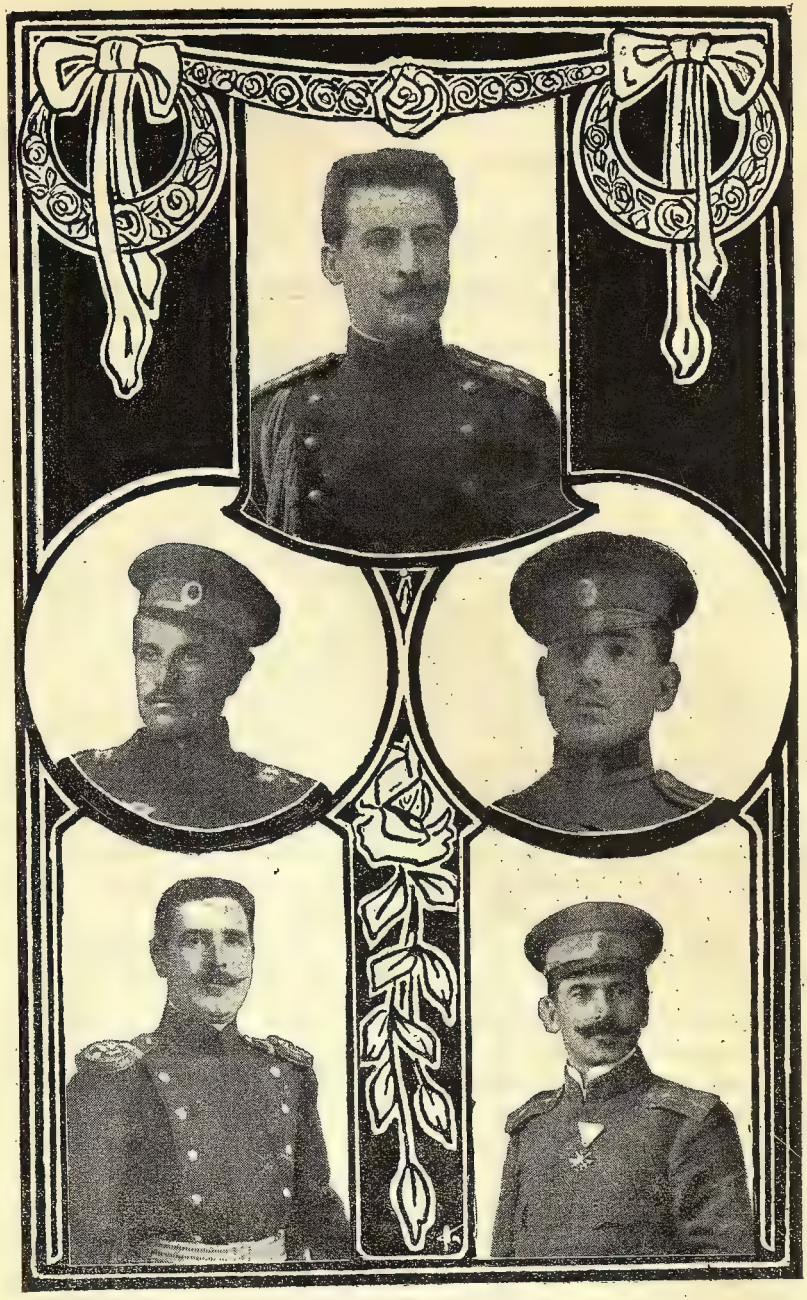

† Капитанъ Ангеловъ Тодоръ.

† Подпоручикъ Ст. Бекировъ.

† Капитанъ Лалю Лазаровъ.

† Подпоручикъ Георги Н. Пачауровъ.

† Поручикъ Никола Хр. Казасовъ.

П. Семерджиевъ.

Пѣхотна и кавалерийска атака при село Долньо-Върбени.

19 септемврий 1916 год.

На 15 септемврий 1916 год. полка зае позиция въ Леринското поле между селата Неокази и Долньо-Върбени. Дѣснофланговата дружина бѣше прѣдъ послѣдньото село 500—600 крачки, като стигаше на дѣсно до желѣзния пжть Леринъ—Битоля. Въ дѣсно отъ насъ се намираше 33 полкъ, но понеже между него и насъ оставаше доста празно мѣсто, тамъ бѣха поставени $2^1/_2$ взвода отъ 4-та рота на 12 пѣх. балкански полкъ.

Рано сутриньта ротитѣ на полка започнаха да се окопаватъ на новата позиция. Тукъ теренътъ бѣше съвършенно сухъ и твърдъ, приличенъ на бетонъ, защото се състоеше отъ глинеста почва смѣсена съ дребни бѣли камъчета. Като копаемъ искри изкачатъ изъ подъ копача. Нашата рота се окопаваше въ нивитѣ прѣдъ селото, близко до едно монастирче, въ двора на което имаше кладенецъ съ минерална вода. Близко задъ стрѣлковитѣ окопи имаше високъ синуръ, когото избрахме за закритие прѣзъ деня.

До като французитѣ наближатъ къмъ насъ, всички усилено копаехме яката земя. До обѣдъ едва можахме да изкопаемъ 50 см. дълбочина. Всѣки копаеше окопъ само за себе си, 4—5 крачки далечъ отъ другаритѣ си, а сетнѣ щѣхме да съединимъ отдѣлнитѣ стрѣлкови трапчета въ единъ окопъ за взводъ. Едва слѣдъ обѣдъ изпратенитѣ напрѣдъ наблюдатели донесоха, че се появяватъ неприятелскитѣ патрули по възвишенията край село Баница. Тогава се прѣкрати работата и всички се отдръпнахме задъ синура и започнахме да го вдълбаваме отвѣсно, за да ни закрива отъ шрапнелнитѣ куршумчета и парчета отъ гранатитѣ. Напрѣдъ бѣха оставени само нѣколко души наблюдатели. Забѣлѣзахме нѣколко дълги и гжсти неприятелски колони, които се спущаха отъ склоноветѣ на пл. Чеганъ и поеха срѣщу нашия

полкъ. Артилерията откри огънь по тѣхъ и тѣ бързо се закриха изъ долищата. До вечерьта противника не посмѣ да се приближи много до насъ, защото щѣше да се изложи много на нашия огънъ. Артилерията му сѫщо не можеше да заеме още тогава позиции, защото се виждаха всички пѫтища въ полето и край възвишенията.

При стъмняване още запукаха пушки отъ страна на противника и заклопаха нѣколко автоматични пушки. Значи, неприятельтъ бързо се е приближилъ и ни се обажда. Ние обаче не му отговорихме. Цѣла нощь кипѣше силна работа, макаръ, че прѣдната нощь, поради отстѫплението не бѣхме спали. Колкото и усърдно да работѣха войницитѣ, окопитѣ не ставаха много дълбоки. До сутриньта не можаха до се изкаратъ окопи поне за наколѣнѣ.

На другия день противника откри убийственъ огънь съ артилерията си отъ разенъ калибъръ по очертаната вече наша позиция. Ротния ни командиръ и тоя на дружината, стояха въ селото Долньо-Върбени, по което французитѣ отначало не стрѣляха, но сетнѣ, само за два-три дни не остана здрава кѫща въ това село. Още слѣдъ първитѣ снаряди паднали въ селото, населението избѣга назадъ. Войницитѣ и началницитѣ, които бѣха въ селото излѣзоха прѣдъ него близко до позицията. Най-много снаряди хвърлиха французитѣ по селската хубава църква съ висока камбанария и скоро църквата бѣше олучена отъ два-три голѣми снаряди и разрушена. Оставаше да се бѣлѣе само високата камбанария, която всѣки день мѣрѣха французкитѣ артилеристи, но не можаха да я съборятъ.

Така минаха четири дни, безъ французитѣ да се опитатъ въ настѫпление.

Тѣ се занимаваха най-много съ селото задъ насъ, а само отъ врѣме на врѣме биеха по окопитѣ. Сигурно сѫ смѣтали, че въ селото се криятъ нашитѣ резерви, та и нощемъ не го оставяха на мира, а постоянно го обстрѣлваха. Не можехме спокойно да си налѣемъ вода отъ селскитѣ кладенци, нито да получимъ вечерь храна и хлѣбъ. Трѣбваше всичко да става бързо и да се улучва моментъ, когато не бие артилерията.

На 19-и септември още въ тъмно се зачу голѣма гюрултия въ дѣсно отъ насъ. Разбрахме, че тоя шумъ иде от-

къмъ взводоветѣ на 12-и п. Балкански полкъ. Долавяхме само отдѣлни команди: „Никой да не бѣга назадъ;“ — „Стрѣляй често“ и др. Стрѣснаха се нашитѣ войници и заприбираха бързо вѣщитѣ си. Отъ нашата рота отиде единъ войникъ да види и донесе какво става къмъ балканци. Започна да се разсъмва вече, когато силенъ пукотъ отъ пушки и тракане на картечници се зачу изведнажъ въ дѣсно къмъ желѣзния пжть. По-рано прѣпукваха само нѣколко пушки и се чуваше продължителенъ шумъ и викове. Сега стана ясно за всички ни, че французитѣ сж настжпили къмъ желѣзния пжть. Прѣдъ нашия участъкъ бѣше съвсѣмъ тихо, въпрѣки това, даде се заповѣдь взводоветѣ да заематъ скритомъ окопитѣ си и поддръжкитѣ да сж готови. Започнаха войницитѣ да пълзятъ напрѣдъ къмъ окопитѣ, единъ по единъ. Стегнаха се и войницитѣ отъ подръжката и чакаха. Наскоро се завърна войника, който отиде при балканци. Той донесе, че французитѣ още въ тъмно настжпили по посока на с. Петоракъ, между балканци и 33 полкъ. На това мѣсто имало нѣколко поста отъ послѣдния полкъ, които се държали малко врѣме, но прѣдъ прѣвъзходящия ги противникъ били принудени да се оттеглятъ. Сега французитѣ се натъпкали до това село и напрѣдватъ. Командиря на взводоветѣ отъ балканския полкъ съобщи по свой войникъ, че е изпратилъ двѣ свои отдѣления за защита на селото и е огъналъ своя дѣсенъ флангъ. за да не го обходятъ. Той искаше поддръжка отъ насъ. Пратиха му едно наше отдѣление съ подофицеръ. Попаднахъ и азъ въ това отдѣление и можахъ добрѣ да слѣдя цѣлия день този бой. Нашето отдѣление бързо се опжти край синуритѣ за прѣдназначението си, като вървѣхме единъ задъ другъ на нѣколко крачки далечина. Въ това врѣме противника обстрѣлваше най-силно съ артилерия, пушки и картечници мѣстата отъ двѣтѣ страни на желѣзния пжть. Тогава отъ дѣсния флангъ на нашата дружина се дадоха нѣколко залпове и французкитѣ пушки и картечници замлъкнаха за малко. Тия залпове бѣха дадени доста сполучливо и куршумитѣ биеха настжпилитѣ французи въ флангъ, а на нѣкои мѣста и въ тилъ. Нашето отдѣление използува тоя моментъ и бързо прѣхвърли желѣзния пжть. Скрити въ хендека, започнахме да прибѣгваме единъ по е инъ и скоро се озовахме всички при командиря на взводоветѣ отъ Балкан-

† Поручикъ Тодоровъ Дечо.

† Оф. кандид. Милевъ Костадинъ. † Подпоручикъ Игнатовъ Никола Христовъ.

† Оф. кандидатъ Романски Димитъръ Павловъ.

ския полкъ. Той се зарадва много, извика на своитѣ войници, залѣгнали край пѫтя, че помощь е дошла отъ шипчанци, да се държатъ здраво. — „До днесъ, когато сме били съ шипченци никога противника не ни е разбивалъ и сега нѣма да му позволимъ това“ — викаше екзалтирания командиръ. Слѣдъ това той започна да разправя, какъ куршумитѣ отъ дѣсния нашъ флангъ накарали французитѣ да се смутятъ, да ударятъ на бѣгъ и по тоя начинъ неговитѣ взводове наново заели изоставенитѣ си стрѣлкови окопи край желѣзния пѫть. Въ това врѣме нашата рота още по-силно обстрѣлваше французитѣ, които се гушеха изъ изсѣченитѣ кукурузи прѣдъ балканци, а послѣднитѣ окуражени доста, смѣло се надигнаха отъ окопчетата си и сваляха съ куршумъ всѣки появилъ се отпрѣдѣ имъ французинъ. Но тия, които настѫпиха прѣдъ селото Петоракъ не страдаха отъ нашата стрѣлба много, прибѣгваха по единъ отъ врѣме на врѣме и заемаха крайнинитѣ на това село. Тука обаче ги посрѣщаха съ убийственъ огънь двѣтѣ отдѣления отъ балканци, които скрити задъ кѫщитѣ и дуваритѣ, добрѣ се мѣрѣха и сваляха по редъ всѣки появилъ се въ прѣднята часть на селото французинъ. Неприятелската артилерия отдавна сипѣше като градъ снаряди по цѣлата наша линия. Най-много снаряди обаче падаха отъ двѣтѣ страни на желѣзния пѫть и въ заднята часть на селото. Много малко отъ тия снаряди улучваха нашитѣ вериги.

Боя бѣше сега въ най-голѣмия си разгаръ. Нашия дружиненъ командиръ беше освѣтленъ, чрѣзъ донесение, какво е положението. Той схвана, че ако противника завладѣе с. Петоракъ и мине задъ него, ще скѫса нашия фронтъ, ще се яви въ тилъ на нашата дружина и положението ни ще бѫде компрометирано. Ето защо той бързо поиска помощь. По своя инициатива, той прѣмѣсти дружинната телефонна станция на черковната камбанария и самъ започна да ориентира нашата артилерия, гдѣ да бие. Скоро една наша полска гаубична батарея заизсипва своитѣ снаряди изъ върбитѣ прѣдъ селото Петоракъ и около моста на желѣзния пѫть прѣдъ насъ, отъ гдѣто се чуваше зловѣщото тракане на нѣколко неприятелски картечници. Това смути противника. Неговитѣ части неможаха вече да настѫпатъ къмъ селото, защото артилерията ги пръсна като пилци изъ върбака, а нашитѣ кур-

шуми ги прѣслѣдваха. Замлъкнаха врѣменно и неприятелскитѣ картечници, но слѣдъ малко пакъ започнаха непрѣстанно да тракатъ. Французитѣ сега откриха силенъ пушеченъ огънь срѣщу насъ, на който ние отговаряхме съ още по-силенъ огънь. Цѣлата линия кипѣше отъ гърмежи.

По тоя начинъ се затегна доста врѣме сражението. Нашитѣ войници залѣгнали въ плитки окопчета, се печеха като гущери на сърдитото есенно слънце. Всички обляни въ потъ, работѣха безспирно съ пушкитѣ. Нѣколко души тичаха задъ веригитѣ и снабдяваха стрѣлцитѣ съ патрони. Разни свързки сновѣха отъ линията до с. Долньо-Върбени, гдѣто бѣше командиря на тоя участъкъ. Гѫстъ черенъ димъ се бѣше надвесилъ, прѣдъ и задъ нашитѣ вериги, надъ земята. Куршумитѣ свирѣпо се забиваха въ сухата земя и вдигаха малки облачета прахъ.

— „Пазете патронитѣ, че ако се свършатъ, лоша ни е работата“, постоянно се повтаряше по цѣлата линия.

Наближаваше обѣдъ, а сражението не спираше. Французитѣ не отстѫпаха, а и нашитѣ не мърдаха нито назадъ, нито напрѣдъ. По едно врѣме се зачу гласъ отъ окопитѣ; Помощь иде, дръжте се здраво“. Заоглеждахме се назадъ, за да видимъ вѣрно ли е това. Още съ обръщането си назадъ, нѣколко души забѣлѣзаха отъ гдѣ иде подръжката и слѣдъ малко всички спрѣха за моментъ стрѣлбата, за да се увѣрятъ въ това, слѣдъ което още по-често запукаха нашитѣ пушки. Окуражиха се много войницитѣ. Идѣше ни на помощь цѣла дружина. Ние ясно различавахме ротитѣ една отъ друга, както се движеха въ стройни вериги отъ селото задъ Петоракъ по долината на една малка рѣка, край неголѣмитѣ възвишения всрѣдъ леринското поле.

Дружината настѫпяше бързо и много правилно. Тя бѣше насочена къмъ с. Петоракъ. Неприятелската артилерия още не бѣ забѣлѣзала идящитѣ вериги, затова тѣ продължаваха настѫплението си въ пъленъ порядъкъ. Когато наближиха малко с. Петоракъ, веригитѣ се закриха бързо въ коритото на рѣката, но вече неприятелската артилерия ги бѣше забѣлѣзала и изсипа нѣколко снаряда по-тѣхъ. Слѣдъ това прѣдъ и задъ дружината западаха много снаряди, но много малко олучваха веригитѣ. Послѣднитѣ се разредиха бързо и започнаха да прибѣгватъ и залѣгатъ, за да не страдатъ отъ артилерията. Въ това врѣме дойде писменна заповѣдь отъ коман-

диря на II-а дружина отъ 23 полкъ, която гласеше: „Щомъ идящата на помощь дружина отъ 33-й полкъ атакува селото Петоракъ и излѣзе прѣдъ него, всички роти да се вдигнатъ и атакуватъ противника, смѣло и енергично да го прѣслѣдватъ“. Началствующитѣ лица бѣха овѣдомени за тая заповѣдь и чакаха удобния моментъ да поведатъ хората си напрѣдъ. Дружината отъ 33-й полкъ, като стигна до заднята часть на селото, се поспрѣ малко. Гледахме какъ ротитѣ се събиратъ и организиратъ за атака. Малко слѣдъ това всичкитѣ роти започнаха да прибѣгватъ въ самото село и въ дѣсно отъ него. Сега неприятелската артилерия сипѣше адски огънъ по селото и задъ него. Картечницитѣ и пушкитѣ оглушително тракаха. Слѣдъ като се изгубиха въ селото ротитѣ на дружината отъ 33-й полкъ започнахме да чуваме страшни трѣсъци отъ ржчни бомби. Забѣлѣзахме какъ войницитѣ тичатъ изъ улицитѣ и дворищата на селото, спиратъ се задъ дуварите и мѣтатъ бомби отвъдъ тѣхъ. Ясно забѣлѣзахме какъ се прѣмѣтатъ въ въздуха бомбитѣ съ дървени дръжки, прилични на дръндарски тукмакъ. На нѣколко мѣста въ прѣднята часть на селото французитѣ започнаха да бѣгатъ назадъ като стадо подплашени овци. Но тукъ ги застига куршумитѣ които имъ пращаше нашата дружина. По тоя начинъ тия французи, които бѣгаха отъ селото, не можеха да отстжпятъ назадъ, а се въртѣха като луди на разни посоки и падаха единъ слѣдъ другъ, олучвани отъ нашитѣ куршуми. Нашата артилерия забѣлѣза това и концентрира огъня си прѣдъ селото. Нѣколко групи наши войници излѣзоха прѣдъ селото и догонваха останалитѣ живи французи, като ги избиваха съ ножъ. Ето че излизатъ всичкитѣ вериги прѣдъ селото и атакуватъ противника на ножъ.

Това чакахме ние. Веднага се вдигнаха всички войници отъ окопитѣ и полетѣха въ атака напрѣдъ. Атакуваше нашата дружина и балканци. Имало е заповѣдь да атакуватъ и другитѣ наши дружини, но срѣщу тѣхъ противника стоеше въ окопитѣ си и косѣше съ картеченъ и пушеченъ огънь.

Прѣдъ насъ французитѣ бѣгаха, защото дружината отъ 33-й полкъ ги удари въ флангъ отъ къмъ село Петоракъ. Бързо летѣха напрѣдъ нашитѣ вериги и помитаха всичко по пжтя си. Французитѣ хвърляха всичко и бѣгаха лудо, затова трудно ги настигахме. Мнозина отъ нашитѣ залѣгаха

и стрѣляха по бѣгащия противникъ. Балканци вече бѣха стигнали до моста на желѣзния пжть, до който бѣха заложени французкитѣ картечници и послѣднитѣ замълчаха. Когато нашитѣ вериги стигнаха до коритото на рѣкичката, която иде отъ село Неокази и залегнаха, за да стрѣлятъ по бѣгащитѣ французи, нашитѣ резерви заедно съ дружиния ни командиръ, дойдоха задъ първитѣ вериги и чакаха да се намѣсятъ въ атаката, ако стане нужда. „Гледайте четирма наши кавалеристи тичатъ насамъ“, извика нѣкой. Всички извърнахме глави назадъ и видѣхме кавалериститѣ, които съ извадени сабли въ полски кариеръ се носѣха като стихия напрѣдъ. Слѣдъ нѣколко минути тѣ прѣхвърлиха желѣзния пжть и се озоваха при насъ.

Конетѣ имъ разярено пръхтѣха и се изправѣха на заднитѣ си крака. Бѣла пѣна капѣше отъ устата имъ. Конницитѣ едва задържаха на едно мѣсто побѣснѣлитѣ животни. Слѣдъ малко тѣ бързо се изгубиха напрѣдъ.

Малко слѣдъ изгубването на първитѣ кавалеристи, забѣлѣзахме нѣколко групи конници, които съ силенъ бѣгъ излизаха отъ върбалака далечъ задъ насъ и летѣха като вихъръ насамъ. Когато ги забѣлѣза неприятелската артилерия и започна да ги обстрѣлва, кавалерийскитѣ групи бързо се пръснаха въ верига и продължаваха пжтя си стремително напрѣдъ. Слѣдъ нѣколко минути кавалерията се изсипа до насъ. Конетѣ запѣнени се изправяха на заднитѣ си крака и страшно пръхтѣха. Ездачитѣ наведени напрѣдъ усилено работѣха съ шпоритѣ на ботушитѣ си по хълбоцитѣ на заморенитѣ животни. Всички началствующи лица бѣха напрѣдъ съ извадени сабли и командуваха частитѣ си. „На добъръ часъ, момчета“, изпратихме ние кавалериститѣ. Запитахме единъ изостаналъ кавалеристъ, кой полкъ се хвърля на атака и узнахме, че цѣлата кавалерийска бригада, състояща се отъ 7-й и 10-й конни полкове е въ атака. Като вихрушка се изгубиха кавалериститѣ напрѣдъ, слѣдъ като излѣзоха на откритото поле прѣдъ насъ, гдѣто бѣха нашитѣ прѣдни вериги. Облаци прахъ се дигаха отъ копитата на стотицитѣ коне и не позволяваха да се вижда какво се върши напрѣдъ, Когато ние прибѣгнахме нѣколко стотини крачки напрѣдъ и залѣгнахме на открито, можахме тукъ-тамъ да видимъ какъ работи кавалерията. Изпрѣварили много нашитѣ прѣдни части,

кавалериститѣ бѣха настигнали бѣгащитѣ французи и сѣчаха безразборно на всички страни. Страшни сж нашитѣ кавалеристи въ врѣме на боя! Не обръщатъ внимание на нищо, а само махатъ съ тежката сабя и повалятъ всичко прѣдъ себе си. Гледахме какъ нѣкои кавалеристи слизаха отъ конетѣ си съ ловъкъ скокъ, съсичаха залѣгналитѣ французи, бързо се мѣтаха отново на конетѣ си и продължаваха работата си напрѣдъ. Ние слѣдвахме кавалерията, но съвсѣмъ бавно. Горещото слънце и тежката муниция не позволяваха на нашитѣ войници да се движатъ бързо напрѣдъ. Въ това врѣме кавалерията вършеше отлично своята работа прѣдъ насъ. Стигнахме най-сетнѣ до мѣстото, отъ гдѣто е почнала да сѣче кавалерията. Грозна картина се откри прѣдъ насъ. Полето бѣше посинѣло отъ убити французи. Мнозина още се гърчеха и търкалѣха въ прѣдсмъртна агония, вслѣдствие тежки рани отъ кавалерийска сабя. Нѣкои ранени викаха за вода и помощь. Не ни оставаше много врѣме да гледаметая картина, защото трѣбваше да се върви напрѣдъ и да се пазимъ отъ неприятелскитѣ куршуми, като избираме мѣсто за прибѣгване и залягане.

Тъкмо когато нашата кавалерия бѣ стигнала до артилерийската позиция на французитѣ и се разправяше съ прислугата и командиритѣ на орждията, отъ къмъ село Баница се зададоха нѣколко голѣми колони французки резерви, бързо се спуснаха отъ стръмнината пръснаха се въ верига и почнаха прави да стрѣлятъ по кавалерията. Послѣднята почна да понася загуби отъ неприятелскитѣ куршуми, затова бързо се изви назадъ и почна да отстжпя. Когато по-вечето кавалеристи бѣха заминали задъ насъ, получи се заповѣдь и ние да се отдръпнемъ назадъ и се спрѣмъ на старитѣ си мѣста. Въ редъ всички роти стигнаха до окопитѣ си, залегнаха тамъ и очакваха противника, но той не се опита да наближи. Срѣщу насъ идѣха само нѣколко наши кавалеристи, които бѣха изостанали назадъ, 3—4 коня бѣгаха безъ ездачитѣ си и нѣколко войника идѣха пѣшкомъ съ сабли въ ржцѣ. Нѣкои отъ конетѣ бѣха ранени, но въпрѣки това се връщаха слѣдъ другаритѣ си. Задъ насъ изъ полето на малки групички се отръпваше кавалерията прѣслѣдвана съ рѣдъкъ артилерйчски огънь отъ противника.

До вечерьта французитѣ не се опитаха да настжпатъ. И можаха ли — слѣдъ този лошъ ударъ, който днесъ имъ нанесохме.

Прѣзъ нощьта нашитѣ войници усилено работѣха окопитѣ и ходоветѣ. Всички бѣха възхитени отъ смѣлостьта на нашитѣ кавалеристи. Всѣки чувствуваше, че добъръ урокъ сме дали прѣзъ деня на французитѣ.

* * *

На другия день забѣлѣзахме нѣколко коня задъ нашитѣ окопи. Тѣ сигурно сж изгубили въ боя своитѣ ездачи и сега се скитаха по полето и пасѣха трѣва. Нѣмаше какъ да приберемъ тия коне, защото неприятелската артилерия стрѣляше около тѣхъ.

Близо до нашитѣ окопи намѣрихме двама ранени французи и ги прибрахме. И двамата бѣха получили по нѣколко рани отъ сабля. Единия бѣше тежко раненъ, а другия полеко и можеше да ходи съ помощьта на дърво.

Санитаритѣ прѣвързаха нѣкои отъ ранитѣ на плѣницитѣ, слѣдъ което имъ дадоха по малко хлѣбъ и вода. Разпитахме тия плѣници и узнахме, че срѣщу нашата дружина е дѣйствувалъ цѣлия 175-й Гренобълски пѣхотенъ французки полкъ. Тия нещастници съ ужасъ разправяха за сѣчьта на нашата кавалерия. Отъ тѣхъ узнахме, че още до обѣдъ полка имъ е изгубилъ половината си съставъ отъ пушечния и артилерийски нашъ огънь, а слѣдъ обѣдъ е изчезнала и останалата часть подъ ударитѣ на нашата кавалерия.

Слѣдъ тоя день нито единъ пжть не се опитаха французитѣ да настжпятъ по нашия фронтъ до 2-й октомври, когато прѣзъ нощьта ние неусѣтно и въ пъленъ порядъкъ се оттеглихме на кеналската позиция.

Избѣгали отъ сръбски плѣнъ български подофицери, прѣдрешени въ сръбска униформа.

Слѣдъ боя.

Стихна глъчъ и трѣсъкъ. Сключи се небето
И нощьта вуали тъмни разпилѣ —
Димътъ се разнесе далечъ изъ полето!
И катъ странна пѣсенъ глухо се разлѣ

. . .

Мрачна нощь притисна върхове, чукари, —
Кждѣто кипѣлъ бѣ боя прѣзъ деньтъ . . .
Богъ незримъ изгражда тамъ сега олтари —
И на мъртвитѣ ще бжде святъ сънътъ.

Д. Скордевъ.

П. Ст.

„Барабанниятъ огънь“ и ожесточенитѣ атаки.

Кенали, 15 октомври 1916 г.

Вчера падна голѣмъ бой. Сърби, французи, руси и кой знае още какви дяволи, отъ петь дни насамъ сж се напънали изъ това леринско — битолско поле, да пробиятъ нѣкждѣ нашата линия. Строга заповѣдь имали, на всѣка цѣна да влѣзатъ въ Битоля. А Битоля гиздава и съблазнителна, се усмихва подъ Пелистеръ, бѣлнала кжщи, казарми, църкви и джамии — хе тамъ далече....

Но не се стига лесно Битоля! И вчера разбраха това за лишенъ пжть тия неканени гости на Балканитѣ.

Отъ петь дни вече подготвяха атака, — артилерия отъ най-различни калибри грохотѣше надъ равното поле отъ тъмни зори до късна вечерь; па дори и тъмнината не ги спираше. Цѣлата бойна линия е въ димъ и прахъ; сами тѣ сигурно нищо не виждатъ, но сипятъ, сипятъ фугаси, шрапнели, гранати....

Отъ петь дни на адъ е заприличало полето — земята се търси: окопи, телени мрѣжи, закрития, — всичко се рови. Голѣми гейзери, вѣковни гжстоклонести дървета изкачатъ сѣкашъ изъ земята и засѣнчватъ цѣлата позиция. Фугаса до фугаса — гора на ужасъ и смърть израства всѣка минута по оголѣлото поле. Тъй е отъ петь дни насамъ. А вчера огъньтъ достигна върхътъ на своята сила, на своята необикновенна сила. Барабаненъ огънь! Бѣхме чували и чели за *барабаненъ огънь,* сега отъ петь дни сме всрѣдъ него: бр.-бр.-бр.-бр. сжщи барабанъ грамаденъ и всезаглушаващъ барабанъ.

Нѣма вече ечение; има само удари; ударитѣ заглушаватъ екътъ.

Вчера нашитѣ артелеристи направиха опитъ да броятъ, — да, направиха опитъ! Знаете ли вие какво невъобразимо спокойствие се иска за това?!

На едно пространство отъ 9—10 к. м. неприятеля изсипа по петь хиляди фугасни гранати въ часъ.

Вчера неприятеля стрѣля непрѣкжснато прѣзъ цѣлия день и най-малко петдесеть хиляди снаряди е хвърлилъ. Разбирате ли, какво значи това?

Нѣма мѣсто неизорано; всичко е почернѣло отъ ями.

А що правятъ нашитѣ? Стоятъ! Да, стоятъ, че какво да правятъ друго?!

— Ехъ, ще ни дойдете вие на ножъ! — въздъхватъ си нашитѣ войници.

— Ти, приятелю, ако си юнакъ, остава артилерията, та ми ела; безъ пушка ще ти излѣза!

— Хж де, настжпи де... не умѣешъ! И баба знае тъй, съ артилерия.

— Проклетия... да почака още нѣкой и други день, па въ една нощь, само артилерия и минохвъргачки ще стане; почакай, почакай малко...

Тъй си говорятъ нашитѣ, когато гранати и фугаси ги търсятъ да ги изровятъ, да ги ужасятъ и прогонятъ.

Не билъ нашиятъ войникъ за окопна война! И азъ така мислѣхъ; дори пакъ ми се струва, че мисля така.

Но вчера, слѣдъ петь дневната артелерийска подготовка, слѣдъ като обърнаха въ адъ полето и го удавиха въ димъ, тътнежъ и ужасъ, почнахъ да се разубѣждавамъ.

Опитаха се, кой ги знае руси ли бѣха, французи или сърби, опитаха се да настжпятъ.

Не знамъ какви бѣха, защото всичко, стана на кръвь, месо и кости, на пехтия, а пехтията родъ нѣма. Тѣ гърмятъ, нашитѣ се гушатъ тамъ, кждѣто тѣ нито могатъ да прѣдполагатъ; тѣ разклащатъ земя и небо, а нашитѣ ругаятъ и... чакатъ. Ето ги, най-послѣ започнаха да приближаватъ....

— Елате, елате по-близо, вашата... Кучета съ кучета!

Въ мигъ нашитѣ изкачатъ като изъ подъ земята и изведнъжъ бомби, картечници, куршуми, пушки, а артилерията ги прѣгради съ шрапнеленъ огънь изъ отзади, та имъ прѣсича пжтя за отстжпление. Смутъ и общо забъркване настава въ тѣхнитѣ вериги: напрѣдъ лошо, бомби и картечници, назадъ пакъ лошо — шрапнели. Отъ двѣтѣ страни на желѣзницата прѣдъ Кенали е лешъ, невъобразимъ лешъ.

Не знамъ и никой не може ти каза колко сж, — тъй сж се объркали трупове и части отъ трупове. А нашитѣ пъкъ се прибиратъ тамъ, дѣто си знаятъ и отново разсжждаватъ:

— Сарай щѣлъ да поиска два дни примирие за да прибере лешоветѣ.

— Ей че младички момчета изпращатъ противъ насъ, не ги е грѣхъ!

Тъй нашитѣ окайватъ врагътъ, слѣдъ като отбиха атакитѣ, водени отъ гжсти неприятелски вериги въ четире реда, слѣдъ като устояха на петь дневенъ барабаненъ огънь отъ фугаси и шрапнели, слѣдъ като оставиха само черва и каски. Бюлетина оповѣстява това на кратко: отбихме неприятелската атака къмъ Кенали...

Просто е това на гледъ. А какви терзания, какъвъ адъ и какъвъ възвишенъ героизъмъ, търпение и спокойствие, каква обичь къмъ родината, какво самопожертвуване се крие въ двѣ думи:

„Отбихме неприятелскитѣ атаки„!...

Само тия, що дочакаха неприятелскитѣ вериги само тия, които не се плашатъ отъ хилядитѣ фугаси и гранати; само тия, които при брѣговетѣ на Черна и въ политѣ на „Баби“, чакатъ своята смърть, или своята слава, само тѣ знаятъ, какво ще рече „отбихме атакитѣ“.

Отъ лѣво къмъ дѣсно — † оф. кандидатъ Ив. Чичоваровъ; † оф. кандидатъ Никодимъ Султановъ; † оф. кандидатъ Ивановъ Тотю Минчевъ и † оф. кандидатъ Ник. Стоковъ; долу — † Подпоручикъ Кънюо Трифоновъ.

П. Семерджиевъ.

Кеналскитѣ бойове.

Нашия полкъ зае главната позиция прѣдъ гр. Битоля на 2 октомври 1916 година и стоя тамъ до 14 ноември сѫщата година. Позицията бѣше приготвена нѣколко мѣсеца прѣди заемането ѝ отъ полкове на VIII-а дивизия. Участъка, който зае полка, започваше отъ желѣзнопѫтната линия Леринъ—Битоля — прѣдъ село Кенали — въ лѣво по посока на р. Черна. На дѣсния флангъ прѣдъ селото стоеше II дружина отъ полка.

Рано сутриньта на 2 октомври всѣка рота зае своя участъкъ, но никой войникъ не влизаше още въ готовитѣ окопи. Всѣки се луташе изъ полето да намѣри нѣщо за постелка въ окопа. Войницитѣ отъ II дружина бързаха да отидатъ въ с. Кенали, гдѣто се намираше много слама, сѣно и др. Жителитѣ на селото — турци — не даваха да се взема нищо отъ двороветѣ имъ, защото нѣмало да остане храна за добитъка имъ за прѣзъ зимата. Нашитѣ войници, които знаеха да говорятъ на турски езикъ, се опитваха да ги убѣдятъ, че още днесъ французката артилерия ще започне да хвърля снаряди въ селото имъ, затова да не пазятъ нищо, а по-скоро да напуснатъ селото си, за да не ги избие артилерията. Простичкитѣ селяни не вѣрваха на тия думи и съ упорита наивность бранѣха своята собственность . . .

Когато се бѣха минали около два часа отъ пристигането ни на позицията, забѣлѣзахме, че нашитѣ кавалерийски разезди, които бѣха излѣзли рано сутриньта напрѣдъ да разузнаятъ приближава ли се противника, се завръщатъ. Разнесе се команда всички да навлѣзатъ въ резервнитѣ окопи, никой да не стои на открито. Разбрахме, че противника се приближава къмъ позицията ни. И наистина наблюдателитѣ скоро донесоха, че далечъ прѣдъ позицията се мѣркатъ неприятелски кавалерийски разезди. Нашата артилерия започна да обстрѣлва разездитѣ и тѣ бързо се загубиха назадъ въ полето. Скоро се обадиха далечъ прѣдъ насъ нѣколко неприятелски орѫдия, които търсѣха нашата артилерия. Засъскаха снаря-

дитѣ надъ насъ и съ трѣсъкъ се пукаха задъ селото, отгдѣто се обаждаха нашитѣ орждия. Всички неспокойно станаха сѣднали въ окопа и се заослушваха. Чуваше се нѣкой да ръмжи, че много скоро французитѣ докарали артилерията си и не ни оставили да си отпочинемъ добрѣ. Другъ му отговаряше ядно: — „Почиватъ си само тия, които сж вече въ земята, а за насъ нѣма почивка“.

Слѣдъ обѣдъ почнаха да се явяватъ неприятелски пѣхотни патрули, но не смѣеха да се приближатъ до нашитѣ окопи, прѣдъ които имаше здрава телена мрѣжа. Сега неприятелската артилерия още по силно биеше задъ нашата позиция и по самата нея, макаръ че нашата артилерия почти бѣше замлъкнала. Противника правѣше това сигурно за да прикрива приближаването на пѣхотнитѣ му части и останалата артилерия. Така прѣкарахме тоя день. Още при мръкването започнаха да прѣпукватъ пушки и да клопатъ зловѣщо картечници отъ страна на противника. Нашитѣ секрети бѣха получили заповѣдь нощемъ да стрѣлятъ, за да не му се даде възможность близко до насъ да се окопава. Ето защо и нашитѣ пушки скоро затрѣщѣха, слѣдъ обаждането на противника. Тоя пукотъ продължаваше по цѣли нощи, а отъ врѣме на врѣме се обаждаше и неприятелската артилерия.

Съ съмването пушечната прѣстрѣлка спрѣ, но артилерията почна често да се обажда. Първитѣ неприятелски снаряди сега бѣха отправени въ самото село Кенали. Веднага се зачуха страшни викове отъ къмъ селото (то отстоеше на около 300—400 крачки задъ позицията). Невѣрващитѣ турци не искаха да се простятъ съ роднитѣ си огнища, но сега подплашени отъ падналитѣ въ селото снаряди се бѣха разбѣгали кой на кждѣто свари и пищѣха отъ ужасъ. Кучетата уплашени по-вече отъ ступанитѣ си сжщо се разбѣгаха изъ селото и страшно виеха.

Попадаха вече снаряди прѣдъ и задъ окопитѣ. Това накара всички ни здраво да залегнемъ въ дъно на окопа. Още прѣзъ нощьта мнозина си бѣха изкопали лисичи дупки въ стрѣлковитѣ и резервни окопи. Сега всички разбраха ползата отъ тия малки скривалища и бързо се заловиха да копаятъ прѣзъ деня, като събираха пръстьта въ самия окопъ за да я изхвърлятъ прѣзъ нощьта навънъ. Когато артилерийската стрѣлба се засилѣше много, работата спираше и

всички се прилѣпѣха въ дъното на окопа. Така мина и тоя день. Прѣзъ нощьта пакъ започнаха да тракатъ пушки, картечници и автоматични пушки. Артилерията сѫщо стрѣляше прѣзъ малки интервали.

На другия день лисичитѣ дупки вече бѣха готови. Всѣки свитъ на кълбо се притискаше до влажната земя, когато неприятелската артилерия почна съ барабаненъ огънъ да бие по окопитѣ. Най-много снаряди и сега се изсипваха по селото, защото отъ тамъ се обаждаше една наша скорострѣлна батарея. Освѣнъ това французитѣ сигурно допущаха, че въ това село се криятъ нашитѣ резерви и че тамъ имаме нѣкакви складове.

Сега вече попадаха много снаряди и по желѣзнопѫтната линия задъ насъ. Всѣки попадналъ тамъ снарядъ вдигаше въ въздуха чакълъ и части отъ релситѣ и желѣзнитѣ траверси. Всички тия работи се изсипваха върху окопитѣ ни и често правѣха пакости. Още първата нощь нашитѣ войници бѣха открили два кладенеца прѣдъ селото. Когато се мръкваше, мнозина събираха по нѣколко матари и бързаха изъ ходоветѣ за съобщение къмъ кладенцитѣ. Но французитѣ бѣха забѣлѣзали тия източници на вода, намиращи се доста близко задъ нашитѣ окопи, прѣдполагали сѫ, че нощемъ ще вземаме отъ тамъ вода и затова по цѣла нощь тѣхнитѣ картечници шарѣха полето около кладенцитѣ. Въпрѣки това нашитѣ войници ходѣха за вода. Щомъ затрака неприятелската картечница, всички които сѫ около кладенеца, пущатъ матаритѣ на земята и лѣгатъ по очитѣ си. Прѣстане ли тракането, бързо ставатъ всички и наливатъ вода. Казанитѣ съ чорбата и хлѣба за ротитѣ пристигаха нощемъ край селото и тамъ се раздаваше чорбата и хлѣба. Но и това не ставаше спокойно. Неприятелската артилерия често хвърляше по нѣколко снаряда къмъ селото. Това караше кашаваритѣ и войницитѣ, отишли да получатъ храна, бързо да се закриватъ задъ кѫщитѣ и дуваритѣ, когато засвѣткатъ неприятелскитѣ батареи. Щомъ прѣстане стрѣлбата, бързо се раздава всичко донесено и кашаваритѣ бѣгатъ съ конетѣ назадъ, а войницитѣ съ бакитѣ и хлѣба къмъ окопитѣ. Нѣкои шегобийци бѣха нарѣкли французкитѣ батареи, които биятъ нощемъ край селото — „кашаварски“, защото тѣ гонятъ само кашаваритѣ. Затова когато нощемъ войницитѣ тръгнатъ изъ ходоветѣ за къмъ селото да получаватъ храна, щомъ свѣтне нѣкое

Противъ задушливитѣ газове.

неприятелско орждие, нѣкой ще извика: „лѣгайте бързо, защото кашаварското орждие ей сега ще стовари нѣкого отъ насъ“.

Денемъ, когато неприятелската артилерия позамлъкне малко и врѣмето е хубаво, мнозина бързо излизатъ отъ лисичитѣ дупки и започватъ едни да правятъ „оборка“ на дрехитѣ си, а други да напишатъ писма. Щомъ затрѣщи неприятелската артилерия и снарядитѣ се пукатъ наблизо около окопитѣ, всички бързо се свиватъ въ дупкитѣ и чакатъ да спрѣ трѣсъка на артилерията, за да излѣзатъ пакъ въ окопа и довършатъ „оборката“, или допишатъ писмата си.

Ако нѣкой огладнѣе прѣзъ деня (защото отъ барабанния артилерийски огънь по тая позиция, всички бѣха изгубили апетитъ за ядене) трѣбваше полулегналъ да се нахрани въ лисичата дупка.

Тъй минаваха днитѣ и нощитѣ на кеналската позиция. Трѣбваше да се въоржжимъ съ велико търпение, за да изтрайваме на всѣкидневния барабаненъ огънь отъ неприятелската артилерия. Въ това врѣме нашата артилерия, или много рѣдко се обаждаше, или пъкъ мълчеше, защото нѣмаше добри позиции. Щомъ се обади едно наше орждие, противника ще му изпрати хиляди снаряди и то горкото цѣлъ день несмѣе да се обади.

Единъ день се чуха тежки бумтежи далечъ задъ неприятелската линия и скоро надъ главитѣ ни тежко зашушнаха нѣколко снаряда и съ оглушителенъ трѣсъкъ се пръснаха задъ окопитѣ ни. Всички разбрахме, че ни идатъ нежелани гости — голѣми снаряди. Подплашихме се всички. Когато втори пѫть се чуха тежкитѣ гърмежи и зашушнаха снарядитѣ, нѣкои по-спокойни войници се надигнаха малко отъ окопа, за да гледатъ гдѣ ще попаднатъ снарядитѣ. Сетнѣ се скриха пакъ въ дупкитѣ и почнаха да разправятъ, че грозни разрушения правятъ тия снаряди. Голѣмъ стълбъ земя се вдигалъ на орѣ и продължително падали буцитѣ слѣдъ експлозията на снаряда. Полюбопитствувахме всички да видимъ гдѣ и какъ попадатъ тия снаряди още по-вече, че не падаха много близо до окопитѣ ни. Почнахме единъ по единъ боязливо да се показваме надъ окопа и да гледаме попаденията на снарядитѣ. Убѣдихме се въ това, което ни разказваха другаритѣ прѣди малко. Послѣ войницитѣ нарѣкоха тия снаряди

† Капитанъ Балевъ Георги † Поручикъ Хиновъ Христо

† Технически капитанъ Минко Калчевъ

† Поручикъ Маринковъ Димитъръ † Поручикъ Славчевъ Сава Пенчевъ

„Баба хаджийка“, поради тежкото имъ падане. Започнаха французитѣ често да хвърлятъ тия снаряди и то вече и по самитѣ окопи. Това стрѣсна много нашитѣ войници и ги принуди да бѣгатъ отъ това мѣсто, гдѣто започваше да бие „Баба хаджийка“, защото тамъ не оставаше здравъ окопъ. Имаше нѣколко души заровени отъ тия снаряди. По цѣла нощъ работѣхме, за да поправимъ разрушенитѣ окопи отъ тия тежки снаряди.

Не бѣха се минали много дни, откакъ дойдохме на тази позиция и голѣма часть отъ окопитѣ ни бѣха разрушени, а въ самитѣ тѣхъ и наоколо мѣстото бѣше посѣяно съ парчета отъ гранати. Не можеше крачка да направи човѣкъ изъ окопа безъ да стжпи на желѣзни парчета. Когато стоимъ въ лисичитѣ дупки денемъ, надъ насъ постоянно виеха на разни гласове дългитѣ назжбени парчета отъ пръскащитѣ се наблизо снаряди. Чувахме какъ тупаха тия желѣзни парчета въ окопа и се забиваха здраво въ земята и още по-вече се свивахме въ слабитѣ и малки скривалища.

И за тракането на картечницитѣ и автоматичнитѣ пушки нощемъ, войницитѣ бѣха намѣрили подходящо сравнение. Едни казваха, че това тракане наподобявало изтупването на рогозки (асъръ) съ пръчка, а други твърдѣха, че то приличало на тропането на просякъ по вратитѣ съ тояга. Затова когато заклопатъ нощемъ картечницитѣ и автоматичнитѣ пушки, едни се обаждаха изъ окопа: „Пакъ заизтупваха французитѣ рогозкитѣ, види се много прахъ сж събрали днесъ“, а другъ ще додаде: „Я му кажете да не хлопа на тая порта бе, защото чорбаджийката я нѣма“.

По едно врѣме нощемъ започна нѣкой да вика отъ неприятелскитѣ окопи: „Прѣдавайте се бей.., — братя българи; при насъ има бѣлъ хлѣбъ, шоколадъ и консерви; ще ви возимъ все въ камиони“. Нѣкой нашъ войникъ се издигаше отъ окопа и започваше да вика: „Нѣма го майстора, елате вие при насъ“.

На 14-и октомврий още отъ сутриньта французитѣ започнаха да биятъ нашитѣ окопи по цѣлата линия съ барабаненъ огънь. Най-много снаряди хвърляха къмъ нашата 8-а рота и двѣтѣ роти отъ 21-и полкъ, които заемаха участъкъ между ротитѣ на нашия полкъ. Къмъ обѣдъ се забѣлѣза, че противника се надига отъ окопитѣ си и настжпа къмъ нашитѣ

окопи, слѣдъ като неговата артилерия почти бѣше спрѣла. Тогава започна своя прѣграденъ огънь нашата артилерия, която до тогава почти не се обаждаше. Войницитѣ бѣха вече заели стрѣлковитѣ окопи и съ пушки сложени върху бруствера на окопа, чакаха да се приближи противника до теленитѣ ни мрѣжи. Картечницитѣ сѫщо бѣха по мѣстата си и чакаха удобенъ моментъ за да почнатъ и тѣ своята работа. Нашата артилерия смути доста противника, но той засиленъ отъ подръжкитѣ си стремително настѫпаше. Когато вече французитѣ се приближаха на около 250—300 крачки до нашитѣ окопи, изведнажъ затрѣщѣха нашитѣ пушки и картечници. Войницитѣ необезпокоявани отъ неприятелската артилерия спокойно и точно стрѣляха. Бързо се разколебаха неприятелскитѣ вериги. Едни отъ тѣхнитѣ войници залегнаха, а други обърнаха гръбъ и бързаха да се скриятъ въ своитѣ окопи, прѣслѣдвани отъ градъ куршуми, гранати и шрапнели. Пушкитѣ и картечницитѣ не млъкнаха до като не остана да се не надига, или мърда нито единъ неприятелски войникъ прѣдъ нашата телена мрѣжа. Удара на французитѣ бѣше кръвно отбитъ и то за кратко врѣме. Войницитѣ бързо се изпокриха отново въ лисичитѣ дупки, защото неприятелскитѣ снаряди започнаха пакъ като градъ да валятъ по нашитѣ окопи. Види се французитѣ се бѣха ядосали много, за гдѣто не успѣ атаката имъ, та искаха съ артилерията си да ни отмъстятъ. Прѣдъ участъка на тия роти, гдѣто бѣше насоченъ главния ударъ на противника, се синѣеха много трупове на убити французи, а нѣкои бѣха увиснали по нашитѣ телени мрѣжи и пешоветѣ на синитѣ имъ шинели тихичко се развѣваха отъ есѣнния вѣтъръ. До вечерьта французитѣ не се опитаха да настѫпятъ втори пѫть; види се, скѫпо имъ е костувалъ първиятъ опитъ. И въ слѣдующитѣ нѣколко дни, до 28 октомври, нѣмаше настѫпление. Само артилерията денемъ съ барабаненъ отъ врѣме на врѣме огънь обстрѣлваше нашитѣ окопи, а нощемъ по обикновенному си тракаха картечницитѣ и автоматичнитѣ пушки. При все това, ние всѣки день бѣхме на щрѣкъ, защото очаквахме да се повтори първия опитъ на французитѣ.

Още отъ сутриньта на 28 октомври французката артилерия откри убийственъ огънь по цѣлата линия въ Битолското поле. „Баба Хаджийка“ отъ прѣдния день бѣше раз-

рушила почти всичкитѣ окопи въ участъка на 7-а рота и часть отъ окопитѣ на 6-а рота, като въ тия послѣднитѣ, два-три голѣми снаряда бѣха разрушили едно голѣмо скривалище съ 28 войника въ него (санитаритѣ, подпомогнати отъ нѣколко стрѣлци, успѣха вечерьта да извадятъ по-вечето отъ тия войници прѣзъ една отъ дупкитѣ, които бѣха пробили снарядитѣ). Всичко това ни подсказваше, че тоя день вѣроятно французитѣ ще се опитатъ пакъ да настжпятъ, за това никой не бѣше спокоенъ нито да яде, нито да спи въ скривалищата. Всички стѣгнати съ пушки въ ржцѣ съ напрѣгнато внимание слѣдѣха артилерийския бой. Войницитѣ сами излизаха често да провѣряватъ наблюдателитѣ дали сж по мѣстата си, защото при тоя ураганенъ артилерийски бой, лесно можеше да бждатъ наблюдателитѣ ранени или убити и да ни изненадатъ французитѣ. Всѣки часъ артилерията на французитѣ усилваше своята стрѣлба. Около окопитѣ се бѣше задимило отъ пушека на експлодиращитѣ снаряди. Парчета желѣзо страшно свирѣха изъ въздуха и падаха като едри капки дъждъ прѣдъ буря.

Къмъ 11 ч. прѣдъ пладнѣ артилерийския ураганъ бѣ стигналъ своя върхъ. Вече не се чуваха отдѣлни гърмежи, а само едно продължително и глухо бучене, примѣсено съ рѣзкия и оглушителенъ трѣсъкъ отъ снарядитѣ. Тъкмо въ тоя моментъ, нѣкой извика отъ окопа: „Излизайте скоро бей — французитѣ влѣзоха въ окопитѣ на 7-а рота“. Настана грозна бъркотия въ голѣмитѣ скривалища на нашата рота. Всички бързаха да излѣзатъ въ окопа, а тъмнината, уплахата, тласканицата и виковетѣ, прѣчеха на бързото излизане. При все това излѣзоха слѣдъ извѣстно врѣме всички и се пръснаха изъ окопитѣ. Започна се страшно пукане на пушки и трѣскане на бомби. Неприятелската артилерия вече не биеше по окопитѣ, а започна своя прѣграденъ огънь задъ тѣхъ. Бързо се струпаха на едно мѣсто въ окопа войницитѣ отъ лѣвата наша полурота и уплашено се спрѣха за единъ моментъ, слѣдъ което хукнаха да бѣгатъ въ дѣсно изъ окопа, като викаха: „Ей ги французитѣ идатъ насамъ изъ нашитѣ окопи, какво да правимъ“. Никой не бѣше въ състояние да одържи тази подплашена вълна. Но въ тоя критически моментъ на боя, смѣлия фелдфебелъ отъ картечната рота Ангелъ Арнаудовъ, изнесълъ своята картечница прѣдъ нашия окопъ, започна да коси французитѣ, които тичаха къмъ нашия окопъ

и ония които вече бѣха заели разрушенитѣ окопи и идѣха къмъ здравитѣ. Неговата картечница биеше французитѣ точно въ флангъ и ги сваляше като снопи. Той викаше седналъ до нея: „Бързо подавайте ленти“ и продължаваше да я върти въ лѣво и въ дѣсно.

Това смути много французитѣ. Освѣнъ това нашата артилерия, добила свѣдѣния, че противника е заелъ часть отъ нашитѣ окопи, бѣше започнала да бие по тѣхъ съ гранати и шрапнели. Тогава французитѣ се спрѣха и уплашено се сгушиха въ разрушенитѣ наши окопи. Тѣхнитѣ подръжки не можеха да дойдатъ, защото картечницата на Арнаудовъ сѣеше смърть по мѣстото, гдѣто трѣбваше да минатъ. Схванали това, нѣколко групи войници, заедно съ 3—4 смѣли офицери и подофицери, а нѣкои войници по собствена инициатива, излизатъ вънъ отъ окопитѣ, втурватъ се отъ лѣво, отъ дѣсно и отъ задъ къмъ тая часть отъ нашитѣ окопи, гдѣто сж се сгушили уплашенитѣ французи и съ страшенъ викъ „ура“, започватъ да стрѣлятъ, да удрятъ съ прикладъ и да хвърлятъ бомби. Веднага настана страшна паника между французитѣ. Едни се разбъркаха съ нашитѣ войници, а други удариха на бѣгъ. Въ това врѣме картечницата на Арнаудовъ спира, защото кутията ѝ е счупена, а самия той раненъ, иначе никой отъ французитѣ не можеше избѣга назадъ. Войницитѣ бързо се разправиха съ настигнатитѣ французи. Тукъ бѣха убити и двамата офицери, които съ бастуни и сабли сж удряли своитѣ подчинени да не бѣгатъ, а да отиватъ напрѣдъ изъ нашитѣ окопи. За малко врѣме всички французи бѣха избити, като останаха само нѣколко неранени и ранени плѣн-

Фелдфебелъ Ангелъ Арнаудовъ.

ници въ наши ржцѣ. Въ тоя бой ние вземахме картечници, автоматични пушки и много патрони и ленти. Остана въ наши ржцѣ и телефона, който французитѣ сж носѣли съ себе си. Изъ окопитѣ се търкаляха много неприятелски трупове, раници, платнища, маски, колчета, матари и др. Едва слѣдъ свършването на боя се констатира, че сме имали работа съ смѣсени французки войски — бѣли и черни. Послѣднитѣ бѣха сенегалци. Нашитѣ войници вечерьта разглеждаха съ голѣмо любопитство раненитѣ и убити чернокожи.

Прѣзъ нощьта, слѣдъ боя трѣбваше да се приберат раненитѣ и убититѣ и да се поправятъ разрушенитѣ окопи и ходове. Цѣла нощь никой не можа да заспи. На другия день прѣкарахме пакъ неспокойно, защото се страхувахме да не настжпятъ и сега французитѣ.

Но тѣ не настжпиха. Занизаха се пакъ тежкитѣ есенни дни. Съ радость очаквахме всички да се стъмни, за да излѣземъ отъ влажнитѣ си скривалища, да получимъ храна и вода прѣди да сж започнали да гърмятъ кашаварскитѣ батареи и да тракатъ зловѣщо автоматичнитѣ пушки и картечницитѣ. Всѣки бързаше да използува врѣмето, когато и французитѣ излизатъ да се хранятъ. Всѣки день почти ни посѣщаваха снарядитѣ на „Баба хаджийка“, но ние вече бѣхме свикнали на тѣхната пѣсень.

Едва на 14 ноемврий французитѣ се опитаха да настжпятъ пакъ прѣдъ участъка, гдѣто настжпиха на 28 октомврий, но сега бѣха забѣлѣзани наврѣме и не можаха да влезатъ въ нашитѣ окопи. По силенъ бѣше тогава натиска имъ срѣщу 12 балкански полкъ, гдѣто бѣха влѣзли въ окопитѣ на нѣкои роти, но скоро и тамъ ги послѣдвала участьта на тѣхнитѣ другари, които дойдоха при насъ на 28 октомврий. Нѣколко пжти се бѣха опитвали нашитѣ немирни комшии да настжпятъ и срѣщу 33 полкъ, който бѣше въ дѣсно отъ насъ, но и тамъ не можаха да постигнатъ нищо.

Тъй стояхме на Кеналската позиция 43 дни, безъ да позволимъ на французитѣ да си пробиятъ пжть въ Битолското поле.

П. Стайновъ.

Звѣзда.

(Изъ живота на Битолския фронтъ)

Срѣщу насъ, ето вече мѣсецъ и по-вече се въртятъ всеедни и сѫщи зуави. И все едни и сѫщи орѫдия — гаубици и полски — бухтятъ около тѣхъ: кѫдѣто и да заематъ позиция, ние си ги познаваме.

— Ето това е „свекървата“, така наричахме една намусена 15 с. м. гаубица.

— Това е пъкъ „кашаварското“ — едно заядливо планинско орѫдие, което гърмѣше, когато носѣха чорбата.

Въобще, отъ какъ ги натупахме хубаво послѣдния пѫть, та наполовината изостанаха по теленитѣ ни мрѣжи и въ окопитѣ, отъ тогава си живѣемъ добрѣ и спокойно. Знаемъ си обичаитѣ и кусуръ си не възрзваме; знаемъ си много добрѣ, кой кога гърми, кѫдѣ гърми, защо гърми. И си правимъ смѣткитѣ. Съ една дума това е положението, което въ бюлетина на дѣйствующата армия се нарича:

— „При X . . . обикновенъ артилерийски огънь“.

Вчера, обаче, окончателно скѫсахме доброто съсѣдство съ тѣхната артилерия. Нѣма вече примирение, защото не остояха на табиета, а измѣниха на приетитѣ отъ двѣтѣ страни привички. Тежко имъ и горко, кога дойде редъ да ги гонимъ . . .

Но нека си разправя тѫгата, защото ми тежи на душата; тежи и на душата на всинца ни.

Близо до нашата позиция има едно голѣмо село, съ ниски кирпичени кѫщи, покрити съ слама както — всички македонски кѫщи.

По-куражлиитѣ отъ жителитѣ още стояха. Па на туй отгорѣ се научиха да правятъ окопи и землянки, въ които цѣль день държаха дѣцата си, затворени като ягнета:

— Да се учатъ отъ сега . . . . И тѣ научиха като насъ табиета на французитѣ. Когато загърмятъ по селото, голѣми и малки, засвирятъ зловѣщо надъ смутеното село, когато трѣсъкъ зацѣпи небето, димъ и прахъ се дигне до Бога и цѣлото село се притисне о земята отъ страхъ и

ужасъ, селенитѣ отдавна сѫ вече заели окопитѣ си и се тъпчатъ като сардели — мѫже, жени, дѣца — въ тия влажни „живи гробове“, както тѣ наричатъ окопитѣ.

Всичко вървѣше добрѣ; бѣхме свикнали така; бѣхме доволни и ние, и селенитѣ, па вѣрвамъ и французитѣ.

Но . . . Звѣзда . . . Казахъ ли ви, че въ селото бѣ останала най-хубавата, най-стройната — левентъ мома? Ахъ не, вие не познавате Звѣзда, нашата изгора, изгората на цѣлата рота, — на цѣлата дружина, изгората на всички. Всички я знаятъ и все се наричатъ да минаватъ край дома ѝ, кога отиватъ отъ линията за вода въ село, кога каратъ чорбата или патронитѣ.

А тя, дяволската щерка, страшна е присмѣхулка.

— „Ей, войниче, како ме пулишъ? Като гюптинъ си небричанъ, а чупи пулишъ“, — така ме посрѣщна първия пѫть, когато се нарекохъ и азъ да мина прѣзъ тѣхния дворъ.

Засрамихъ се, дяволъ да го вземе, и страшно ме доядѣ на менъ самия, защото наистина бѣхъ каленъ, мръсенъ, брадясалъ. Ама отъ гдѣ да зная, че е такава присмѣхулка?!

— Тя съ всички все така се подиграва — ме утѣшаваха послѣ другитѣ при ротната кухня.

— Хубава е, не може човѣкъ да ѝ се разсърди . . . И все пакъ ние обичахме всички Звѣзда. Очитѣ на Звѣзда . . . Знаете ли тия модерни рисунки на жени египетски типъ, дълги, черни очи, съ широки клѣпки; рѣсници, които бавно се снематъ и оставятъ дълга черна сѣнка.

Тия очи съ тежки клѣпки — рѣсници притиснаха и нашитѣ войнишки сърдца. Никой не знаеше ни кой е баща ѝ, ни коя е майка ѝ. Звѣзда бѣ за насъ стройна, весела присмѣхулка съ двѣ хубави очи, черно-огнени звѣзди.

Тя бѣ звѣздата на нашия войнишки животъ тукъ. Свити въ окопитѣ, или прибрани на топло въ сламата на нѣкоя плѣвня, ние често говорѣхме за нея.

— Хей, кашаварски, соль си забравилъ, чорбата е безсолна . . . — загледалъ се е много у Звѣзда, та си изгубилъ ума!

— Страшно ме е ядъ на тия кашавари . . . Ама хубава е Звѣзда, кажи . . .

А тя, игрива, буйна, видишъ я вземала дълга пръчка и се закача съ едно голѣмо куче.

Заминаване за позицията.

— „И азъ ке одамъ со вази, овия пусти вранцузи ке бѣгатъ, нѣкой день“, — казваше тя по нѣкога.

Макарь и да знаехме, че нѣма да дойде, пакъ се радвахме и повторно я питахме.

— Истина, ще дойдешъ ли, Звѣздо?

— Бога ми, ке дойдамъ! И азъ си я прѣдставлявахъ левентъ кантинерка, съ хубави очи, каквито имаше въ оная френска опера „La Cantiniére“. Така вървѣше врѣмето въ окопитѣ. Търсѣхме само случай да отскочимъ за вода, или при кухнитѣ или за друго, за да видимъ хубавитѣ ѝ очи. Нашитѣ кашавари бѣха ѝ дори построили окопъ — землянка, широка, удобна, каквато и ротния нѣмаше. И тя знаеше да я изпозува, — знаеше и тя кога трѣбва да се крие.

— Хей, войниче, сега ке почнатъ со гюлината, — викашетя, когато наближаваше врѣмето за неприятелската артилерия да почне да стрѣля по селото, и скачаше въ окопа, гдѣто жени, дѣца и мжже вече се натъпкали, като домати въ каца.

Вчера, обаче, тия французи бѣха на криво спали; още не се доразсъмнало, когато свободно всички се ширѣха изъ селото, чуваме . . . фууу . . . първа фууу . . . втора фууу . . .

И заредиха се по селото, захвърчаха покриви, камъне, пръсть, дигна се димъ, пламъкъ.

Ни въ туй ни въ онуй врѣме право връхъ селото стрѣлятъ, ние се зачудихме: какъ така, защо, че още има единъ часъ и половина най-малко до като дойде редъ да се обстрѣлва селото.

— Фуу . . . фууу . . . фучатъ дяволскитѣ гранати и все голѣми.

Ядъ изпълни душата ни, за гдѣто зуавитѣ не се държатъ на адета, па като започнахме и ние . . . Може би бихме имъ простили, макаръ че запалиха селото, но тѣ прѣобърнаха цѣлия ни животъ тукъ въ окопитѣ . . .

Селото горѣше разрушено, разхвърлено, пусто; кучетата се въртятъ по цѣлото поле. Всички бѣха избѣгали изъ селото всрѣдъ пожара и гранатитѣ. Само Звѣзда . . . разкжсана отъ граната лежеше всрѣдъ двора; обезабразена, главата ѝ сплескана, откжсната, тѣлото ѝ разхвърлено на три страни . . .

Мжчно ни е, всички мълчимъ. Мъгла е надвиснала и тихо е по цѣлата позиция. Войници отидоха да погребватъ. Азъ не отидохъ, не мога, не искамъ.

Какъ ще погледна нейнитѣ очи?! Ще дойде день, обаче, ще си отплатимъ и ние.

† Подпоручикъ Иванъ Г. Радиковъ † Подпор. Илиевъ Стефанъ Василевъ

† Офицерски кандидатъ Ст. Карауланов

† Офицерски кандидатъ Ив. Патевъ † Подпоручикъ Любенъ Рачевъ

Нашитѣ скжпи покойници.

Офицери и офицерски кандидати паднали въ бой или починали отъ рани.

1. **Майоръ Чилингировъ Димитъръ Колевъ.** — Родомъ отъ с. Пранга, Станимашко. Завършилъ военното училище въ София. Въ балканската война прѣзъ 1912—13 год. участвувалъ като ротенъ командиръ.

На 10 ноември 1916 год. пада убитъ като командиръ на отряда, който се биеше въ завоя на Черна при с. Пологъ.

2. **Капитанъ Ангеловъ Тодоръ.** — Родомъ отъ г. Хасково. Офицеръ отъ военното училище въ София. Участвувалъ въ войната срѣщу турцитѣ и балканскитѣ съюзници прѣзъ 1912—13 год. — Раненъ отъ шрапнелъ на 19 септември 1916 год. като командиръ на 12 рота при с. Върбени. Починалъ отъ рани на 19 септември с. г.

3. **Капитанъ Балевъ Георги Василевъ.** — Роденъ прѣзъ 1885 год. въ гр. Сливенъ, кждѣто получилъ първоначалното си гимназиално образование. Прѣзъ 1905 год. постжпилъ въ военното училище и прѣзъ 1907 год. произведенъ въ първи офицерски чинъ. Взелъ участие въ балканската война — като командиръ на 1-а рота отъ 32 п. Загорски полкъ. Билъ раненъ тежко, но силната му натура надвива и въ между съюзнишката война той взема сжщо живо участие.

Мобилизацията прѣзъ септември 1915 год. го сварва въ чинъ капитанъ. И прѣзъ тази война той се би честно и храбро и пада убитъ въ завоя на Черна при с. Пологъ на 10 ноември 1916 год. като командиръ на 5 рота отъ 23 п. полкъ.

4. **Капитанъ Лазаровъ Лалю Ивановъ.** — Роденъ на 1 февруари 1887 год. въ гр. Казанлъкъ, кждѣто свършилъ педагогическото училище. Бившъ народенъ учитель. Офицеръ отъ школата за запасни подпоручици. Прѣзъ балканската война при щурма на Одринъ раненъ тежко. Слѣдъ войната

останалъ на дѣйствителна служба въ 23 п. полкъ. Загина трагически, разкжсанъ отъ граната при Кенали, южно отъ Битоля, на 6 ноември 1916 год., като младши офицеръ отъ 9 рота.

5. **Поручикъ Хиновъ Христо Христовъ.** — Родомъ отъ г. Етрополе, офицеръ отъ Военното училище въ София. Участвувалъ въ балканската война. — Прѣзъ настоящата война, като командиръ на 14 рота отъ 23 полкъ, бива раненъ на 20 октомври 1915 год. въ паметния бой при с. Скробница; къмъ края на декември с. г. отново поема ротата си, а на 30 октомври 1916 год. пада убитъ на позицията при Кенали. Кавалеръ на ордена за храбрость. Живитѣ герои отъ ротата никога нѣма да забравятъ неговия личенъ героизъмъ и неговитѣ старания да бждатъ момчетата му бодри и рѣшителни.

6. **Запасенъ поручикъ Славчевъ Сава Пенчевъ.** — Родомъ отъ гр. Габрово. Свършилъ Габровската гимназия и школата за запасни подпоручици. Буденъ и прѣдприемчивъ индустриалецъ-кожаръ. — Участвувалъ въ балканската война. Въ началото на настоящата война бива раненъ, но скоро оздравѣва и поема командуването на 5 рота отъ 23 п. полкъ. На 6 февруари 1917 год. пада убитъ, разкжсанъ отъ гранатa на позицията при с. Кръклено, сѣверно отъ Битоля.

7. **Запасенъ поручикъ Казасовъ Никола.** — Родомъ отъ гр. Трѣвна. Свършилъ Габровската гимназия и Софийския университетъ по правото. Мобилизацията прѣзъ 1915 год. го заварва мирови сждия въ родния му градъ.

Пада разкжсанъ отъ граната при Кеналскитѣ позиции на 10 ноември 1916 год. — като командиръ на 12 рота.

8. **Запасенъ поручикъ Тодоровъ Дечо.** — Роденъ въ с. Мартенъ, Русенско, прѣзъ 1871 год. Свършилъ подофицерска школа и 12 години служилъ като подофицеръ въ 17 Доростолски полкъ. Прѣди Балканската война билъ фабриченъ чиновникъ въ Габрово. Баща на многочленно сѣмейство. Участвувалъ въ Балканската война като подпоручикъ и послѣ поручикъ въ 65 п. полкъ. Раненъ тогава тежко, но оздравѣлъ.

На 17 августъ 1916 год., въ врѣме на настжплението въ гръцка Македония, убитъ при в. Звѣзда, като командиръ на 13 рота отъ 23 полкъ.

9. **Подпоручикъ Януловъ Георги.** — 25 годишенъ, родомъ отъ гр. Казанлъкъ, свършилъ Казанлъшкото педагогическо училище. Постжпилъ въ Военното училище въ София, курса на което завършва успѣшно и бива произведенъ въ чинъ подпоручикъ нѣколко дни прѣди мобилизацията въ 1915 год. — Като младши офицеръ въ 15 рота пада убитъ въ паметното сражение при с. Скробница (Сърбия) на 20 октомври 1915 год.

10. **Зап. Поручикъ Миховъ Паскалъ** — роденъ въ гр. В. Търново прѣзъ 1887 г., 5 априлъ, свършилъ Търновската гимназия и Софийския университетъ по филология. Учитель въ Търновската м. гимназия. Участвувалъ въ Балканската война като взводенъ и ротенъ командиръ въ 18 п. полкъ, и бива раненъ въ крака. За участието си въ балканската войнъ Миховъ е билъ награденъ съ кръстъ за храбрость.

Обичаниятъ отъ всички Миховъ умрѣ като истински герой. . . За това малцина знаятъ. На 19 септември 1916 г. подъ Чеганъ, къмъ с. Горничево неприятельтъ съ гжсти маси притискаше слабитѣ ни вериги, които се огъваха и се оттегляха, като се запираха задъ всѣки трупъ, задъ всѣки камъкъ. Неприятелската артилерия, десеторно по силна отъ нашата, сѣеше смърть и ужасъ всрѣдъ нашитѣ урѣдѣли вериги. Срѣдъ най-голѣмия огънь Миховъ поведе събранитѣ отъ тукъ отъ тамъ ужасени момчета — въодушевени отъ своя началникъ тѣ повърнаха настжпилитѣ срѣщу тѣхъ сърби. Сръбски куршумъ удари Михова въ краката и той се прострѣ срѣдъ момчетата; безъ да охне той се мжчаше да ги окуражи, но съ бомби и пушки нови сръбски маси се нахвърляха върху тѣхъ. Грабнаха момчетата своя Миховъ, метнаха го на единъ конь и бързо почнаха да се оттеглятъ до срѣщния ридъ. Но Миховъ не можеше да стои на коня, който едва се движеше, подплашванъ на всѣка стжпка отъ експлозии и куршуми. Сърбитѣ вече достигнаха коня и . . .

— „Живъ — никога! Но България е загубена вече за мене!“

Това прошепна Миховъ и, вѣренъ на своята родина, се застрѣля, за да не падне живъ въ робство.

11. **Зап. Подпоручикъ Лалчевъ Цоню Тодоровъ** — 27 годишенъ, родомъ отъ с. Кашлата, Казанлъшко. Свършилъ Казанлъшкото педагогическо училище и школата за

запасни подпоручици въ Княжево. Прѣзъ Балканската война участвува като редникъ, а въ сегашната като младши офицеръ въ 4 рота.

Той живѣ и умрѣ познатъ само между най-близкитѣ си. Дори и въ полка съвсѣмъ малко го познаватъ и едва ли нѣкой би могалъ да ви каже, кждѣ умрѣ той, освѣнъ тия, които сж били тамъ: той бѣ убитъ при Куполата надъ с. Ращане, когато слѣдъ сполучливата наша контра атака Цоню се изкачи на чело на взвода си на неприятелската позиция, сияещъ отъ радость. Свали го отъ тамъ французки куршумъ. Лалчевъ умрѣ тъй засмѣнъ, както и живѣеше. Другаритѣ му успѣха да отнесатъ неговия трупъ, за да бжде погребанъ въ родна пръсть.

12. **Запасенъ Подпоручикъ Черневъ Вою Кралевъ** — 24 годишенъ, родомъ отъ с. Горно Черковище, Казанлъшко. Свършилъ педагогическото училище въ Казанлъкъ. До прѣди войната е билъ народенъ учитель.

Като адютантъ на II дружина, раненъ тежко на позицията сѣверно отъ Битоля и починалъ на 26 ноември 1916 г. въ гр. Прилѣпъ.

13. **Запасенъ Подпоручикъ Игнатовъ Никола Христовъ** — отъ гр. Казанлъкъ, 24 годишенъ. Свършилъ Казанлъшкото педагогическо училище и до войната билъ народенъ учитель. — Падна убитъ въ завоя на Черна, при с. Пологъ, на 10 ноември 1916 г., като младши офицеръ отъ 3 рота на 23 полкъ.

14. **Запасенъ Подпоручикъ Кънюо Трифоновъ** — отъ гр. Казанлъкъ. Свършилъ Казанлъшкото педагогическо училище. Прѣди войната народенъ учитель въ Карловско.

Като младши офицеръ въ 7 рота, раненъ тежко на 11 септември 1916 г. при монастиря „Св. Спиридонъ" и починалъ отъ ранитѣ си на 12 септември с. г.

15. **Запасенъ Подпоручикъ Радиковъ Иванъ** — родомъ отъ г. Казанлъкъ, кждѣто получилъ педагогическо образование и станалъ народенъ учитель. — Убитъ е на 24 септември 1916 г. въ боя при с. Неокази, като младши офицеръ отъ 16 рота.

16. **Зап. Подпоручикъ Станевъ Любенъ Рачевъ** отъ гр. Габрово, 27 годишенъ. Свършилъ Варненската гимназия. До войната студентъ по правото въ Софийския уни-

верситетъ. — Убитъ на 27 октомври 1916 г. при Кенали, като младши офицеръ въ 10 рота.

17. **Подпоручикъ Бекировъ Стефанъ Димитровъ** — отъ гр. Габрово, 23 годишенъ. Свършилъ тамошната гимназия и постжпилъ въ Военното училище, отъ кждѣто излѣзалъ съ чинъ подпоручикъ. — Падна убитъ при с. Скочивиръ въ завоя на Черна, като командиръ на 3 рота — на 28 октомври 1916 г.

18. **Запасенъ подпоручикъ Влаховъ Никола Димитровъ** — отъ с. Салтъково, Казанлъшко. Свършилъ Казанлъшкото педагогическо училище и до войната билъ народенъ учитель. Убитъ е на позицията „Кракра" въ завоя на Черна на 10 ноември 1916 г. като младши офицеръ отъ 1-а рота.

19. **Запасенъ подпоручикъ Илиевъ Стефанъ Василиевъ** — родомъ отъ с. Габарево, Казанлъшко. Свършилъ педагогическото училище въ гр. Казанлъкъ. Народенъ учитель. Трагично загиналъ отъ граната въ голѣмия бой при с. Кенали, на 14 октомври 1916 год., като адютантъ на 4 дружина.

20. **Зап. подпоручикъ Кьорпевъ Пенчо Христовъ** — отъ гр. Габрово, 27 годишенъ. Свършилъ Габровската гимназия и историко-филологическия факултетъ на Софийския университетъ. — Тежко раненъ на 28 октомври 1916 г. при Кенали, като младши офицеръ въ 11 рота и починалъ отъ рани въ Нишъ на 11 ноември 1916 год.

21. **Запасенъ подпоручикъ Рашо Груевъ** — роденъ прѣзъ декемврий 1892 год. въ с. Мъглишъ, Казанлъшко. Свършилъ педагогическото училище въ гр. Казанлъкъ и школата за зап. подпоручици въ Княжево. Прѣди войната нѣколко години бѣше народенъ учитель. Участвувалъ въ балканската война. Убитъ на 26 септември 1916 г. на позицията при с. Върбени, като младши офицеръ въ 6 рота. Рашо Груевъ бѣше една самобитна индивидуалность, единъ буренъ темпераментъ и тѣзи, които го познаваха, не можеха да необикнатъ неговата правдива, честна и горда душа, въ която имаше сигурни заложби за едно хубаво бждеще.

22. **Подпоручикъ Настевъ Георги Настевъ** — родомъ отъ гр. Ст.-Загора. Загиналъ на 11 априлъ 1917 г. сѣверно отъ Битоля при с. Ращани, като младши офицеръ въ 2-ра картечна рота.

† Офицерски кандидатъ Иванъ Колинкоевъ
† Офицерски кандидатъ Георги Ефтимовъ Поповъ
† Подпор. Влаховъ Ник. Димитровъ † Подпор. Кьорпевъ Пенчо Христовъ

23. **Офицерски кандидатъ Карауладовъ Стефанъ Ивановъ,** 26 годишенъ, родомъ отъ гр. Габрово, свършилъ Габровската гимназия. Нѣколко години билъ народенъ учитель, слѣдъ това студентъ по правото въ Софийския университетъ. Убитъ като взводенъ командиръ въ 16 рота при с. Неокази на 24 септември 1916 год.

24. **Офицерски кандидатъ Ив. Колинкоевъ,** 25 годишенъ, отъ гр. Казанлъкъ. Току що завършилъ Брюкселския университетъ съ титлата Докторъ на правото. Убитъ на Китка на 28 септември 1915 год. като взводенъ командиръ въ 1-а рота.

25. **Офицерски кандидатъ Милевъ Костадинъ,** родомъ отъ с. Срѣдногорово, Казанлъшко. Свършилъ Ст.-Загорската гимназия и постжпилъ въ школата за запасни подпоручици. Убитъ на 16 мартъ 1917 г. при монастирчето сѣверно отъ Битоля — с. Ращане.

26. **Офицерски кандидатъ Чичоваровъ Иванъ** — отъ гр. Казанлъкъ. Свършилъ Габровската гимназия. Студентъ по правото въ Софийския университетъ. — Убитъ на монастирската височина, сѣверно отъ Битоля на 6 декември 1916 година. Въ момента, когато съобщавалъ на войницитѣ радостната вѣсть за падането на Букурещъ, пада наблизо до него граната и парчета отъ нея му разбиватъ черепа.

27. **Офицерски кандидатъ Никодимъ Султановъ** — 25 годишенъ, родомъ отъ Габрово. Свършилъ Габровската гимназия и нѣколко години учителствувалъ, слѣдъ което постжпилъ въ Софийския университетъ. Мобилизацията го заварва въ края на неговото слѣдване: той бѣше почти завършилъ по правото. — Остроуменъ, винаги веселъ и бодъръ, той остави отлични спомени за себе си. — Като взводенъ командиръ въ 14 рота, загина мжченически, затрупанъ отъ пръсть при падането на единъ голѣмъ снарядъ въ Кеналската позиция на 30 октомври 1916 год.

28. **Офицерски кандидатъ Стоковъ Никола Илиевъ,** роденъ прѣзъ 1891 год. въ гр. Казанлъкъ. Образованието си получилъ въ лицея — Цариградъ. Свършилъ Скопската школа за запасни подпоручици. Убитъ на позицията Душегубка, като взводенъ командиръ въ 3 рота — на 12 октомври 1916 год.

29. **Офицерски кандид. Георги Ефтимовъ Поповъ** — отъ гр. Казанлъкъ роденъ на 14 февруари 1896 год. Едва 19 годишенъ. Основно и прогимназиално образование получи въ Казанлъкъ, а гимназиално въ гр. Самоковъ. Слѣдъ свършване на гимназията постжпва веднага въ школата за запасни подпоручици. Като взводенъ командиръ въ 2 рота, раненъ тежко въ двата крака при атаката на върха южно отъ с. Пологъ въ завоя на Черна. Починалъ отъ ранитѣ си на 30 октомври 1916 г. въ село Орѣхово, Битолско.

30. **Офицерски кандидатъ Иванъ Патевъ** отъ гр. Казанлъкъ. Свършилъ педагогическо училище. Отъ малъкъ проявявалъ интересъ къмъ техника и художество: като самоукъ механикъ поправялъ всички повредени уреди въ физикоматематическия кабинетъ въ Казанлъкъ; уредилъ и скулптурна изложба още като ученикъ. — Командувалъ взводъ въ 7 рота. Когато въ голѣмия бой при Кенали на 28 октомври 1916 год. неприятеля навлиза въ часть отъ нашитѣ окопи, той съ група войници се нахвърля върху французитѣ, за да спаси картечницата и въ страшния ржкопашенъ бой загива.

31. **Офицерски кандидатъ Ивановъ Тотю Минчевъ,** 25 годишенъ, отъ гр. Габрово. Свършилъ Габровската гимназия. — Студентъ по правото. — Като адютантъ на 4 дружина, загина трагически разкжсанъ отъ граната при с. Ращане, сѣверно отъ Битоля на 17 мартъ 1917 год.

32. **Офицерски кандидатъ Романски Димитъръ Павловъ.**—Художникъ. Родомъ отъ гр. София. На 27 годишна възрастъ. Завършилъ съ успѣхъ Художествено-индустриялното училище въ гр. София. Още отъ малъкъ проявявалъ интересъ къмъ рисуване и скулптура и първокласнитѣ му рисунки пращатъ на художествената изложба въ Лондонъ.

Постжпилъ въ школата на запаснитѣ подпоручици въ Княжево и произведенъ въ чинъ офицерски кандидатъ. Раненъ тежко отъ граната при с. Лопатица задъ височината 1050 и починалъ отъ ранитѣ си на 7 май 1917 год.

33. **Технически капитанъ Минко Калчевъ,** роденъ на 23 априлъ 1862 год. въ с. Балабанско, Троянска околия. Завършилъ прогимназия въ Троянъ. Постжпилъ на служба въ 1883 год., държалъ изпитъ за оржжеенъ техникъ и покъсно допълнилъ познанията си по техника въ Австрия. Участвувалъ въ Сръбско-Българската война и награденъ съ медалъ

1885 год. За трудоветѣ му по техника, прѣдставени въ пловдивското изложение, получилъ златенъ медалъ, а по-късно за неуморна и честна служба — въ 1909 год. — Св. Александъръ, 4 степенъ. Прѣзъ Балканската и настоящата войни спжтникъ на полка въ всичкитѣ му походи и боеве. Награденъ съ Св. Александъръ 9 степенъ. — Най-стария техникъ въ армията. Обичаше България и любовьта му къмъ нея крѣпѣше старческитѣ му сили за неуморенъ и денонощенъ трудъ. Той бѣше убѣденъ, че техниката е всичко, че тя е побѣдата и даваше цѣлия си умъ и енергия на нея. — Остави много технически изобрѣтения и приспособления, които се вече използуватъ въ армията.

Почина отъ тифъ въ Драмската болница на 26 юлий 1917 год.

34. **Поручикъ Маринковъ Димитъръ.** — Убитъ при Струга на 26. XI 1915 год.

Офицери отъ 23 п. полкъ, причислени прѣзъ войната въ 56 пѣхотенъ полкъ.

1. **Майоръ Тачо Поповъ,** родомъ отъ с. Рахманлии, Карловско, 37 годишенъ, свършилъ Софийското военно училище. Участвувалъ въ Балканската война като командиръ на картечна рота въ 23 полкъ. Отъ 56 полкъ прѣведенъ въ 10 п. полкъ и като дружиненъ командиръ отъ този полкъ — убитъ на Чеганъ-планина.

2. **Майоръ Стояновъ Тодоръ,** родомъ отъ гр. Казанлъкъ, свършилъ Казанлъшкото педагогическо учицище и клона отъ военото на Н. В. училище въ Княжево. Участвувалъ въ Балканската война. Прѣзъ настоящата война прѣведенъ въ 56 п. полкъ и като командиръ на 9 рота, убитъ на 14 септември 1916 год. на върха 1944.

3. **Капитанъ Томовъ Александъръ Цановъ,** родомъ отъ гр. Видинъ, свършилъ Видинската гимназия и Военото на Н. В. училище. Участвувалъ въ Балканската война. Прѣзъ сегашната война зачисленъ къмъ 56 пѣхотенъ полкъ. Убитъ на 14 мартъ 1917 год. при с. Снѣгово, Битолско, като командиръ на 1 рота.

4. **Капитанъ Ивановъ Христо Михалевъ,** родомъ отъ гр. Казанлъкъ. Свършилъ Военното училище въ София. Участвувалъ въ Балканската война. При мобилизацията прѣзъ

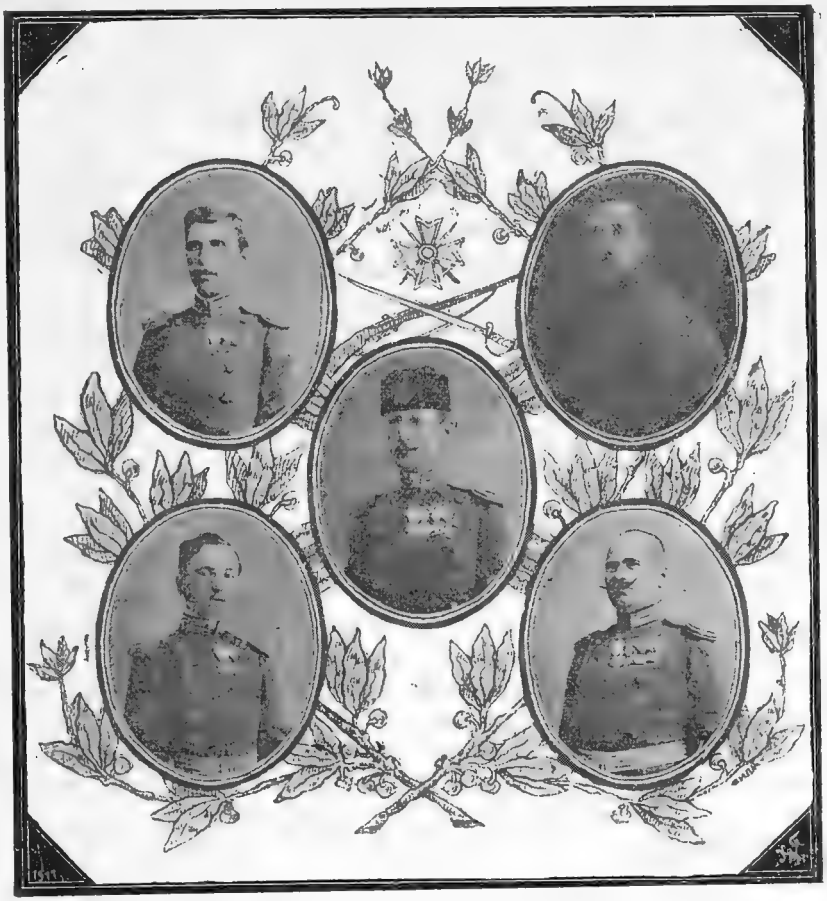

† Майоръ Тотю Стояновъ † Капитанъ Александъръ Цановъ
† Майоръ Тачо Поповъ
† Капитанъ Ивановъ Христо Михалевъ † Поручикъ Гердановъ Стефанъ

1915 год. причисленъ къмъ 56 полкъ. Убитъ на 9 октомври 1916 год. източно отъ с. Скочивиръ, Битолско (завоя на Черна), като командиръ на 10 рота.

5. **Поручикъ Гердановъ Стефанъ Славовъ,** родомъ отъ с. Крънъ, Казанлъшко. Дългогодишенъ подофицеръ въ 23 п. полкъ. Убитъ на 18 августъ 1916 год. източно отъ кота 1248 — Битолско, като командиръ на 12 рота.

Шипченци въ войната.

(Бѣлѣжки).

Отъ Балкана до Китка.

Ние напуснахме Казанлъкъ на 19 септември 1915 год., 4 часа слѣдъ обѣдъ. Полкътъ разгърна своитѣ безкрайни редици и се спрѣ на край града. Отслужи се молебенъ, казаха се напѫтствени рѣчи и много сърдечни пожелания, и редицитѣ поеха отново пѫтьтъ къмъ Балкана. Далечъ на горѣ по шосето ние вървѣхме между живи стѣни отъ изпращачи, — защото наредъ съ насъ и слѣдъ насъ се движеше буквално цѣлиятъ градъ. Музиката на полка свирѣше отсѣченъ и бодъръ походенъ маршъ — но бѣше тихо изъ дългитѣ войнишки редици: мълчахме ние, загледани въ далечината, съ тревожното чувство на хора, които отиватъ на бой, мълчаха и нашитѣ безбройни изпращачи съ души притиснати отъ остра скръбь. Уплаха и униние ли бѣше това? Не — това бѣше само скръбь, дълбока скръбь и съзнание, че дѣлото, на което днесъ посвѣтяваме живота си, е неотразимо и властно, като сѫдба. Въ замъгленитѣ очи на всички се четѣше тъкмо това съзнание и тази болка.

Сѫщиятъ день привечерь полкътъ стигна въ с. *Шипка,* кѫдѣто трѣбаше да прѣнощуваме. Ние вече бѣхме подъ сѣнката на легендарния Балканъ.

И рано сутриньта на другия день въ дълги и стройни редици полкътъ пое стръмния и труденъ планински пѫть. Далечъ сме вече отъ града и страданието отъ тежката раздѣла почва да губи своята острота подъ свѣжия лъхъ на героичния балканъ: войницитѣ сѫ бодри и все повече и повече приведени глави се възправятъ. Цѣлото село е съ насъ изъ „Кривинитѣ", множество отъ околнитѣ села сѫщо: всѣки иска да се раздѣли съ своитѣ поне тамъ на върха, отъ гдѣто ще се откриятъ новитѣ хоризонти, къмъ които ние се стремимъ. И ето — стара майка върви наредъ съ своя синъ изъ остритѣ скали на планината и мъкне раницата му, жена

съ дѣте въ ржка слѣдва своя мжжъ, сестра, нарамила пушката на брата си, не иска тъй бърже да се отдѣли отъ него. Още малко, нека още малко бждатъ заедно . . . . И всички, сж тъй сериозни, всички тъй хубаво разбиратъ, че има нѣщо важно да се върши, и че то е неотразимо и тежи на цѣлъ народъ . . . Отъ двѣтѣ страни на пжтя се издигатъ тукъ-тамѣ бѣли скромни паметници. Горѣ на върха Св. Никола стои кръстъ — сѣкашъ разперилъ костеливи ржцѣ надъ една грамадна гробница. Нѣкога тукъ се пролѣ много руска и българска кръвь. Нѣкога тукъ се започна едно велико дѣло, което ние сега отиваме да довършимъ . . . Може би, въ бой съ ония, които го започнаха . . . Такива сж прѣвратноститѣ на сждбата. Но героичния Балканъ и гробоветѣ въ него сж, въпрѣки всичко, скжпи и свещенни за насъ: — тукъ се роди България.

Ето и Св. Никола. Майки, жени и сестри се раздѣлятъ съ своитѣ. Ние се раздѣляме съ долината. Нашиятъ пжть е на сѣверъ, далече, далече.

Стигнахме *Габрово,* отъ дѣто слѣдъ два дни почна товарането на полка. Тренътъ ни понесе къмъ сѣвероизтокъ и на 26 септември полкътъ се събра въ *Бѣлоградчикъ.* Ние сме, значи, на пжть къмъ сръбската граница. Слѣдъ много мрачни и дъждовни дни въ Бѣлоградчикъ ни огрѣ хубаво есенно слънце и ние бѣхме въ умиление и възторгъ отъ околнитѣ скали и зеленина, съчетани въ една фантастична декорация. Но съзнанието, че ние сме вече близко до границата, не ни напущаше.

И наистина на . . . септември ние напуснахме по тревога Бѣлоградчикъ, защото се съобщи, че сърбитѣ побързали да нападнатъ нашитѣ гранични постове. Тръгнахме привечерь. Стъмни се скоро и заплиска дъждъ. Нависнаха мъгли и бѣше вече съвсѣмъ тъмно, когато полкътъ навлѣзе изъ едни непроходими гжсти гори, просѣчени съ дълбоки урви и долове. Пороитѣ бѣха придошли, никакъвъ пжть не се виждаше и ние всички, мокри и слѣпи въ безкрайната тъмнина, заловени единъ о другъ, се движехме прѣзъ мракъ и вода. Въ такава обстановка дочакахме нашата първа кървава зора. Защото още на разсъмване първа дружина съ единъ неотразимъ устремъ овладѣ върхътъ *Китка,* стражътъ на *Каджбоазкия проходъ,* и откри нашия пжть напрѣдъ.

ВСЕСВѢТСКА ВОЙНА
1915
1917
Офицеритѣ отъ 23 ми Шипченски полкъ

ВСЕСВѢТСКА ВОЙНА
1915
1917

До вечерьта съ редъ боеве полкътъ разпрострѣ влиянието си по другитѣ върхове въ лѣво и дѣсно.

На 1 октомври, когато войната се обяви, цѣлата сръбска граница прѣдъ полка бѣ въ наши ржцѣ. Него день падна и върха *Тресакъ*.

Мрачнитѣ и дъжделиви дни продължаваха. Полкътъ се събра при с. *Салашъ*, отъ дѣто слѣдъ нѣколко дни, прѣзъ Кадж-боазкия проходъ, овладѣнъ вече отъ наши войски, се запжти къмъ р. *Тимокъ*.

Прѣзъ Тимокъ за Морава.

На 9 октомври бѣ заповѣдано на втора дружина отъ полка да мине р. *Тимокъ* срѣщу *Кралево-село*. Сърбитѣ се бѣха здраво окопали по височинитѣ на лѣвия брѣгъ и всѣко наше приближаване до рѣката биваше посрѣщано съ силенъ артилерийски и пушеченъ огънь. Но нашитѣ войници смѣло и бързо нагазиха рѣката и борейки се съ дълбокитѣ и мжтни води на придошлия Тимокъ, подъ градъ отъ куршуми и гранати, стигнаха срѣщния брѣгъ и овладѣха височинитѣ по него. Послѣдва ги и трета дружина отъ полка. Останалитѣ двѣ дружини имаха тогава странични задачи.

Започна се слѣдъ това системно прѣслѣдване на сърбитѣ, които бидоха изтласквани стжпка по стжпка отъ височинитѣ на *Дрѣновецъ* и *Търновецъ* къмъ *Виноградско бърдо* — съ цѣль да се прѣсѣче пжтьтъ *Соко-баня—Княжевацъ* и се ускори падането на послѣдния. Въ тия боеве бѣха плѣнени нѣколко орждия и ракли.

На 16 октомври втора дружина завърза кръвопролитенъ бой съ много по-силния противникъ при селото *Вина* и съ голѣми усилия и упорито настжпление прогони сърбитѣ, които отстжпиха на западъ въ безпорядъкъ.

Слѣдъ паметния бой при Вина полкътъ най-енергично се спусна да прѣслѣдва отстжпващия противникъ. Не го спрѣха нито мъглитѣ, нито кальта, нито виявици и дъждове изъ непроходимитѣ гори и долища. — Сжщата вечерь той замръкна въ една съвсѣмъ непозната мѣстность. Тъмнината и мъглитѣ не позволяваха никакво ориентиране. Когато всички бѣха устремени, срѣдъ единъ адски мракъ, капнали отъ умора и мокри, да изпълзятъ изъ гората, внезапно отъ всички

страни дружинитѣ бѣха посрѣщнати съ бомби и куршуми. Не можеше да се разбере нито отъ кждѣ се стрѣля, нито какъвъ и колко е противникътъ. Настана минутно смущение. Въ това врѣме командирътъ на полка, схваналъ добрѣ критическия моментъ, заповѣда да се открие огънь съ картечници, макаръ отъ ржцѣ — безъ лафети — по посока на изстрѣлитѣ. Звукътъ на картечницитѣ окрили нашитѣ войници. Тѣхното минутно колебание се прѣвърна въ бѣсенъ устремъ и тѣ се втурнаха къмъ невидимия неприятелъ . . . Утрото ги завари на високия връхъ надъ село *Орѣшецъ*, а противникътъ бѣше далечъ отхвърленъ.

Полкътъ получи заповѣдь да се насочи по шосето за Соко-баня и въ лѣво отъ него за *Соко-баня — Лѣсковикъ — Алексинацъ*. — На 20 октомври започнаха сраженията при село *Скробница*. Противникътъ бѣше привлѣкълъ нови части и здраво държеше водораздѣлътъ на Тимокъ и Морава. Сжщиятъ день, слѣдъ кървави боеве сърбитѣ бѣха отхвърлени отъ Скробница, а на 22 октомври, слѣдъ окончателното имъ поражение, се започна едно лудо гонене, както по височинитѣ *Марково гумно, Дрѣнчакъ, Орлово гнѣздо*, така и по шосето за Соко-баня.

На 24 октомври *Соко-баня* бѣ заетъ отъ насъ, заедно съ 12 п. Балкански полкъ.

При *Лѣсковикъ* и монастиря *Св. Стефанъ* отхвърлихме противникътъ къмъ Морава и на 25 октомври полкътъ се надвеси надъ *Алексинацъ*. Сжщиятъ день Алексинацъ падна.

Прѣзъ Сърбия.

На 26 октомври 1915 г. полкътъ получи заповѣдь да се отправи заедно съ цѣлата дивизия за Македонския воененъ театъръ. Макаръ че бѣше изпълнилъ своята първоначална задача, стигналъ бѣше Морава и се бѣ съединилъ съ съюзнитѣ германски и австрийски войски, полкътъ посрѣщна съ спокойствие новото си назначение и съ вѣра въ своитѣ сили, изпитани въ не малко боеве, тръгна къмъ Македония, кждѣто имаше да се справя съ нови врагове.

Отъ Алексинацъ до Нишъ, полкътъ се движеше на много мѣста подъ изстрѣлитѣ на неприятелската далекобойна артилерия отъ лѣвия брѣгъ на Морава. Дори когато на

30 октомври влизахме въ *Нишъ*, тя се опита да ни попрѣчи. Въпрѣки това, 23 полкъ прѣмина съ развѣто знаме прѣзъ прѣвзетата вече сръбска столица и продължи пѫтя си прѣзъ *Дуга поляна — Бонинце* за Власотинци.

Слѣдъ дългиятъ уморителенъ походъ до Нишъ и прѣминаването прѣзъ послѣдния, войницитѣ очакваха съ нетърпение нощьта, като разчитаха на дълга почивка. Получи се, обаче, заповѣдь полкътъ да продължи най-усилено и безъ всѣкакво спиране марша си! Войницитѣ разочаровани продължиха уморителния пѫть и се чудѣха на това необяснимо за тѣхъ бързане. Когато, обаче, имъ се откри, че Софийската дивизия е злѣ притисната при р. Пуста и Лѣсковецъ и че отъ нашето явяване на врѣме тамъ зависѣше задържането на страшния сръбски напоръ — нашитѣ забравиха умората, безсънието и глада, и по убодренитѣ вериги, които леко и стѣгнато се движеха вече напрѣдъ, се понесе сърдечното: *Тъй кажете бе хора!*

Когато на 31 октомври вечерьта полкътъ се приближи до Лѣсковецъ, Софийци, подпомогнати отъ други наши части, бѣха вече отблъснали и прогонили врага.

На 1 ноември полкътъ бѣ въ гр. *Власотинци* и на 2 с. м. ние навлѣзохме прѣзъ *Гжрделица* въ чудно красивата долина на *Горна Морава*.

Отъ Гжрделица ние почувствовахме началото на сръбския погромъ: стотини и хиляди вагони и локомотиви, слѣдъ скжсването на моста при Враня, бѣха останали въ наши ржцѣ.

Редицитѣ на полка още се точеха изъ долината на Морава покрай задръстената съ вагони линия, когато до насъ стигна заповѣдь да бързаме, защото сърбитѣ правѣли съ събрани отвредъ сили, послѣденъ опитъ да скжсатъ при *Гиляни* нашитѣ линии и да подадатъ ржка на французитѣ.

Ние наново забързахме, но и тогава, едва стигнали *Враня*, ни се съобщи, че боятъ при Копилякъ и Гиляни е спеченъ за насъ.

На 6 ноември ние стжпихме на македонска земя при село *Бояновци*.

На македонска земя.

Минаваме прѣзъ най-плодородното *Кумановско поле* и на 7 ноември стигнахме гр. *Куманово*.

На 8 с. м. бѣхме при *Вардара* и влѣзохме въ *Скопие*. Не бѣхме успѣли още да се нарадваме на бѣлокаменната столица на Македония, когато на 9 ноември вечерьта ни дигнаха подъ тревога за *Тетово*.

Въ мразовити и снѣжни дни ние пристжпяхме къмъ политѣ на *Шаръ планина*.

На 10 ноември бѣхме въ *Тетово*, а на 11 — въ *Гостиваръ*.

На 13 с. м. ние бѣхме изненадани отъ извънредно голѣмия снѣгъ, който бѣ навалѣлъ прѣзъ нощьта и продължаваше още да трупа. Извънредно голѣмъ студъ! Намъ прѣдстоеше тоя день да смѣнимъ 50 полкъ отъ линия и да настжпимъ къмъ *Маврово*.

Тръгнахме. Двѣтѣ дружини поеха шосето, а другитѣ двѣ се движеха по височинитѣ въ лѣво и въ дѣсно, прѣдвождани отъ албанци, които ние за пръвъ пжть тукъ срѣщнахме. Поради липсата на какви да е слѣди отъ пжтища и пжтеки, затрупани всички отъ снѣжни прѣспи, поради страшния студъ и вѣтъръ, който шибаше съ ледъ и облаци снѣженъ прахъ, — ние не можахме да изминемъ много пжть и замръкнахме срѣдъ настръхналата планина. Още вечерьта нашитѣ водачи-албанци ни прѣдупрѣждаваха, че ще бжде страшно, ако „фортуната“ ни свари срѣдъ Шаръ и Рудока. Лѣтѣ хората погивали отъ нея, камо ли зимѣ! — И фортуната не закъснѣ! Това бѣше една страшна виелица, която бѣсно се понесе като хала отъ зжберитѣ на настръхналия Шаръ. Тя свличаше планини отъ прѣспи, обръщаше ги на облаци снѣженъ прахъ и засипваше всичко, чупеше клони и съ злокобенъ вой ги разфърляше съ прѣспи снѣгъ изъ цѣлата гора. Албанцитѣ избѣгаха. Ние обаче останахме и свити до дънеритѣ на дърветата, потънали въ снѣгъ и заринати въ прѣспи, дочакахме настжпването на тихата мразовита утрина и видѣхме наново слънцето, което изгрѣ кърваво-червено, но сѣкашъ и то замръзнало. Единъ други се измъквахме изъ прѣспитѣ и не можехме да се начудимъ какъ сме прѣживѣли тази адска нощь.

Полкътъ трѣбаше да прѣустанови настжплението си къмъ Маврово и, слѣдъ като остави втора дружина да дочака по-хубави дни за да настжпи къмъ Маврово, съ останалитѣ

три дружини се запжти прѣзъ *Гостиваръ-Гъоньоица* за *Кичево.*

На 18 ноември тритѣ дружини влѣзоха въ *Кичево.*

На 19 с. м. напуснахме Кичево и се отправихме прѣзъ с. *Душегубица* къмъ долината на *Ботумската рѣка,* дѣто наши части отъ нѣколко дни вече стжпка по стжпка изтикваха противника. Полкътъ се намѣси въ боеветѣ при Ботумъ и на 25 ноември ние поздравихме *Охрида!*

Въ сжщото врѣме нашата втора дружина настжпи прѣзъ Маврово и прогони сърбитѣ къмъ Дебъръ.

На 21 ноември хубавитѣ българи отъ Галичникъ направиха възторженъ, милъ и сърдеченъ приемъ на своитѣ освободители — Шипченци. За пръвъ пжть тукъ ние почувствовахме стихията на българската душа — запазена, чиста и величава — и нашитѣ корави войнишки сърдца не устояха прѣдъ вида на тази бурна радость и на тѣзи сълзи: ние пѣехме и плачехме заедно съ нашитѣ измжчени братя...

На другия день дружината догони Балканци въ *Дебъръ,* а отъ тамъ по *Дрина* се отправи къмъ Охрида, за да се съедини съ полка.

На 25 ноември I и III дружина бѣха насочени къмъ Охридъ, а отъ тамъ къмъ монастира *св. Наумъ,* за да догонятъ послѣднитѣ сръбски остатъци въ тая посока. Втора дружина биде оставена по Дрина при *с. Джбовяне,* а четвърта дружина се отправи за *Струга.*

Струга.

Слѣдъ тридневенъ бой четвърта дружина прѣмина *Черни Дринъ* и овладѣ *Струга* на 29 ноември 1915 год.

Послѣдни изстрѣли срѣщу Сърбия.

Отъ Струга сърбитѣ отстжпиха съ главнитѣ си сили по прохода *Кяфасъ-хане* къмъ *Кюксъ-Бабия-Елбасанъ,* прѣслѣдвани отъ 50 полкъ, подръжка на когото бѣше нашата четвърта дружина. — Противникътъ съ най-силни ариергарди правѣше отчаени усилия да забави настжплението на колоната, която се движеше по прохода и да изтегли послѣднитѣ останки отъ своитѣ обози, коне, рекрути и плѣнници. Самиятъ прѣвалъ Кяфасъ-хане даваше извънредно голѣми изгоди на

Върхътъ 1050 прѣди изгрѣвъ слънце.

противниковата отбрана и той дълго би задържалъ нашата колона по шосето, ако 2-а дружина, насочена отъ с. Джбовяне направо прѣзъ албанскитѣ планини, безъ всѣкакви обози

и храна, не бѣ прѣгазила дълбокитѣ прѣспи на *в. Кръстецъ* и прѣкосила главоломнитѣ урви на дивата *Ябланица,* за да се яви прѣзъ с. *Раица* въ тилъ на Кяфасъ-хане. Застрашениятъ противникъ се оттегли задъ *р. Шкумба.* Разфърленитѣ обози и коля, изпочупени автомобили и камиони, хилядитѣ измрѣли и умиращи добитъци, труповетѣ на австрийски плѣнници, и агонизиращи сръбски рекрути, некончаемитѣ редици на изгладнѣли сѣнки австрийци и сърби, които се прѣдаваха, изоставенитѣ оръдия, и складове чертаеха пѫтя на сръбското отстѫпление — на сръбския погромъ.

На 8 декември на *Бабия* бѣ даденъ послѣдния изстрѣлъ срѣщу Сърбия и нашата четвърта дружина зае охранението по *Бабия* и *Горна Шкумба.*

Въ сѫщото врѣме трета дружина зае *св. Наумъ,* догони послѣднитѣ сърби, които се спасяваха къмъ Гърция и установи границитѣ на югъ отъ Охридското езеро.

Първа дружина пое гарнизона въ Охридъ.

Въ Албания.

Когато ние навлѣзохме въ Албания на Шкумба и Мокра — тя бѣше още арена на взаимни борби и изтрѣбления. Въ класическата страна на „вендета“ и „бѣса“, на безначалието и разбойничеството — Шипченци въдвориха миръ. Ние бѣхме носители на свободния български духъ, който не заплашваше съ нищо независимостьта и традициитѣ на албанцитѣ. И тѣ добрѣ разбраха това: по наше искане тѣ прѣкратиха своитѣ междуособици и много отъ тѣхнитѣ легедарни водачи, които никога никаква власть не сѫ признавали, сами дойдоха, заявиха, че сѫ съ насъ и заработиха за нашето дѣло, както нѣкога тѣ работиха и подпомагаха на всички български движения въ западна Македония.

Въ *Елбасанъ,* кѫдѣто нашата първа дружина влѣзе на 2 февруари 1916 г., ние срѣщнахме сѫщия възторженъ приемъ и сѫщата вѣра въ насъ. — И днесъ още, макаръ че Шипченци прѣкараха само 2 мѣсеца въ Елбасанъ, всѣки български войникъ се посрѣща тамъ най-радушно и на всѣки пѫтникъ албанцитѣ довѣряватъ своитѣ най-мили спомени за насъ.

Битолски фронтъ. — Работене галерии.

На 8 февруари наши войници влѣзоха въ Бератъ, а нѣколко дни слѣдъ това Шипченци първи, отъ името на побѣдоносната българска армия, поздравиха синия Адриатикъ.

На 1 априлъ нашитѣ войски се прибраха отъ Елбасанъ.

Подъ сѣнката на Самуила.

Слѣдъ като Шипченци поздравиха Адриатика и изпратиха сърбитѣ къмъ Корфу, тѣ се прибраха въ легендарния *Прѣдѣлъ* и застанаха на стража по набѣлѣзаната отъ прѣсна българска кръвь граница. Първа дружина остана за гарнизонъ въ *Охридъ,* втора бѣше на *Св. Наумъ,* а ротитѣ на трета и четвърта се пръснаха за охрана на новата граница къмъ *Струга* и *Дебъръ.* Но отъ 15 декември 1915 г. до 15 августъ 1916 г. всички войници отъ полка успѣха да починатъ подъ сѣнката на древния български градъ при брѣга на вълшебното езеро, всички успѣха да постигнатъ висшия смисълъ на нашия устремъ, прѣзъ кръвь и трупове, къмъ този ненагледенъ кѫтъ на нашата родина. — Защото ние почувствувахме съ всичкнтѣ си нерви, ние усѣтихме съ цѣлото си сѫщество, че тукъ е българско, че това е наше, толкова наше, колкото и родната долина далечъ татъкъ въ политѣ на Бузлуджа и Св. Никола. И тукъ българина у насъ порастна, тукъ ние постигнахме историческата сѫдба на нашето плѣме и въ душитѣ ни се настани оная вѣра, която никаква школа и внушение не би могли да ни присадятъ. — Какъ инакъ да се обясни това мило и странно сближение съ нашитѣ измѫчени братя отъ този край? Ние се вживѣхме въ тѣхния животъ и интереси, ние като че прѣстанахме да бѫдемъ войници и съ едно рѣдко увлечение поискахме да имъ откриемъ всички онѣзи цѣнности, които културата на свободната родина бѣ вложила въ насъ. Ние искахме да я познаятъ тѣ чрѣзъ насъ тъй, както чрѣзъ тѣхъ ние познахме македонския българинъ. И скоро Охридяни имаха театъръ съ модерни декорации, имаха хубавъ площадъ, имаха черковенъ хоръ, видѣха „Бориславъ" на сцената, видѣха много вечеринки, имаха добрѣ уредено училище. Хилядогодишнината на Св. климентъ се обърна въ една сюблимна манифестация на национална гордость.

Това сѫщото бѣше и въ славната Струга.

А езерото плакнеше своитѣ бистри вълни въ историческитѣ брѣгове и нашепваше своитѣ легенди. Понесени на чунове на вѫтрѣ изъ него, ние сѣкашъ дочувахме изъ неговитѣ бистри дълбочини гласътъ на великия царь, който благославяше новото воинство на нова България.

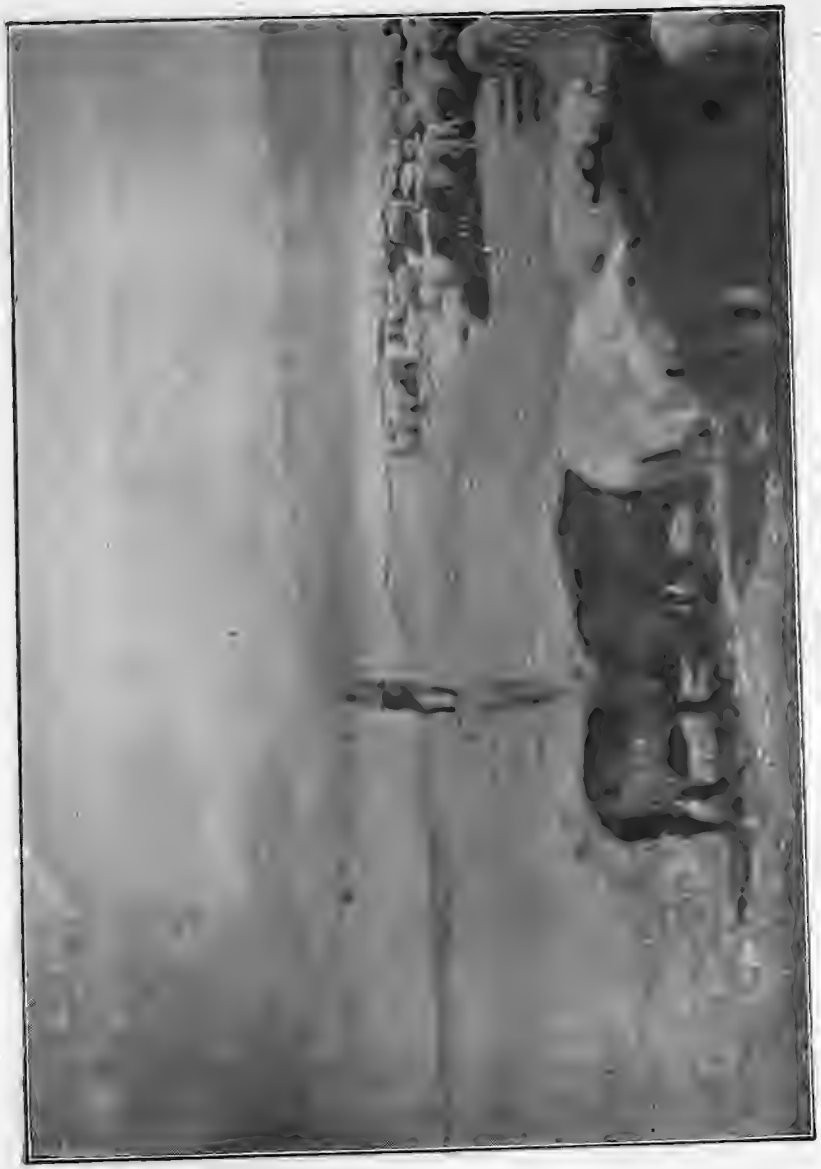

Чиганъ и Петровското езеро.

Далече на южния брѣгъ Св Наумъ, въ свято и мълчаливо съзерцание, оглеждаше въ кристалната водна синева своитѣ бѣли сгради оградени съ тополи, които като застинали молитви бѣха устремили върхове къмъ небето.

Подъ сѣнката на Самуила ние изживѣхме дни на умиление, дни на свѣтла вѣра, дни на гордость за това, че сме българи.

Къмъ синуритѣ на българското плѣме.

На 15 августъ отъ двѣтѣ страни на Охридското и Прѣспанското езера полкътъ настжпи като прогони прѣдъ себе си сръбскитѣ охраняващи части и зае с. *Германъ* съ историческата надгробна плоча поставена отъ Самуила, с. *Ржмби*, с. *Горица*, съ бой пропжди при в. *Иванъ* и *Звѣзда*, окопалитѣ се сърби и отъ западъ се спусна да достига синуритѣ на българското плѣме къмъ селата: *Биклища Смърдешъ*, *Руля* и гр. *Костуръ*. Тамъ хубави българи дълги години чакаха да дойдатъ отъ къмъ залѣзъ тѣхнитѣ братя. Тѣ ни срѣщаха съ трогателна простота и сърдечность и плачеха . . . И безкрайно бѣше тѣхното страдание, когато имъ казвахме, че ние сме само гости по тѣхнитѣ мѣста. . . .

. . . Тукъ срѣщнахме, може би, най-хубавитѣ българи. Въ Леринъ, Баница и Пжтели, дори до Острово ние се движехме все между тѣхъ — тѣзи мили тжжни братя, тѣзи вѣрни стражи на българското плѣме.

Подъ Чеганъ.

Къмъ края на м. августъ 1916 год. по-голѣмата часть отъ полка се събра при с. *Арменохоръ—Леринско*, за да се яви въ подкрѣпа на частитѣ, които настжпваха срѣщу *Чеганъ планина*. Нѣколко дни маневрирахме изъ *Леринското поле*. Кждѣто и да се мръднѣхме прѣдъ насъ се възправяше изполинския масивъ на Чеганъ съ острия върхъ *Пиперка*.

Сърби и французи бѣха успѣли да струпатъ голѣми маси и много артилерия и силно бѣха притиснали нашитѣ части, които се задържаха по скалиститѣ ридове на *Св. Спиридонъ* и *Мала-Нидже*, прѣдъ Чеганъ, когато 2, 3 и 4 дружини заеха линия тамъ.

Въпрѣки денонощния бомбовъ, миненъ и артилерийски огънь на противника и численото му прѣвъзходство, сгушени между каманацитѣ и скалитѣ, макаръ съ голѣми жертви, Шипченци отбиваха денонощнитѣ яростни сръбски атаки отъ 11 до 15 септемврий. — Днитѣ прѣкарани подъ Чеганъ бѣха

На позиция задъ 1050. Нашитѣ егери.

дни на ужаси и кръвь. Неприятельтъ налиташе и ни обфащаше отъ всички страни. Нашитѣ сили бѣха малки, нашата артилерия—слаба да отговори. Само нашето себеотрицание и чувството на отговорность прѣдъ родината, чиито граници ние искахме да задържимъ — балансираха неприятелскитѣ сили и муниции . . . Много българска кръвь обагри скалитѣ на Мала Нидже . . . Шипченци трѣбаше да напуснатъ изпълненитѣ вече съ трупове окопи и оросената съ топла кръвь земя, но боеветѣ подъ *Чиганъ* и *Горничево* ще останатъ въ тѣхната паметь като моменти на върховна жертва прѣдъ родината.

Върбени.

Прѣзъ нощьта на 14 срѣщу 15 септември полкътъ въ съставъ 2, 3 и 4 дружини (първа дружина бѣ останала къмъ Руля-Костуръ) зае позиция най-напрѣдъ при с. *Петрино,* а послѣ около селото *Върбени,* дѣто посрѣщна новиятъ напоръ на французи и сърби и не само отбиваше кърваво за противника денонощнитѣ му атаки и спрѣ настжплението му, но на 19 септември 2 дружина се втурна въ контра-атака и заедно съ конница разби 175 френски колониаленъ полкъ, обърна го въ бѣгство, прѣслѣдва го далечъ къмъ с. Борешница и му взе много плѣнници и военни материяли. Слѣдъ тоя паметенъ день противникътъ не посмѣ да прѣдприеме нови атаки въ тая посока и Шипченци до край побѣдоносно запазиха позицията си при Върбени, до като на 1 октомври получиха заповѣдь, поради събитията въ лѣво отъ тѣхъ, да заематъ нова позиция.

Прѣдъ портитѣ на Битоля.

Кенали! Ние ще помнимъ това име. Ще го помни и цѣлия български народъ. Тамъ бѣше спасена честьта на България.

Шипченци легнаха прѣдъ портитѣ на Битоля и не позволяваха никому да прѣкрачи прѣзъ тѣхъ, нито да ги изрови отъ тамъ.

Противникътъ сжщо ще помни Кенали — особно днитѣ 4, 14, 28 октомври и 14 ноември 1916 г.

Тамъ цѣли 45 дня ние бѣхме срѣдъ непрѣкжснатъ денонощенъ огънь и фугаси. Кенали ни за минута не видѣ

затишие. Бѣлата Битоля блѣстѣше подъ октомврийското слънце и влечеше чужденцитѣ . . . Но и ние ни за минута не забравяхме, че задъ насъ е Битоля и България. И когато на 14 ноември, слѣдъ като Балканци и ние бѣхме нанесли огромно поражение на противника, ние, побѣдителитѣ, трѣбаше по заповѣдь да напуснемъ свещенитѣ гробове при Кенали — спрѣхме се надъ Битоля, прострѣхме ржка надъ нея и не позволихме на чужденцитѣ да я овладѣятъ напълно. Цѣла зима ние бдѣхме надъ нея, въ студове и влага и при с. *Ращани,* прѣзъ мартъ 1917 год. нито барабанния огънь, нито минитѣ и прѣснитѣ неприятелски полкове, които се фърляха въ яростни атаки, не можаха да скжсатъ нашитѣ редове.

Къмъ Черна и 1050, къмъ 1248 и Червената стѣна, ние здраво се държахме ржка за ржка съ нашитѣ другари и изградихме стѣна отъ щикове и желѣзо, която и днесъ пази родината отъ чуждо поругание.

Офицеритѣ и войницитѣ отъ 23 пѣхотенъ Шипченски полкъ изказватъ сърдечна благодарность на г-нъ **Дянко Караджовъ,** отъ с. Шипка, живущъ въ София, за подаренитѣ отъ него 3000 лв., въ полза на полковия сборникъ; на г-жа и г-нъ **Стефанка** и **Димитъръ Д. Папазови** отъ гр. Казанлъкъ, за подаренитѣ отъ тѣхъ 2000 лв., и на г-нъ **Н. Тантиловъ** отъ гр. София, които съ щедритѣ си подаръци спомогнаха за издаването на настоящия сборникъ.

Снимкитѣ въ Сборника на Шипченци сж работа на полковия фотографъ **Петъръ Арнаудовъ.** Винеткитѣ на портретитѣ сж работени отъ г. **Анастасъ Мандовъ.**

КАРТА
— походитъ на настаплението на 23. Шипк. полкъ
презъ освободителната война 1912 916 и 917 год.
Мащабъ 1:864000
ДУНАВЪ
Кюстендилъ
Радомиръ
Трънъ
Бургасъ
Ямболъ
Сливенъ
Ст. Загора
Пазарджикъ
Пловдивъ
Пещера
Ивайловградъ
Орфанъ
Кавала
Драма
Серъ
Солунъ
Воденъ
Битоля
Ресенъ
Охридъ
Струга
Тетово
Гостивар
Скопие
Куманово
Кичево
Прилепъ
Велесъ
Градско
Битоля
Кенали
Ресенъ
Лерина
Охрида
Струга
Тетово
Скопие
Куманово
Врания
Лесковацъ
Власотинци
Нишъ
Алексинацъ
Кнежевацъ
Зайчаръ
Видинъ
Враца
Плевенъ
Търново
Габрово
Св. Никола
Казанлъкъ
София
СЪРБИЯ
БЪЛГАРИЯ
МАКЕДОНИЯ
АЛБАНИЯ
АДРИАТИКА

Государственная
Историческая
Библиотека РСФСР
№ 12420 1965

Съдържание.

Стр.

1. Прѣдговоръ 13
2. Маршъ на 23 пѣх. Шипченски полкъ — музика и текстъ 19
3. † Подпор. П. Миховъ. — „Първиятъ бой“ 21
4. К. Г. — „Китка“ — стихотворение 35
5. Н. Беневъ. — „Граница“ 36
6. Пор. Д. Чапкъновъ. — „Кръщение“ 38
7. Подпор. П. Миховъ. — „Втора дружина минава Тимокъ“ 43
8. А. Страшимировъ. — „Старопланинци“ 53
9. М. Колевъ. — „Една нощь на Шаръ планина“ 70
10. К. Г. — „Изъ дневника на единъ офицеръ“ 74
11. Редникъ. — „Струга“ 93
12. Т. Х. — „Война“ — стихотворения 102
13. Т. Ив. — „Изъ дневника на единъ редникъ“ 105
14. † Подпор. Черневъ Б. Кралевъ. — „Прѣзъ в. Кръстецъ за Албания“ 137
15. Т. Н. — „Въ града на Климента и Самуила“ 144
16. П. Стайновъ. — „Въ Елбасанъ“ 154
17. „Първия български комендантъ на Бератъ“ 157
18. П. Семерджиевъ. — „Пѣхотна и кавалерийска атака при с. Върбени“. 162
19. Д. Скордевъ. — „Слѣдъ боя“ — стихотворение 173
20. П. Ст. — „Барабанниятъ огънь и ожесточенитѣ атаки“ 174
21. П. Семерджиевъ. — „Кеналскитѣ бойове“ 178
22. П. Стайновъ. — „Звѣзда“ 189
23. „Нашитѣ скжпи покойници“ 194
24. „Шипченци въ войната“ 204

2089—1917

3.